****

SHREE VISHNUMAHAPURANAM (Nepali)

****

विषय-सूची

पहिलो अंश

दोस्रो अंश

तेस्रो अंश

चौथो अंश

पाँचौं अंश

छैटौं अंश

पहिलो अंश

प्रथमोऽध्यायः

अध्याय-

"मङ्गलाचरणम्, पराशरं प्रति मैत्रेयस्य प्रश्नः, पराशरस्योत्तरदान

(मङ्गलाचरण, पराशरसँग मैत्रेयको प्रश्न तथा पराशरको जवाफ)

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय।

जितं ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन।

नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुष पूर्वज ॥१॥

सदक्षरं ब्रह्म य ईश्वरः पुमान्

गुणोर्म्मिसृष्टि-स्थितिकाल-संलयः।

प्रधान-बुद्ध्यादि-जगत्-प्रपञ्चसूः,

स नोऽस्तु विष्णुर्मति-भूति-मुक्तिदः ॥२॥

प्रणम्य विष्णुं विश्वेशं ब्रह्मादीन् प्रणिपत्य च।

गुरुं प्रणम्य वक्ष्यामि पुराणं वेदसम्मितम् ॥३॥

इतिहासपुराणज्ञं वेदवेदाङ्गपारगम्।

धर्मशास्त्रादितत्त्वज्ञं वसिष्ठतनयात्मजम् ॥४॥

पराशरं मुनिवरं कृतपूर्वाह्णिक्रियम्।

मैत्रेयः परिपप्रच्छ प्रणिपत्याभिवाद्य च ॥५॥

मैत्रेय उवाच

हे भगवान् पुण्डरीकाक्ष (विष्णु
जयकार गर्दछौँ, हे सम्पूर्ण वि
कारण! हजुरलाई कोटि-कोटि न
हे सर्वमान्य महापुरुष! हे पूर्वज
सादर नमस्कार छ ॥१॥ वेद-वेद
अनुसार जो सत् अक्षर एवम् पर
पातञ्जलयोगका वेत्ता (ज्ञाता)
एवं सांख्ययोगीहरूका अनुसार
रत्व, रज, तम यी तीनोटै गुण
हलचलका माध्यमद्वारा सृष्टिको
हुन्छ; जो प्रधान अर्थात् प्रकृति ए
जगत्-प्रपञ्चको उपादान कारण
विष्णुले हामीहरूलाई सद्बुद्धि,
गर्नुहोस् ॥२॥ यो सम्पूर्ण ब्रह्मा
पनि ईश्वर परब्रह्म विष्णु, ब्रह
मान्यवर गुरुका चरणकमलमा स
गर्दै यो वेदका समानको पुराण
विषयमा बताउने छु ॥३॥ मै
पुराणहरूको पूर्ण रूपमा ज्ञान ह
र वेदाङ्गहरूमा पारङ्गत, धर्मशा
तात्त्विक रूपमा बुझ्नुभएका
नित्यकर्महरू गरिसक्नु भएका व
पराशरजीलाई प्रणाम एवम् अ

त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठ मामन्ये नाकृतश्रमम् ।

वक्ष्यन्ते सर्वशास्त्रेषु प्रायशो येऽपि विद्विषः ॥७॥

सोऽहमिच्छामि धर्मज्ञः श्रोतुं त्वत्तो यथा जगत् ।

बभूव भूयश्च यथा महाभाग भविष्यति ॥८॥

यन्मयञ्च जगद् ब्रह्मन् यतश्चैतच्चराचरम् ।

लीनमासीद् यथा यत्र लयमेष्यति यत्र च ॥९॥

यत्प्रमाणानि भूतानि देवादीनाञ्च सम्भवम् ।

समुद्र-पर्वतानां च संस्थानञ्च तथा भुवः ॥१०॥

सूर्यादीनाञ्च संस्थानं प्रमाणं मुनिसत्तम् ।

देवादीनां तथा वंशान् मनून् मन्वन्तराणि च ॥११॥

कल्पान् कल्पविकल्पांश्च चतुर्युगविकल्पितान्

कल्पान्तस्य स्वरूपञ्च युगधर्मांश्च कृत्स्नशः ॥१२॥

देवर्षिपार्थिवानाञ्च चरितं यन्महामुने ।

वेदशाखाप्रणयनं यथावद् व्यासकर्तृकम् ॥१३॥

धर्मांश्च ब्राह्मणादीनां तथा चाश्रमवासिनाम् ।

श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं त्वत्तो वासिष्ठनन्दन ॥१४॥

प्रभावले गर्दा मेरा विरोधीहरूले
शास्त्रहरूको अध्ययन गर्ने कार्यम
भन्न सक्दैनन् । हे धर्मज्ञ! हे
शास्त्रहरूको अत्यन्त कडा परिश्र
म अब यो जगत् कसरी उत्पन्न भ
अर्थात् अर्को कल्पको आरम्भमा
यसका विषयमा हजुरका मुखारवि
सुन्न चाहन्छु । मेरो अभिलाषापू
शान्त गराइदिनुस् ॥६-८॥ तथा
यस जगत्को निमित्तोपादान कार
सम्पूर्ण चराचर जगत् कसबाट उ
उत्पन्न हुनुभन्दा पहिले जसमा
तथा अब फेरि प्रलयका समयमा
यसबाहेक आकाशादि पञ्चमह
देवता आदिको उत्पत्ति, समुद्र, पर्व
स्थितिका विषयमा हजुरबाट पूर्ण
हे मुनिश्रेष्ठ ! सूर्यादि ग्रहहरूको
परिणाम, देवतादिको वंशपरम्
चारओटै युगहरूमा बाँडिएको
विभाजन, प्रलयको स्वरूप, अ
युगहरूको धर्म, देवर्षि अर्थात्
(नारद, अत्रि, मरीचि आदि) एवं
वंशमा उत्पन्न भएका महर्षिहरूको
पहिलेका जसरी नै वैदिक शाख
ब्राह्मणादि चारै किसिमका वर्ण
चारओटै आश्रमहरूको धर्म यी स
हजुरका कोमल वाणीका माध्यम
चाहन्छु । हे ब्रह्मन्! ममाथि दयार्द्र
भएका जिज्ञासाहरूको पूर्ण
गरिदिनुहोस् । हे महामुनीश्वर! जस
यी सम्पूर्ण विषयमा पूर्ण रूपम

पराशर उवाच

साधु मैत्रेय धर्मज्ञ स्मारितोऽस्मि पुरातनम्।

पितुः पिता मे भगवान् वसिष्ठो यदुवाच ह ॥१६॥

विश्वामित्रप्रयुक्तेन रक्षसा भक्षितो मया।

श्रुतस्तातस्ततः क्रोधो मैत्रेयासीन्ममातुलः ॥१७॥

ततोऽहं रक्षसां सत्रं विनाशाय समारभम्।

भस्मीकृताश्च शतशस्तस्मिन् सत्रे निशाचराः ॥१८॥

ततः संक्षीयमाणेषु तेषु रक्षःस्वशेषतः।

मामुवाच महाभागो वसिष्ठो मत्पितापहः ॥१९॥

अलमत्यन्तकोपेन तात मन्युमिमं जहि।

राक्षसा नापराध्यन्ते पितुस्ते विहितं तथा ॥२०॥

वसिष्ठले जसका विषयमा बताउ
त्यो पहिलेको प्रसङ्गका विषय
रूपमा स्मरण गराइदियौ, त्यस
धन्यवाद दिन्छु ॥१६॥ हे
विश्वामित्रद्वारा अभिप्रेरित भएर
गर्दा राक्षसले मेरा पिताजीलाई
तब म अत्यन्त क्रोधित भएँ; अ
आफूलाई शान्त अवस्थामा रा
विह्वल भए ॥१७॥ त्यसपछि
राक्षसहरूको विनाश गरिदिने वि
(डढाउने) यज्ञ आरम्भ गरेँ।
राक्षसहरू जलेर भष्म भए। यस
पूर्ण रूपमा विनाश हुन लागे
अर्थात् हजुरबुवा यशस्वी व
.... ॥१८–१९॥ हे तात (
प्रेमपूर्वक बोलाउने शब्द)! क
उपयुक्त नहुने भएकाले अब ति
त्याग गरेर शान्त होऊ, जुन ति
कर्म हो, त्यसमा फर्क। तिम्रा
खानुमा उनीहरूको कुनै अपरा
तिम्रा पिताको प्रारब्ध नै यस्तै
अवश्य पाउनु पर्ने थियो, त्यो
गर्नाले आफ्नै विनाश हुने भए
नभएर मूर्खहरूलाई मात्र शोभ
ज्ञानीले कहिल्यै पनि रिसाउ
अवस्थामा त्यो विनाशकार
विद्वान्मा कसरी आफ्नो अस्ति
तिमी आफैँ वास्तविकतालाई
कसले कसलाई मार्न सक्छ

ंचितस्यापि महतो वत्स क्लेशेन मानवैः ।

शसस्तपसश्चैव क्रोधो नाशकरः परः ॥२२॥

स्वर्गापवर्गव्यासेधकारणं परमर्षयः ।

र्जयन्ति सदा क्रोधं तात मा तद्वशो भव ॥२३॥

अलं निशाचरैर्दग्धैर्दीनैरनपकारिभिः ।

सत्रं ते विरमत्वेतत् क्षमासारा हि साधवः ॥२४॥

एवं तातेन तेनाहमनुनीतो महात्मना ।

उपसंहृतवान् सत्रं सद्यस्तद्वाक्यगौरवात् ॥२५॥

ततः प्रीतः स भगवान् वसिष्ठो मुनिसत्तमः ।

संप्राप्तश्च तदा तत्र पुलस्त्यो ब्रह्मणः सुतः ॥२६॥

पितामहेन दत्तार्घ्यः कृतासनपरिग्रहः ।

मामुवाच महाभागो मैत्रेय पुलहाग्रजः ॥२७॥

वैरे महति यद्वाक्याद् गुरोरस्याश्रिता क्षमा ।

त्वया तस्मात्समस्तानि भवान् शास्त्राणि वेत्स्यति ॥२८॥

[illegible]

आफूमा उत्पन्न त्यो क्रोधको अ
पूर्ण रूपमा आफ्नो नियन्त्रणमा रा
कुनै पनि अवस्थामा तिम्रो कल्
बाबु ! स्वर्ग एवं मोक्ष दुवै कि
व्यवधान उत्पन्न गराउने भएकाले अ
भएकाले महर्षिहरूले सधैं रिसल
गर्दछन्, यसैले तिमीले पनि क्रोधल
त्याग गरिदेऊ अर्थात् तिमी यस
तिमीले व्यर्थमा यी कुनै किसिम
राक्षसहरूको विनाश गराउँदा ति
हुन्छ, यस विषयमा विचार गर्न अ
त्यसैले तिमीले आफ्नो यज्ञको स
साधुहरूको सबैभन्दा ठूलो बल
तिमीले पनि त्यसको अनुसरण
यसरी आफ्ना महात्मा पितामह
सम्झाइएका कुराहरूको गौरव
हुनाको भाव वा गम्भीरता) प्रति
राक्षस-दहन यज्ञको समापन ग
यज्ञको समापन भइसकेपछि मह
पितामह वसिष्ठ अत्यन्त प्रसन्न हु
ब्रह्माजीका पुत्र महर्षि पु
आइपुग्नुभयो ॥२६॥ हे मैत्रेय! पित
सम्मान-सत्कार गर्दै अर्घ्य समर्पण
महर्षि पुलहका जेठा दाजु धर्मा
आफूलाई दिइएको आसनमा ब
भन्नुभयो ॥२७॥ तिमीले आफ्नो
वैरभाव (शत्रुत्वको भाव) राखे
वसिष्ठको उपदेश सुनिसकेपछि ति
आश्रय ग्रहण गर्‍यौ अर्थात् जसप्रति
भएका थियौ, तिनीहरूलाई क्षमा
सम्पूर्ण शास्त्रहरूका ज्ञाता अर्थात्
हे धर्मात्मा! अत्यन्त रिसाए

पुराणसंहिताकर्ता भवान् वत्स भविष्यति।

देवतापारमार्थञ्च यथावद् वेत्स्यते भवान् ॥३०॥

प्रवृत्ते च निवृत्ते च कर्मण्यस्तमला मतिः।

मत्प्रसादादसन्दिग्धा तव वत्स भविष्यति ॥३१॥

ततश्च भगवान् प्राह वसिष्ठो मत्पितामहः।

पुलस्त्येन यदुक्तं ते सर्वमेतद् भविष्यति ॥३२॥

इति पूर्वं वसिष्ठेन पुलस्त्येन च धीमता।

यदुक्तं तत् स्मृतिं यातं त्वत्प्रश्नादखिलं मम ॥३३॥

सोऽहं वदाम्यशेषं ते मैत्रेय परिपृच्छते।

पुराणसंहितां सम्यक् तां निबोध यथायथम् ॥३४॥

विष्णोः सकाशात् सम्भूतं जगत् तत्रैव संस्थितम्।

स्थिति-संयमकर्ताऽसौ जगतोऽस्य जगच्च सः ॥३५॥

सम्पूर्ण पुराणसंहिताको रच
देवताहरूको वास्तविक रहस्य
तिमीलाई कसैले बताइरहनु पर्ने
हुनेछौ ॥३०॥ हे शिष्य ! मेरो
तिम्रो निर्मल बुद्धि प्रवृत्ति
(साङ्ख्ययोग) सम्बन्धी क
कुशलतापूर्वक लाग्नेछ। तिम्रा
उत्तम वरदान हो। महर्षि पुल
दिइसकेपछि मेरा पितामह वसि
महर्षि पुलस्त्यले तिमीलाई जु
भविष्यमा त्यो सबै सत्य हुनेछ,
होऊ ॥३१-३२॥ हे मैत्रेय ! यस
धेरै वर्षअघिको समयमा बुद्धिम
महर्षि पुलस्त्यद्वारा जे जति बता
बिर्सिसकेको थिएँ। तर, जब
त्यसपछि त्यो सबैको पूर्ण रूप
सम्झना आयो ॥३३॥ यस कार
प्रश्न गरेका हुनाले म सम्पूर्ण पु
विस्तृत रूपमा तिमीलाई सुनाउ
ध्यानपूर्वक सुन ॥३४॥ यो सम
विष्णुबाट उत्पन्न भएको हो,
छ, तथा विष्णु भगवान् नै यस
कारकतत्त्व हुनुहुन्छ। यस जगत
भगवान् विष्णुकै स्वरूप
अगल छैन ॥३५॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे प्रथमोऽध्यायः

द्वितीयोऽध्यायः

अध्याय–

"विष्णुस्तुतिः, सृष्टिप्रक्रिया च"

(भगवान् श्रीविष्णुको स्तुति र जगत् उत्पत्ति प्रक्रियाको वर्णन)

पराशर उवाच

अविकाराय शुद्धाय नित्याय परमात्मने।

सदैकरूपरूपाय विष्णवे सर्वजिष्णवे ॥१॥

नमो हिरण्यगर्भाय हरये शङ्कराय च।

वासुदेवाय ताराय सर्गस्थित्यन्तकारिणे ॥२॥

एकानेकस्वरूपाय स्थूलसूक्ष्मात्मने नमः।

अव्यक्तव्यक्तरूपाय विष्णवे मुक्तिहेतवे ॥३॥

सर्गस्थितिविनाशानां जगतोऽस्य जगन्मयः।

मूलभूतो नमस्तस्मै विष्णवे परमात्मने ॥४॥

आधारभूतं विश्वस्याप्यणीयांसमणीयसाम्।

प्राणम्य सर्वभूतस्थमच्युतं पुरुषोत्तमम् ॥५॥

श्री पराशरजीले भन्नुभयो–
र शिवरूपबाट सम्पूर्ण जगत्को उ
गर्नुहुन्छ तथा आफ्ना भक्तजन
विषयवासनाहरूको बन्धनबाट
गराइदिनुहुन्छ; उहाँ विकाररहित
परब्रह्म परमात्मा, सधैं एकरूप, र
भगवान् श्री विष्णुलाई नमस्कार
भए तापनि विभिन्न स्वरूपहरूम
स्थूलमय र सूक्ष्ममय पनि हुनुहुन्छ
(कारण) र व्यक्त (कार्य) रूप हुनु
अनन्य भक्तहरूलाई यो सांसारिक
मुक्त गराएर शाश्वत अर्थात् सधै
प्राप्ति गराइदिनुहुन्छ; यस्ता परमप्रा
नमस्कार छ ॥३॥ जुन विश्वरूप
चराचर जगत्को उत्पत्ति, अवस्थि
गर्नुहुन्छ अर्थात् जो यो सम्पूर्ण जगत
उहाँ परब्रह्म परमात्मा भगवान् श्री
छ ॥४॥ जो सम्पूर्ण विश्वको उ
अत्यन्त सूक्ष्मभन्दा पनि सूक्ष्म हुनु
हृदयरूपी गुफामा निवास गर्नुहु
पुरुषोत्तम हुनुहुन्छ, जो वास्तविक
ज्ञानस्वरूप हुनुहुन्छ, तर ज्ञानस्व
योगमायाका माध्यमद्वारा विभिन्

विष्णुं ग्रसिष्णुं विश्वस्य स्थितौ सर्गे तथा प्रभुम्।

प्रणम्य जगतामीशमजमक्षरमव्ययम् ॥७॥

कथयामि यथा पूर्वं दक्षाद्यैर्मुनिसत्तमैः।

पृष्टः प्रोवाच भगवानब्जयोनिः पितामहः ॥८॥

तैश्चोक्तं पुरुकुत्साय भूभुजे नर्मदातटे।

सारस्वताय तेनापि मह्यं सारस्वतेन च ॥९॥

परः पराणां परमः परमात्मात्मसंस्थितः।

रूपवर्णादिनिर्देशविशेषणविवर्जितः ॥१०॥

अपक्षयविनाशाभ्यां परिमाणर्द्धिजन्मभिः।

वर्जितः शक्यते वक्तुं यः सदास्तीति केवलम् ॥११॥

सर्वत्रासौ समस्तञ्च वसत्यत्रेति वै यतः।

ततः स वासुदेवेति विद्वद्भिः परिपठ्यते ॥१२॥

तद्ब्रह्म परमं नित्यमजमक्षयमव्ययमव्ययम्।

एकस्वरूपं च सदा हेयाभावाच्च निर्मलम् ॥१३॥

जगत्का ईश्वर, अजन्मा, अवि
व्यय वा विकार नभएको शाश्व
नमस्कार गर्दै म तिमीलाई त्यो सम
क्रमबद्ध रूपमा सुनाउनेछु, जुन
मुनि–श्रेष्ठहरूले प्रश्न गरेपछि
उनीहरूलाई बताउनुभएको
प्रसङ्गका विषयमा दक्ष आदि
नदीका किनारमा बसेर राजा पु
थिए, त्यसपछि राजा पुरुकु
सारस्वतलाई बताएका थिए
बताए ॥९॥ जो प्रकृतिभन्दा
परमश्रेष्ठ, सर्वोत्तम, प्राणीमात्रक
गर्नुहुने परब्रह्म परमात्मा,
विशेषणादिबाट अलग हुनुहुन्छ, उ
आकारको अथवा वर्णको वा स्व
कसैले निर्धारण गर्न सक्दैन, त्य
भनिएको हो ॥१०॥ जुन परमा
परिमाण, क्षय र नाशजस्ता विभि
रूपमा अभाव रहेको हुन्छ, जस
मात्र भन्न सकिन्छ, उहाँ सर्वत्र व्य
छ र सम्पूर्ण विश्व उहाँकै कुनै
पाएर अडिएको छ अर्थात् सम्पूर्ण
छ, यसकारणले जसलाई विद्वान्ह
उहाँ नै अजन्मा, नित्य, अक्षय,
एकरस, सधै एक स्वरूप र त्याग
पूर्ण रूपमा अभाव भएकाले
परमात्मा हुनुहुन्छ ॥११–१३॥ उ

रस्य ब्रह्मणो रूपं पुरुषः प्रथमं द्विज ।

व्यक्ताव्यक्ते तथैवान्ये रूपे कालस्तथा परम् ॥१५॥

प्रधानपुरुषव्यक्तकालानां परमं हि यत् ।

पश्यन्ति सूरयः शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥१६॥

प्रधानपुरुषव्यक्तकालास्तु प्रविभागशः ।

रूपाणि स्थितिसर्गान्तव्यक्तिसद्भावहेतवः ॥१७॥

व्यक्तं विष्णुस्तथाव्यक्तं पुरुषः काल एव च ।

क्रीडतो बालकस्येव चेष्टां तस्य निशामय ॥१८॥

अव्यक्तं कारणं यत् तत् प्रधानमृषिसत्तमैः ।

प्रोच्यते प्रकृतिः सूक्ष्मा नित्यं सदसदात्मकम् ॥१९॥

अक्षयं नान्यदाधारममेयमजरं ध्रुवम् ।

शब्दस्पर्शविहीनं तद् रूपादिभिरसंहितम् ॥२०॥

उहाँ नै परब्रह्म परमात्माको पहिलो
अव्यक्त (प्रकृति) र व्यक्त (औं
उहाँको अर्को स्वरूप हो, तथा
फैलाएर रहनुभएकाले काल
सर्वोत्तम स्वरूप हो ॥१५॥ यसर
व्यक्त र काल यी चारओटाभन्दा
र जसलाई दिव्यदृष्टि भएका मह
सक्छन् त्यही भगवान् श्री विष्
परमधाम हो ॥१६॥ भगवान् वि
व्यक्त र काल यी स्वरूप अलग-
सम्पूर्ण जगत्को उत्पत्ति, पालन
अर्थात् त्यस्तो शक्ति वा तत्त्व
वस्तुहरूको रूप आँखासामु दे
उत्पत्तिका कारण हुन् ॥१७॥ भग
अव्यक्त, पुरुष तथा कालस्वरू
किसिमले बालक जस्तै क्री
श्रीविष्णुको लीलाका वि
तिनीहरूमध्ये अव्यक्त कारण जु
(सधैं एकै किसिमको रहने) छ, त्य
प्रधान एवं सूक्ष्म प्रकृति भन्दछन्
अर्थात् कहिल्यै नाश नहुने, आ
किसिमको आधार न भएको, अप्र
नाप्न नसकिने, अजर अर्थात् व
नहुने, निश्चल अर्थात् कुनै किसि
शब्द-स्पर्श आदिबाट पूर्ण
आदिबाट पनि रहित छ ॥२०॥
सत्व, रज र तम यी तीनोटा
सम्पूर्ण जगत्को कारण भए ताप
भएकाले उत्पत्ति एवम् विलय

वेदवादविदो विद्वन्नियता ब्रह्मवादिनः।

पठन्ति वै तमेवार्थं प्रधानप्रतिपादकम् ॥२२॥

नाहो न रात्रिर्न नभो न भूमि-

र्नासीत्तमो ज्योतिरभून्न चान्यत्।

श्रोतादिबुद्ध्यानुपलभ्यमेकं

प्राधानिकं ब्रह्म पुमांस्तदासीत् ॥२३॥

विष्णोः स्वरूपात् परतो हितेऽन्ये

रूपे प्रधानं पुरुषश्च विप्र।

तस्यैव तेऽन्येन धृते वियुक्ते

रूपान्तरं तद् द्विज कालसंज्ञकम् ॥२४॥

प्रकृतौ संस्थितं व्यक्तमतीतप्रलये तु यत्।

तस्मात् प्राकृतसंज्ञोऽयमुच्यते प्रतिसंचरः ॥२५॥

अनादिर्भगवान् कालो नान्तोऽस्य द्विज विद्यते।

अव्युच्छिन्नास्ततस्त्वेते सर्गस्थित्यन्तसंयमाः ॥२६॥

गुणसाम्ये ततस्तस्मिन् पृथक् पुंसि व्यवस्थिते।

कालस्वरूपरूपं तद् विष्णोर्मैत्रेय वर्तते।

कालस्वरूपं तद्विष्णोर्मैत्रेय परिवर्तते ॥२७॥

ततस्तत्परमं ब्रह्म परमात्मा जगन्मयः।

श्रुतिपरायण अर्थात् श्रुतिलाई
बनाएका र ब्रह्मका विषयमा पूर्ण
महात्माहरूले यसै अर्थलाई
विषयमा स्पष्ट रूपमा व्याए
श्लोकका सम्बन्धमा भन्दछन्
अर्थात् प्रलयका समयमा न दिन
आकाश थियो न पृथ्वी थियो,
उज्यालो थियो न त यसका अ
थियो। त्यस समयमा सुन्नसव
सामर्थ्यभन्दा अलग रहेको र
नसक्ने एक परम ब्रह्मस्वरूप पु
हे ब्राह्मण! उपाधिहरूबाट पूर्ण
विष्णुको स्वरूपबाट प्रधान र पु
भए। भगवान् विष्णुकै अन्यस्व
र पुरुष सृष्टि एवं प्रलयका सम
हुन्छन्, त्यही रूपान्तरको नाम "क
प्रलयका समयमा यो देखन स
प्रकृतिमा विलीन भएको थियो
चेतनवर्गको यस प्रलयला
भनिन्छ ॥२५॥ हे द्विज! महा
अनादि हुनुहुन्छ, उहाँको अन्त
यस कारणले यो जड र चेतन
अवस्थिति र प्रलयको कार्य
आउँदैन अर्थात् यो निरन्तर रू
हे मैत्रेय! प्रलयका समयमा प्रधा
साम्यावस्थामा अवस्थित
प्रकृतिभन्दा अलग अवस्थित भ
विष्णुको कालस्वरूप प्रकट हुन
आफैंमा विलीन गराउँछ ॥२७
आरम्भका समयमा उहाँ नै
सबैका ईश्वर, सर्वात्मस्वरूप प

या सन्निधिमात्रेण गन्धः क्षोभाय जायते ।

नसो नोपकर्त्तृत्वात् तथासौ परमेश्वरः ॥३०॥

। एव क्षोभको ब्रह्मन् क्षोभश्च पुरुषोत्तमः ।

। सङ्कोचविकाशाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः ॥३१॥

वेकाराणुस्वरूपैश्च ब्रह्मरूपादिभिस्तथा ।

य्यक्तस्वरूपश्च तथा विष्णुः सर्वेश्वरेश्वरः ॥३२॥

गुणसाम्यात् ततस्तस्मात् क्षेत्रज्ञाधिष्ठितान्मुने ।

गुणव्यञ्जनसम्भूतिः सर्गकाले द्विजोत्तम ॥३३॥

प्रधानतत्त्वमुद्भूतं महान्तं तत् समावृणोत् ।

सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधा महान् ॥

प्रधानतत्त्वेन समं त्वचा बीजमिवावृतम् ॥३४॥

वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः ।

त्रिविधोऽयमहङ्कारो महत्तत्त्वादजायत ॥३५॥

भूतेन्द्रियाणां हेतुः स त्रिगुणत्वान्महामुने ।

गन्धले आफ्नो नजिकमा आएका
क्षोभित (प्रभावित) गराउँछ, त्यसरी
सामीप्यबाटै प्रधान र पुरुषलाई प्रे
हे ब्राह्मण! उहाँ पुरुषोत्तमले नै यि
उत्पन्न गराउनुहुन्छ र स्वयं पनि
सङ्कोच (साम्य) र विकास (क्षोभ
(प्रकृतिको रूपमा पनि परमा
हुनुहुन्छ ॥३१॥ ब्रह्मादि सम्पूर्ण ईश्व
परब्रह्म परमात्मा विष्णु नै समष्टि
भएभरका वस्तुहरूको मेल) र व
समष्टिको एक अंश) रूप, ब्रह्मादि
महतत्त्व (बुद्धितत्त्व) का
हुनुहुन्छ ॥३२॥ हे ब्राह्मण-श्रेष्ठ
आएपछि गुणहरूको साम्यावस्थास्व
जब भगवान् विष्णुको क्षेत्रज्ञ
(अधिकारमा राखिएको) भयो, तब
(बुद्धितत्त्व) को उत्पत्ति भयो ॥
भएको बुद्धितत्त्वलाई प्रधान
ढाकिदियो। यो बुद्धितत्त्व सात्वि
भेदका आधारमा तीन किसिमको
खेतमा लगाइएको बीजलाई मा
छोपिन्छ, त्यसरी नै यो तीन किसि
प्रधानतत्त्वबाट ढाकिएको छ। त
वैकारिक (सात्त्विक) तैजस (राज
तामस यी तीन किसिमका अहङ्
मुनिश्रेष्ठ! त्यो तीनोटा गुणहरूबाट
भूत र इन्द्रियहरूको कारकतत्त्व
(प्रकृति) बाट महतत्त्व (बुद्धित

भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दतन्मात्रिकं ततः।
ससर्ज शब्दतन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणम्।
शब्दमात्रं तथाकाशं भूतादिः स समावृणोत् ॥३७॥
आकाशस्तु विकुर्वाणः स्पर्शमात्रं ससर्ज ह।
बलावन्भवद् वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः ॥३८॥
आकाशं शब्दमात्रन्तु स्पर्शमात्रं समावृणोत्।
ततो वायुर्विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ॥३९॥
ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्ररूपगुणमुच्यते।
स्पर्शमात्रन्तु वै वायू रूपमात्रं समावृणोत् ॥४०॥
ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह।
सम्भवन्ति ततोऽम्भांसि रसाधाराणि तानि च ॥४१॥
रसमात्राणि चाम्भांसि रूपमात्रं समावृणोत्।
विकुर्वाणानि चाम्भांसि गन्धमात्रं ससर्जिरे ॥४२॥
सङ्घातो जायते तस्मात् तस्य गन्धो गुणो मतः।
तस्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रा तेन तन्मात्रता स्मृता ॥४३॥
तन्मात्राण्यविशेषाणि अविशेषास्ततो हि ते।
न शान्ता नापि घोरास्ते न मूढाश्चाविशेषणा ॥४४॥

त्यसबाट शब्द गुण भएको आ
फेरि शब्दतन्मात्ररूप आकाशले
तन्मात्रको रचना गऱ्यो एव
तन्मात्राभन्दा बलशाली वायु उ
गुण स्पर्श हो ॥३७-३८॥ त्यसप
आकाशले स्पर्शतन्मात्रा भएको
फेरि वायुले विकारयुक्त भएर
गऱ्यो। वायुबाट तेज उत्पन्न भ
हो। फेरि स्पर्शतन्मात्रारूप भए
भएको तेजलाई ढाकिदियो
विकारयुक्त भएर रसतन्मात्राको
(रसतन्मात्राबाट) रस गुणले
भयो ॥३९-४१॥ रसतन्मात्र
रूपतन्मात्रामय तेजले ढाकिदि
रसतन्मात्रारूप जलले विका
गन्धतन्मात्राको सृष्टि गऱ्यो ॥
उत्पन्न भयो, जसको गुण गन
आकाशादि भूतहरूमा तन्मात्रा रहे
गुण शब्दादि मात्र हो। यस का
नै गुणरूप भनिएको हो। तन्मात्रा
विशेष भाव रहेको हुँदैन, यसैले
भनिन्छ। फेरि ती अविशेष
डरलाग्दो वा अचम्मको भाव
यस किसिमले तामस अहङ्कारब
सृष्टि भयो। इन्द्रियहरू तैजस (
र तिनीहरूका अधिष्ठाता (अ
वैकारिक (सात्विक) अहङ्कारब

एकादशं मनश्चात्र देवा वैकारिकाः स्मृताः ।

त्वक् चक्षुर्नासिका जिह्वा श्रोत्रमत्र च पञ्चमम् ॥४६॥

शब्दादीनामवाप्त्यर्थं बुद्धियुक्तानि वै द्विज ।

पायूपस्थौ करौ पादौ वाक् च मैत्रेय पञ्चमी ॥४७॥

विसर्गशिल्पगत्युक्तिः कर्म तेषाञ्च कथ्यते ।

आकाशवायुतेजांसि सलिलं पृथिवी तथा ॥४८॥

शब्दादिभिर्गुणैर्ब्रह्मन्! संयुक्तान्युत्तरोत्तरैः ।

शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः ॥४९॥

नानावीर्य्याः पृथग्भूतास्ततस्ते संहतिं विना ।

नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः ॥५०॥

समेत्यान्योऽन्यसंयोगं परस्परसमाश्रयाः ।

एकसङ्घातलक्ष्याश्च सम्प्राप्यैक्यमशेषतः ॥५१॥

पुरुषाधिष्ठितत्त्वाच्च प्रधानानुग्रहेण च ।

महदाद्या विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ॥५२॥

तत्क्रमेण विवृद्धन्तु जलवुद्वुदवत्समम् ।

भूतेभ्योऽण्डं महाबुद्धे! बृहत् तदुदकेशयम् ।

प्राकृतं ब्रह्मरूपस्य विष्णोः संस्थानमुत्तमम् ॥५३॥

र एघारौंमा मन यी वैकारिक (सा
छाला, आँखा, नाक, कान, जिब्रो
सम्पन्न भएर शब्दादि विषयहरू
ज्ञानेन्द्रियहरू हुन् । हे मैत्रेय! गु
(लिङ्ग), हात, गोडा र वाणी यी
भनिन्छ ॥४६–४८॥ यी पाँच व
मलमूत्रको त्याग, कारीगरी, ग
बताइएको छ । आकाश, वायु, ते
पाँचओटै महाभूत उत्तरोत्तर (ए
स्पर्श आदि गुणहरूबाट सम्पन्न
शान्त, डरलाग्दा र मोहमा फँसेक
विशेष भनिएको हो, अर्थात् सुख
पूर्ण रूपमा सम्पन्न भएका छन्
भूतहरूमा अलग–अलग विभिन्न
रहेका छन् । तर एक आपसमा
तिनीहरूबाट संसारको रचना ग
सक्दैन । यसकारणले एक–अव
एउटै सङ्घात (कुनै परिस्थिति
ठूलो आघात) को उत्पत्ति गराउने
अर्काको संयोग प्राप्त गरेर महत्त
विशेषसम्म सबै प्रकृतिका वि
अधिष्ठित (अधिकारमा राखिए
प्रधानतत्त्वको अनुग्रहबाट अण्ड
बुद्धिमान! पानीको फोकाका ज
भूतहरूद्वारा बढाइएको यो गोलाक
रहेको अण्ड ब्रह्म (हिरण्यगर्भ)
उत्तमस्थान भयो ॥५१–५
अव्यक्तस्वरूप सम्पूर्ण जगत्
परमात्मा विष्णु व्यक्तस्वरूप हिर

मेरुरुन्नमभूत् तस्य जरायुश्च महीधराः ।
गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन् सुमहात्मनः ॥५५॥
साद्रिद्वीपसमुद्रास्तु सज्योतिर्लोकसङ्ग्रहः ।
तस्मिन्नण्डेऽभवद् विप्र! सदेवासुरमानुषः ॥५६॥
वारिवह्न्यनिलाकाशैस्ततो भूतादिना बहिः ।
वृतं दशगुणैरण्डं भूतादिर्महता तथा ॥५७॥
अव्यक्तेनावृत्तो ब्रह्मंस्तैः सर्वैः सहितो महान् ।
एभिरावरणैरण्डं सप्तभिः प्राकृतैर्वृतम् ।
नारिकेलफलस्यान्तर्बीजं बाह्यदलैरिव ॥५८॥
जुषन् रजोगुणं तत्र स्वयं विश्वेश्वरो हरिः ।
ब्रह्मा भूत्वास्य जगतो विसृष्टौ सम्प्रवर्तते ॥५९॥
सृष्टञ्च पात्यनुयुगं यावत् कल्पविकल्पना ।
सत्त्वभुग् भगवान् विष्णुरप्रमेयपराक्रमः ॥६०॥
तमोद्रेकी च कल्पान्ते रुद्ररूपी जनार्दनः ।
मैत्रेयाखिलभूतानि भक्षयत्यतिभीषणः ॥६१॥
स भक्षयित्वा भूतानि जगत्येकार्णवीकृते ।

र समुद्र गर्भाशयमा रहने पानी अ
हुने रस थियो ॥५५॥ हे विप्र!
द्वीप, समुद्र, ग्रहहरूका साथै स
असुर, मानव आदि अनेकौं कि
भए अर्थात् उत्पन्न भए ॥५६॥
पहिले–पहिलेका तुलनामा दश
अग्नि, वायु, आकाश, भूतहरूब
घेरिएको अर्थात् बेरिएको थि
(बुद्धितत्त्व) बाट पनि घेरिएको
सँगसँगै त्यो महत्तत्त्व (बुद्धित
(प्रकृति) बाट घेरिएको थियो
नरिवलका फलको भित्री बीज
किसिमका पत्रैपत्र भएका बो
त्यसरी नै यो अण्डा पनि यी सा
आवरणहरूबाट घेरिएर रहे
अण्डामा विराजमान हुनुभएका
अधिपति (स्वामी) भगवान् श्री
ब्रह्मा भएर यस जगत्को रचन
गर्नुभयो ॥५९॥ यसरी सृष्टि–
भइसकेपछि सत्वगुणयुक्त अ
श्रीविष्णुले कल्पको अन्तसम्म
पालन–पोषण गर्नुहुन्छ ॥६०
अन्तमा अत्यन्त कठोर तमोगुण
धारण गरेर जनार्दन भगवान्
भूतहरूलाई आफ्नो भोजन बन
संहार गर्नुहुन्छ ॥६१॥ यस वि
गरिसकेपछि यो संसारला
परमात्मा श्रीविष्णु शेषश

सृष्टिस्थित्यन्तकरणाद् ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ।

स संज्ञां याति भगवानेक एव जनार्दनः ॥६४॥

स्रष्ट्य सृजति चात्मानं विष्णुः पाल्यांस्तु पाति च ।

उपसंह्रियते चान्ते संहर्ता च स्वयं प्रभुः ॥६५॥

पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च ।

सर्वेन्द्रियान्तःकरणं पुरुषाख्यं हि यज्जगत् ॥६६॥

स एव सर्वभूतेशो विश्वरूपो यतोऽव्ययः ।

सर्गादिकं ततोऽस्यैव भूतस्थमुपकारकम् ॥६७॥

स एव सृज्यः स च सर्गकर्त्ता

स एव पातत्त्यत्ति च पाल्यते च ।

ब्रह्माद्यवस्थाभिरशेषमूर्ति–

र्विष्णुर्वरिष्ठो वरदो वरेण्यः ॥६८॥

परमात्मा श्रीविष्णुले ब्रह्मा, विष्णु
धारण गरेर संसारको उत्पत्ति
गर्नुहुन्छ ॥६४॥ उहाँ नै परमात्म
स्रष्ट्य अर्थात् ब्रह्माको स्वरूपबाट
गर्नुहुन्छ। विष्णुस्वरूप धारण ग
पालन गर्नुहुन्छ र अन्तमा संहारकत
संसारको संहार गर्नुहुन्छ ॥६५॥ पृ
र आकाश तथा सम्पूर्ण इन्द्रियहरू
आदि जति पनि जगत् छ, त्यो स
स्वरूप नै छ ॥६६॥ किनकि, अवि
भगवान् श्रीविष्णु नै सबैको अ
यसकारणले भूतहरूमा (ब्रह्मादि
सर्गादि पनि उहाँकै उपकारक (
त्यसरी नै परमात्माद्वारा रचना गर्
हुने सृष्टिले पनि उहाँकै उपकार गर्ने
अत्यन्त उत्तम अर्थात् सर्वोत्तम व
गर्न योग्य परब्रह्म परमात्मा श्रीविष्णु
रचना गर्नुहुन्छ, उहाँले स्वयं आ
उहाँले नै पालन–पोषण गर्नुहुन्छ,
संसारको संहार गर्नुहुन्छ। स्वयं
हुनुहुन्छ ॥६८॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

अध्याय–

"ब्रह्मणः सर्गजनिकायाः शक्तेर्विवरणम्, तस्यायुर्निरूपण

(ब्रह्मामा भएको सृष्टि उत्पन्न गराउने शक्तिको वर्णन र उनका आयुक

मैत्रेय उवाच

निर्गुणस्याप्रमेयस्य शुद्धस्याप्यमलात्मनः ।

कथं सर्गादिकर्तृत्वं ब्रह्मणोऽभ्युपगम्यते ॥१॥

पराशर उवाच

शक्तयः सर्वभावानामचिन्त्यज्ञानगोचराः ।

यतोऽतो ब्रह्मणस्तास्तु सर्गाद्या भावशक्तयः ॥२॥

भवन्ति तपतां श्रेष्ठ! पावकस्य यथोष्णता ।

तन्निबोध यथा सर्गे भगवान् सम्प्रवर्त्तते ॥३॥

नारायणाख्यो भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

उत्पन्नः प्रोच्यते विद्वान् नित्य एवोपचारतः ॥४॥

निजेन तस्य मानेन ह्यायुर्वर्षशतं स्मृतम् ।

तत्पराख्यं तदर्द्धञ्च परार्द्धमभिधीयते ॥५॥

कालस्वरूपं विष्णेपश्च यन्मयोक्तं तवानघ ।

तेन तस्य निबोध त्वं परिमाणोपपादनम् ॥६॥

अन्येषाञ्चैव जन्तूनां चराणामचराश्च ये ।

भू–भूभृत्सागरादीनामशेषाणाञ्च सत्तम ॥७॥

काष्ठ पञ्चदश ख्याता निमेषा मुनिसत्तम ।

मैत्रेयले भने– जुन परब्र
अप्रमेय (अनन्त), शुद्ध र निर्मल
उहाँलाई सृष्टि आदिको निर्माता
सकिन्छ? ॥१॥ **पराशरजं**
तपस्वीहरूमा श्रेष्ठ मैत्रेय! सबै
का शक्तिहरू अचिन्त्य अर्थात
ज्ञानका विषय हुन्। यस का
उष्णता अर्थात् तातोपन जस्तै
गर्ने शक्ति पनि अचिन्त्य छ।
शक्ति रहनु स्वाभाविकै हो।
नामबाट प्रसिद्ध हुनुभएका
ब्रह्माजी सृष्टिको रचना
कुशलतापूर्वक लाग्नुहुन्छ, त्य
उहाँलाई सधैँ उपचार (पूजामा च
पाद्य, अर्घ्य प्रभृत्ति) बाट "उ
छ ॥२–४॥ ब्रह्माजीकै गणनाअ
वर्षको हुने बताइएको छ। त्य
नाम पर हो र त्यसको आधार
निष्पाप! मैले यसभन्दा पहिले
श्रीविष्णुको कालस्वरूपका वि
त्यसैका माध्यमद्वारा ब्रह्माको त
समुद्र आदि चर एवं अचर
मनुष्यादि) को आयु निर्धारण हु

तैः षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ।

अयनं दक्षिणं रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम् ॥१०॥

दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम् ।

चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं निबोध मे ॥११॥

चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथाक्रमम् ।

दिव्याब्दानां सहस्राणि युगेष्वाहुः पुराविदः ॥१२॥

तत्प्रमाणैः शतैः सन्ध्या पूर्वा तत्राभिधीयते ।

सन्ध्यांशकश्च तत्तुल्यो युगस्यानन्तरो हि सः ॥१३॥

सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यः कालो मुनिसत्तम ।

युगाख्यः स तु विज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञितः ॥१४॥

कृतं त्रेता द्वापरञ्च कलिश्चैव चतुर्युगम् ।

प्रोच्यते तत् सहस्रञ्च ब्रह्मणो दिवसं मुने ॥१५॥

ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन्! मनवश्च चतुर्दश ।

भवन्ति परिमाणञ्च तेषां कालकृतं श्रृणु ॥१६॥

सप्तर्षयः सुराः शक्रो मनुस्तत्सूनवो नृपाः ।

एककाले हि सृज्यन्ते संह्रियन्ते च पूर्ववत् ॥१७॥

चतुर्युगाणां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः ।

महिनाको एक अयन हुन्छ । दर्
यी दुवैको समायोजित समयला
देवताहरूका लागि दक्षिणायन
दिन भनिन्छ ॥१०॥ देवताहरूका
सत्ययुग, त्रेतायुग, द्वापरयुग र क
नाम भएका युगहरू हुन्छन् ।
अलग विभाग (बाँडफाँट) का
बताउनेछु ॥११॥ पुरातत्त्वका ज्ञा
द्वापर र कलियुगको परिमाण
तीन, दुई र एक हजार दिव्य वर्ष
प्रत्येक युगहरूको आरम्भ हुनु
वर्षहरूको सन्ध्या र प्रत्येक युग
नै परिणामको सन्ध्यांश हुन्छ ॥
सन्ध्या र सन्ध्यांशका मध्य (ब
हुन्छ, त्यसैलाई सत्ययुग, त्रेतायुग
नाम भएका युगहरू सम्झनु
त्रेतायुग, द्वापरयुग र कलियुग यी
अवस्थालाई चतुर्युग भनिन्छ य
चतुर्युगको ब्रह्माको एक दिन
!ब्रह्माजीको एक दिनमा चौध म
समयको परिणामको विषयम
कल्पका अनुसार सप्तर्षि, देवता
पुत्र राजाहरू एकै समयमा उत्पन्
संहार पनि एकै समयमा हुन्छ
एकहत्तर चतुर्युगभन्दा केही धेरै
हिसाब अनुसार चौध मन्वन्तर
हुन्छन् र ब्रह्माको एक दिनमा एव
यस कारणले छवटा चतुर्युग
छवटा चतुर्युगको चौथो भागमा
एकसय तीन दिव्य वर्ष हुन्छन्,

ाष्टौ शतसहस्त्राणि दिव्यया संख्यया गतिः ।
द्विपञ्चाशत् तथान्यानि सहस्त्राण्यधिकानि च ॥१९॥
त्रिंशत्कोट्यस्तु सम्पूर्णाः संख्याताः संख्यया द्विज ।
सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि महामुने ॥२०॥
विंशतिश्च सहस्राणि कालोऽयमधिकं विना ।
मन्वन्तरस्य संख्येयं मानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥२१॥
चतुर्दशगुणो ह्येष कालो ब्राह्ममहः स्मृतम् ।
ब्राह्मो नैमित्तिको नाम तस्यान्ते प्रतिसञ्चरः ॥२२॥
तदा हि दह्यते सर्वं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ।
जनं प्रयान्ति तापार्ता महर्लोकनिवासिनः ॥२३॥
एकार्णवे तु त्रैलोक्ये ब्रह्मा नारायणात्मकः ।
भोगिशय्यागतः शेते त्रैलोक्यग्रासबृंहितः ॥२४॥
जनस्थैर्योगिभिर्देवश्चिन्त्यमानोऽब्जसम्भवः ।
तत्प्रमाणां हि तां रात्रिं तदन्ते सृज्यते पुनः ॥२५॥
एवन्तु ब्रह्मणो वर्षमेवं वर्षशतं च यत् ।
शतं हि तस्य वर्षाणां परमायुर्महात्मनः ॥२६॥
एकमस्य व्यतीतन्तु परार्द्धं ब्रह्मणोऽनघ ।
तस्यान्तेऽभून्महाकल्पः पाद्म इत्यभिधीयते ॥२७॥
द्वितीयस्य परार्द्धस्य वर्तमानस्य वै द्विज ।
वाराह इति कल्पोऽयं प्रथमः परिकीर्तितः ॥२८॥

वर्षहरूको गणना गर्दा एक मन्व
बाउन्न हजार वर्ष हुन्छन् ॥१९॥
मानवीय वर्षहरूको गणनाक
मन्वन्तरको यो संख्या तीस करोड
हजार वर्षमात्र हुन्छ, योभन्दा धे
यस समयलाई चौधले गुणन गर्दा
ब्रह्माको एक दिन भनिन्छ ।
(अर्थात् जुनकुनै कारणवश गरिने)
हुन्छ ॥२२॥ त्यस समयमा भूर्लोक
यी तीनओटै डढ्न (भष्म हुन) ला
महर्लोकमा निवास गर्नेहरू सन्तप्त
भएर जनलोकमा अर्थात् माथिक
महर्लोकमाथिको लोकमा जान्छन
लोकहरू पूर्ण रूपमा जलमय भए
ब्रह्माजी तीनोटै लोकहरूको ग्रा
भएर शेषनागको शय्यामा सुत्नुहु
परिणाम भएको रात्रि बिताइसकेपछि
गर्ने योगीहरूद्वारा ध्यान गरिनु
ब्रह्माजीले फेरि संसारको रचना
यसप्रकार वर्ष र फेरि सय वर्ष हुन
ब्रह्माजीको पूर्ण आयु बताइएको
ब्रह्माजीको एक परार्ध (अर्थात् ब्र
आधा भाग) बितिसकेको छ ।
नाम भएको प्रसिद्ध महाकल्प भ
ब्राह्मण! वर्तमान यो दोस्रो परा
भएको पहिलो कल्प बताइएको

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः

अध्याय-

"कल्पान्ते सर्गवर्णनम्"

(कल्पको अन्तमा हुने सृष्टिको वर्णन)

मैत्रेय उवाच

ब्रह्मा नारायणख्यानऽसौ कल्पादौ भगवान यथा।

ससर्ज सर्वभूतानि तदाचक्ष्व महामुने ॥१॥

पराशर उवाच

प्रजाः ससर्ज भगवान् ब्रह्मा नारायणात्मकः।

प्रजापतिपतिर्देवो यथा तन्मे निशामय ॥२॥

अतीतकल्पावसाने निशासुप्तोत्थितः प्रभुः।

सत्त्वोद्रिक्तस्तथा ब्रह्मा शून्यं लोकमवैक्षत ॥३॥

नारायणः परोऽचिन्त्यः परेषामपि स प्रभुः।

ब्रह्मस्वरूपो भगवाननादिः सर्वसम्भवः ॥४॥

इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति।

ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ॥५॥

आपो नारा इति प्रोक्ता आयो वै नरसूनवः।

अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥६॥

मैत्रेयले भने – हे महामु
नारायण नाम भएका ब्रह्मा
प्राणीहरूको रचना गर्नुभयो, त्य
रूपमा बताइदिनुस् ॥१॥ **परा**
प्रजापतिहरूका अधिपति (स्व
भगवान् ब्रह्माजीले जसरी प्रजाह
थियो, त्यसको विषयमा मबाट
पहिलो कल्पको अन्त भएपछि
गर्नुभएका भगवान् जागृताव
सत्त्वगुणबाट सम्पन्न भएका
लोकहरूलाई शून्य (खालि) मा
भगवान् नारायण श्रेष्ठ, अचिन्त्य
ब्रह्मा, शिव आदि ईश्वरहरूका प
र अनादि तथा सबैको उत्प
उद्‌गमस्थल हुनुहुन्छ ॥४॥ जो
र विलयको आधारशिला हुनुहु
भगवान् नारायण प्रति लक्षित
भनिएको छ ॥५॥ नर (पुरुष अ
बाट उत्पन्न भएको हुनाले जल
त्यो नार (पानी) नै उहाँको प्रथ
स्थान हो। त्यसैले भगवान्ला
हो ॥६॥ सम्पूर्ण जगत् जलमय
ब्रह्माले अनुमान गर्नुभयो कि
अवस्थामा रहेको छ, मैले त्यस

अकरोत् स तनूमन्यां कल्पादिषु यथा पुरा।

मत्स्यकूर्म्मादिकां तद्वद् वाराहं वपुरास्थितः ॥८॥

वेदयज्ञमयं रूपमशेषजगतः स्थितौ।

स्थितः स्थिरात्मा सर्वात्मा परमात्मा प्रजापतिः ॥९॥

जनलोकगतैः सिद्धैः सनकाद्यैरभिष्टुतः।

प्रविवेश यदा तोयमात्माधारो धराधरः ॥१०॥

निरीक्ष्य तं तदा देवी पातालतलमागतम्।

तुष्टाव प्रणता भूत्वा भक्तिनम्रा वसुन्धरा ॥११॥

पृथिव्युवाच

नमस्ते सर्वभूताय तुभ्यं शङ्खगदाधर।

मामुद्धरास्मादद्य त्वं त्वत्तोऽहं पूर्वमुत्थिता ॥१२॥

त्वत्त्वोऽहमुद्धृता पूर्वं त्वन्मायाहं जनार्दन।

तथान्यानि च भूतानि गगनादीन्यशेषतः ॥१३॥

नमस्ते परमात्मात्मन् पुरुषात्मन् नमोऽस्तुते।

प्रधानव्यक्तभूताय कालभूताय ते नमः ॥१४॥

त्वं कर्ता सर्वभूतानां त्वं पाता त्वं विनाशकृत्।

सर्गादिषु प्रभो ब्रह्मविष्णुरुद्रात्मरूपधृक् ॥१५॥

सम्भक्षयित्वा सकलं जगत्येकार्णवीकृते।

शेषे त्वमेव गोविन्द चिन्त्यमानो मनीषिभिः ॥१६॥

स्वरूप धारण गर्नुभएको थिय
कल्पको आरम्भमा पनि वेदय
धारण (ग्रहण) गर्नुभयो र सम्पूर्ण
तत्पर भएर सबैका अन्तरात्मा र
अर्को ठाउँमा नसर्ने) रूप उहाँ पर
जसले पृथ्वीलाई धारण गर्नुहु
अवस्थित हुनुहुन्छ, जनलोक
सिद्धात्माहरूद्वारा स्तुति गि
गर्नुभयो। तब उहाँलाई पातालल
देखेर पृथ्वीलाई धारण गर्ने
अवस्थित भगवती वसुन्धराले
भक्तिपूर्वक उक्त वाराहस्वरूप
थाल्नुभयो ॥७–११॥ **पृथ्वीले**
गदा, पद्म धारण गर्नुहुने कमल
नमस्कार छ। आज हजुरले मे
उद्धार गर्नुहोस्। पहिले पनि म
थिएँ॥ १२॥ हे जनार्दन! पूर्व
मेरो उद्धार गर्नुभएको थियो
तथा आकाशादि अन्य
निमित्तोपादान कारण हुनुहुन्छ
पुरुषात्मन् !हजुरलाई नमस्का
व्यक्त (कार्य) स्वरूप हुनुभए
छ। हे कालस्वरूप! हजुरला
छ ॥१४॥ हे प्रभो! सृष्टिको
रुद्रस्वरूप धारण गरेर हजुरले
पालन र संहार गर्नुहुन्छ,
शक्तिसम्पन्न हजुरलाई नमस्
यो सम्पूर्ण जगत् जलमय भए
अर्थात् तिनीहरूलाई खाएर
गरिनुहुने हजुरले नै जलमा
सुत्नुहुन्छ ॥१६॥ हे प्रभो! हजु

त्वामाराध्य परं ब्रह्म याता मुक्तिं मुमुक्षवः ।
वासुदेवमनाराध्य को मोक्षं समवाप्स्यति ॥१८॥
यत् किंचिन्मनसा ग्राह्यं यद्ग्राह्यं चक्षुरादिभिः ।
बुद्ध्या च यत् परिच्छेद्यं तद्रूपमखिलं तव ॥१९॥
त्वन्मायाऽहं त्वदाधारा त्वत्सृष्ट्या त्वामुपाश्रिता ।
माधवीमिति लोकोऽयमभिधत्ते ततो हि माम् ॥२०॥
जयाखिलज्ञानमय जय स्थूलमयाव्यय ।
जयानन्त जयाव्यक्त जय व्यक्तमय प्रभो ॥२१॥
परापरात्मन् विश्वात्मन् जय यज्ञपतेऽनघ ।
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोंकारस्त्वमग्नयः ॥२२॥
त्वं वेदास्त्वं तदङ्गानि त्वं यज्ञपुरुषो हरे ।
सूर्यादयो ग्रहास्तारा नक्षत्राण्यखिलं जगत् ॥२३॥
मूर्तामूर्तमदृश्यञ्च कठिनं पुरुषोत्तम ।
यच्चोक्तं यच्च नैवोक्तं मयाऽत्र परमेश्वर ।
तत्सर्वं त्वं नमस्तुभ्यं भूयो भूयो नमो नमः ॥२४॥

पराशर उवाच

एवं संस्तूयमानस्तु पृथिव्या पृथिवीधरः ।
सामस्वरध्वनिः श्रीमान् जगर्ज परिघर्घरम् ॥२५॥
ततः समुत्क्षिप्य धरां स्वदंष्ट्र्या
महावराहः स्फुटपद्मलोचनः ।

राख्नेहरूले हजुर परब्रह्म परमात
गरेर मुक्ति प्राप्त गर्न सक्छन् ।
उपासना नगरेसम्म कसैले
सक्दैन ॥१८॥ मनको माध्य
गरिन्छ, आँखा आदि इन्द्रियह
गरिन्छ र बुद्धिको माध्यमद्वारा
(विचार गर्न योग्य) छ, त्यो
हो ॥१९॥ हे प्रभु! म हजुरकै
हजुरमा नै आश्रित भएर रहेकी
भएको हो र म पूर्ण रूपमा
छु। यस कारणले मनुष्यले
भन्दछन्। हे सम्पूर्ण ज्ञानमय!
हे अव्यक्त! हे व्यक्तमय! पूर्ण
भएर रहनुभएका हजुरको जय
स्वरूप! हे सबै विश्वका आत्म
हे निष्पाप! हजुरको जय होस्
हजुर नै वषट्कार अर्थात् देवता
दिइएको यज्ञ, हजुर नै ॐका
(हवन गर्न योग्य) अग्निहरू हुनु
हजुर नै वेद, वेदाङ्ग र यज्ञपुरुष
सूर्यादि ग्रह, तारा, नक्षत्र र सम
हुनुहुन्छ ॥२३॥ हे पुरुषहरूमा
अमूर्त, दृश्य–अदृश्य तथा मै
बताएँ र जे बताइँन, त्यो स
यसकारणले हजुरलाई पटक–प

पराशरजीले भन्नुभयो– पृथ्
प्रार्थना गरिसकेपछि सामस्वर नै
छ, उहाँ वराह भगवान्ले घर्घर
गर्जना गर्नुभयो ॥२५॥ त
फुलिसकेको कमलजस्ता अ
भगवान्ले आफ्ना दाँतहरूका

उत्तिष्ठता तेन मुखानिलाहतं
तत्सम्भवाम्भो जनलोकसंश्रयात्।
प्रक्षालयामास हि तान् महद्युतीन्
सनन्दनादीनपकल्मषान् मुनीन् ॥२७॥
प्रयान्ति तोयानि क्षुराग्रविक्षते
रसातलेऽध कृतशब्दसन्ततिः।
श्वासानिलास्ताः परतः प्रयान्ति
सिद्धा जने ये नियतं वसन्ति ॥२८॥
उत्तिष्ठतस्तस्य जलार्द्रकुक्षे-
र्महावराहस्य महीं विधार्य।
विधुन्वतो वेदमयं शरीरं
रोमान्तरस्था मुनयो जुवन्ति ॥२९॥
तं तुष्टुवुस्तापपरीतचेतसो
लोके जने ये निवसन्ति योगिनः।
सनन्दनाद्या नतिनम्रकन्धरा
धराधरं धोरतरोद्धतेक्षणम् ॥३०॥
जयेश्वराणां परमेश केशव
प्रभो गदाशङ्खधरोऽसि चक्रधृक्।
प्रसूति नाशस्थितिहेतुरीश्वरम्-
स्त्वमेव नान्यत् परमञ्च यत् परम् ॥३१॥
पादेषु वेदास्तव यूपदंष्ट्र-
दन्तेषु यज्ञाश्चितयश्च वक्त्रे।
हुताशजिह्वोऽसि तनूरुहाणि
दर्भाः प्रभो यज्ञपुमांस्त्वमेव ॥३२॥
विलोचने रात्र्यहनी महात्मन्

बाहिर आउँदा उहाँ महावाराह
निस्किएको श्वासबाट उछिट्टिएक
निवास गर्ने महातेजस्वी एवं नि
मुनीश्वरहरूलाई भिजाइदियो।
शब्द निकाल्दै जल उहाँका
(टुप्पा) हरूबाट विदीर्ण (चिरि
तलतिर जान थाल्यो र जनलोकम
उहाँका मुखबाट निस्किएको श्वास
यता–उता भाग्न थाले ॥२८॥
जलमा भिजेको छ, उहाँले आ
कमाउँदै पृथ्वीलाई लिएर बाहिर
उहाँ महावराहका रौँहरूमा अव
गर्न थाले ॥२९॥ ती निःशङ्क उ
शङ्का नभएका र उन्नत दृष्टि भ
धारण गर्नुभएका वाराह भगवान्
गर्ने सनन्दनादि योगीश्वरहरूले
नम्रतापूर्वक शिर झुकाएर यस
हे ईश्वरहरूका परम ईश्वर! हे के
प्रभु! हजुरको जय होस्। हजु
उत्पत्ति, पालन र विनाशको क
ईश्वर हुनुहुन्छ र जसलाई परमप
अतिरिक्त अन्य केही पनि
(विजयस्तम्भ) रूप दन्त हुनु
चरणहरूमा चारओटै वेद रहेका
निवास गरेको छ, मुखमा अग्नि
हजुरको जिब्रो हो, कुशहरू ह
प्रकार हजुर नै यज्ञपुरुष हुनुहुन
रात र दिन हजुरका आँखा हुन,

सुकण्डसामस्वरधीरनाद

प्राग्वंशकायाखिलसत्रसन्धे।

पूर्तेष्टधर्म्मश्रवणोऽसि देव

सनातनात्मन् भगवन् प्रसीद ॥३४॥

पदाक्रमक्रान्तभुवं भवन्त–

मादिस्थितिञ्चाक्षर विश्वमूर्ते।

विश्वस्य विद्मः परमेश्वरोऽसि

प्रसीद नाथोऽसि चराचरस्य ॥३५॥

दंष्ट्राग्रविन्यस्तमेशषमेतद्

भूमण्डलं नाथ विभाव्यते ते।

विगाहः पद्मवनं विलग्नं

सरोजिनीपत्रमिवोढपङ्कम् ॥३६॥

द्यावापृथिव्योरतुलप्रभाव

यदन्तरं तद् वपुषा तवैव।

व्याप्तं जगद्व्याप्तिसमर्थदीप्तेः

हिताय विश्वस्य विभो भव त्वम् ॥३७॥

परमार्थस्त्वमेवैको नान्योऽस्ति जगतः पते।

तवैष महिमा येन व्याप्तमेतच्चराचरम् ॥३८॥

तदेतद् दृश्यते मूर्तमेतज्ज्ञानात्मनस्तव।

भ्रान्तिज्ञानेन पश्यन्ति जगद्रूपमयोगिनः ॥३९॥

ज्ञानस्वरूपमखिलं जगदेतदबुद्धयः।

अर्थस्वरूपं पश्यन्तो भ्राम्यन्ते मोहसंप्लवे ॥४०॥

गम्भीर शब्द हो, प्राग्वंश (यजम
सत्र (यज्ञ) शरीरका सन्धिहरू
(श्रौत) र पूर्त (स्मार्त) धर्म ह
नित्यस्वरूप भगवन्! हजुर प्रस
अविनाशी! हे विश्वमूर्ते! हजु
प्रहारबाट सम्पूर्ण विश्वलाई व
हामीहरू हजुरलाई सम्पूर्ण वि
मान्दछौं। हजुर सम्पूर्ण जगत्क
हुनुहुन्छ, हजुर प्रसन्न हुनुहोस् ॥३
दाँतहरूमा राखिएको यो
(पृथ्वी) कमलवनमा विध्वंस ग
दाँतमा अड्किएको हिलोमा लत
फूल जस्तै सुशोभित भइरहेको
प्रभावशाली प्रभु! पृथ्वी र आव
अन्तर छ, त्यो हजुरको शरीरबा
विश्वलाई व्याप्त गर्ने क्षमता राख
विश्वको कल्याण गर्नुहोस् ॥३७॥
सत्यस्वरूप एक हजुरमात्र हुनुहुन
हो अर्थात् हजुरकै माया हो, हजु
कोही पनि छैन। हजुरले नै
जगत्लाई व्याप्त गर्नुभएको छ ॥३
देख्न सकिने मूर्तिमान् जगत् ज्ञा
हो। तर, भ्रमपूर्ण ज्ञान अयोग्य
जगत्स्वरूप मात्र देख्दछन् ॥३९॥
यो सम्पूर्ण जगत्लाई अर्थस्वरूप
यस कारणले तिनीहरू मोहरूप (
घुमिरहन्छन् ॥४०॥ हे परमेश्वर

प्रसीद सर्वसर्वात्मन् भवाय जगतामिमाम्।
उद्धरोर्वीममेयात्मन् शं नो देह्यब्जलोचन ॥४२॥
सत्त्वोद्रिक्तोऽसि भगवन् गोविन्द पृथिवीमिमाम्।
समुद्धर भवायेश शं नो देह्यब्जलोचन ॥४३॥
सर्गप्रवृत्तिर्भवतो जगतामुपकारिणी।
भवत्वेषा नमस्तेऽस्तु शं नो देह्यब्जलोचन ॥४४॥

पराशर उवाच

एवं संस्तूयमानोऽथ परमात्मा महीधरः।
उज्जहार क्षितिं क्षिप्रं न्यस्तवांश्च महार्णवे ॥४५॥
तस्योपरि समुद्रस्य महती नौरिव स्थिता।
विततत्वाच्च देहस्य न मही याति संप्लवम् ॥४६॥
ततः क्षितिं समां कृत्वा पृथिव्यां सोऽचिनोद् गिरीन्।
यथाविभागं भगवननादिः परमेश्वरः ॥४७॥
प्राक् सर्गदग्धानखिलान् पर्वतान् पृथिवीतले।
अमोघेन प्रभावेण ससर्जामोघवाञ्छितः ॥४८॥
भूविभागं ततः कृत्वा सप्तद्वीपं यथातथम्।
भूवाद्यांश्चतुरो लोकान् पूर्ववत् समकल्पयत् ॥४९॥

हे अमेयात्मन्! हे कमलनयन! ज
पृथ्वीको उद्धार गरेर हामीह
गर्नुहोस् ॥४२॥ हे भगवन्! हे
सत्त्वगुणबाट पूर्णरूपमा सम्प
हुनुहुन्छ। हे ईश्वर! जगत्को उ
यस पृथ्वीको उद्धार गरिदिनु
हामीहरूलाई शान्ति प्रदान ग
यो सर्गप्रवृत्तिले संसारको
कमलनयन! हजुरलाई नमस्का
प्रदान गरिदिनुहोस् ॥४४॥ प
यस प्रकारको स्तुति गरिन ल
गर्नुभएका परब्रह्म परमात्मा व
पृथ्वीलाई उठाउनुभयो र अपार
गरिदिनुभयो ॥४५॥ त्यो जला
ठूलो डुङ्गा जस्तै स्थिर भएर
अत्यन्त विशाल भएको हुना
डुब्दैन ॥४६॥ त्यसपछि परमा
पूर्ण रूपमा समतल (मैदान
बाँडफाँट गरेर त्यसमा जहाँ-
गरिदिनुभयो ॥४७॥ सत्य
परमात्माले आफ्नो अमोघ श
कल्पको अन्तमा जलेर
पर्वतहरूलाई पृथ्वीमा र
गरिदिनुभयो ॥४८॥ त्यसपछि
क्रमपूर्वक यथावत् अर्थात् प
बाँडफाँट गरेर भूर्लोकादि चा
गर्नुभयो ॥४९॥ त्यसपछि

निमित्तमात्रमेवासीत् सृज्यानां सर्गकर्मणि ।

प्रधानकारणीभूता यतो वै सृज्यशक्तयः ॥५१॥

निमित्रमात्रं मक्त्वैकं नान्यत् किंचिदपेक्षते ।

नीयते तपतां श्रेष्ठ स्वशक्त्या वस्तुवस्तुताम् ॥५२॥

परमात्मा निमित्त कारण मात्र
उहाँको प्रधान कारण अर्थात्
पदार्थहरूको शक्तिहरू नै हो ॥५
श्रेष्ठ मैत्रेय! वस्तुहरूको र
निमित्तमात्रलाई छाडेर अन्य
आवश्यकता पनि रहँदैन। किन
शक्तिबाट वस्तुत्त्वलाई प्रा
परिणामशक्तिबाट स्थूलरूपताला

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे चतुर्थोध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः

अध्या

"देवादीनां सृष्टिकथनम्"

(देवता आदि विभिन्न सर्गहरूको वर्णन)

मैत्रेय उवाच

यथा ससर्ज देवोऽसौ देवर्षिपितृदानवान्।

मनुष्यतिर्यग्वृक्षादीन् भूव्योमसलिलौकसः ॥१॥

यद्गुणं यत्स्वरूपञ्च यत्स्वभावं जगद्द्विज।

सर्गादौ सृष्टवान् ब्रह्मा तन्मामाचक्ष्व तत्त्वतः ॥२॥

पराशर उवाच

मैत्रेय कथयाम्येष श्रृणुष्व सुसमाहितः।

यथा ससर्ज देवोऽसौ देवादीनखिलान् प्रभुः ॥३॥

सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा।

अबुद्धिपूर्वकः सर्गः प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥४॥

ततो मोहो महामोहस्तामिस्त्रो ह्यन्धसंज्ञितः।

अविद्या पंचपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः ॥५॥

पंचधावस्थितःसर्गो ध्यायतो प्रतिबोधवान्।

बरिहन्तोऽप्रकाशश्च संवृतात्मा नगात्मकः ॥६॥

मुख्या नगा यतश्चोक्ता मुख्यसर्गस्ततस्त्वयम्।

तं दृष्ट्वाऽसाधकं सर्गममन्यदपरं पुनः ॥७॥

मैत्रेयले भने– हे द्विज
भगवान् ब्रह्माजीले पृथ्वी, आ
गर्ने मानव, तिर्यक्, वृक्ष आदि ए
र दानवहरूको कसरी रचना ग
स्वभाव र स्वरूप भएको ज
त्यसका विषयमा मलाई विस्तारपू
म हजुरबाट विस्तृत रूपमा
पराशरजीले भन्नुभयो– हे
भगवान्ले जस्ता किसिमले
रचना गर्नुभयो, त्यो सबै म ति
ध्यानपूर्वक सुन ॥३॥ कल्पक
कल्पका जसरी नै ब्रह्माजीले सृ
गरेपछि बुद्धिबाट पूर्ण रूपमा
सम्पन्न भएको सृष्टिको प्रादुर्भ
भयो ॥४॥ महात्मा ब्रह्माजीबा
महामोह (भोगहरूको चाहन
अन्धतामिस्र (अभिनिवेश)
अविद्याहरू उत्पन्न भए ॥५॥
ज्ञानबाट पूर्ण रूपमा शून्य, बाहि
अर्थात् अज्ञानयुक्त एवम् ज
हिंडडुल नगर्ने जस्तै– वृक्ष,
पाँच किसिमको सृष्टि भयो ॥
वराह अवतारद्वारा सर्वप्रथम
नगादिलाई मुख्य बताइएको
सृष्टिलाई पनि मुख्य सृष्टि भनि
पुरुषार्थको असाधिका अर्थात

पश्वादयस्ते विख्यातास्तमःप्राया ह्यवेदिनः ।

उत्पथग्राहिणश्चैव तेऽज्ञाने ज्ञानमानिनः ॥९॥

अहङ्कृता अहम्माना अष्टविंशद्वधात्मकाः ।

अन्तःप्रकाशास्ते सर्वे आवृताश्च परस्परम् ॥१०॥

तमप्यसाधकं मत्वा ध्यायतोऽन्यस्ततोऽभवत् ।

ऊर्ध्वस्रोतास्तृतीयस्तु सात्त्विकोर्ध्वमवर्तत ॥११॥

ते सुखप्रीतिबहुला बहिरन्तस्त्वनावृताः ।

प्रकाशा बहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्रोतोद्भवाःस्मृताः ॥१२॥

तुष्टात्मस्तृतीयस्तु देवसर्गस्तु स स्मृतः ।

तस्मिन् सर्गेऽभवत् प्रीतिर्निष्पन्ने ब्रह्मणस्तदा ॥१३॥

ततोऽन्यं स तदा दध्यौ साधकं सर्गमुत्तमम् ।

असाधकांस्तु तान् ज्ञात्वा मुख्यसर्गादिसम्भवान् ॥१४॥

तथाभिध्यायतस्तस्य सत्याभिध्यायिनस्ततः ।

प्रादुर्बभूव चाव्यक्तादर्वाक् स्रोतस्तु साधकम् ॥१५॥

सबै पशु आदिका नामबाट प्रसि
तमोगुणबाट सम्पन्न छन्। अज्ञा
अनुचित मार्गको अवलम्बन ग
पूर्ण ज्ञान सम्पन्न मान्दछन् ॥९
अभिमानी र अरु पनि आन्तरि
यिनीहरू सबै अर्काको प्रवृत्ति अ
वा झुक्ने क्रियाका विषयमा
रहन्छन् ॥१०॥ त्यस सृष्टिबाट
नहुने सम्झिएर फेरि तपस
ब्रह्माजीबाट ऊर्ध्वस्रोत नाम भए
(सृष्टि) उत्पन्न भयो, जसले
गर्दछ ॥११॥ यो ऊर्ध्वस्रोत नाम
भएको त्यो प्राणी विषय–सुख
बाह्य (बाहिरी) र आन्तरिक (
अर्थात् देख्न सक्ने र बाहिर र भि
भयो ॥१२॥ चिन्तामा हुनुभए
किसिमको तेस्रो सृष्टि उत्पन्न
अर्थात् अत्यन्त प्रसन्नताको प्र
सृष्टिलाई देवसर्ग अर्थात् दे
यसपछि यी मुख्य सर्ग (सृष्टि)
सृष्टिहरूमा उत्पन्न भएका प्र
अर्थात् यिनीहरूबाट कुनै कार्य र
ब्रह्माजीले फेरि उत्तम साधक सर्ग
विचार गर्नुभयो ॥१४॥ उनै
ब्रह्माजीले यसरी ध्यान गरेपछि
पुरुषार्थको साधन (सिद्ध गर्ने)
सर्ग (सृष्टि) प्रकट भयो ॥१५॥
उत्पन्न भएका प्राणीहरूले पृथ
यस कारणले तिनीहरूलाई "अ

तस्मात् ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः ।

प्रकाशा बहिरन्तश्च मनुष्याःसाधकाश्च ते ॥१७॥

इत्येते कथिताःसर्गाःषडत्र मुनिसत्तम ।

प्रथमो महतःसर्गो विज्ञेयोब्रह्मणस्तु सः ॥१८॥

तन्मात्राणां द्वितीयश्च भूतसर्गस्तु स स्मृतः ।

वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकःस्मृतः ॥१९॥

इत्येष प्राकृतःसर्गःसम्भूतो बुद्धिपूर्वकः ।

मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ॥२०॥

तिर्य्यक्स्रोतास्तु यः प्रोक्तस्तैर्य्यग्योन्यः स उच्यते ।

ऊर्ध्वस्रोतस्ततः षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः ॥२१॥

ततोऽर्वाक्स्रोतसःसर्गः सप्तमःस तु मानुषः ।

अष्टमोऽनुग्रहःसर्गःसात्त्विकस्तामसश्च सः ॥२२॥

पञ्चैते वैकृताःसर्गाःप्राकृतास्तु त्रयःस्मृताः ।

प्राकृता वैकृताश्चैव कौमारो नवमःस्मृतः ।२३॥

इत्येते वै समाख्याता नव सर्गाःप्रजापतेः ।

प्राकृतावैकृताश्चैवजगतो मूलहेतवः ।

सृजतो जगदीशस्य किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि ॥२४॥

मैत्रेय उवाच

र बाहिरको ज्ञानबाट सम्पन्न ए
गर्ने) छन् र यी प्राणी मानवका न
छन् ॥१७॥ हे मुनिश्रेष्ठ! यहाँसम
तिमीलाई छ किसिमका सृष्टिहरू
तिनीहरूमध्ये महत्तत्त्वको सृष्टि
सृष्टि सम्झनुपर्छ ॥१८॥ दोस्रो
हो, त्यसलाई भूतसर्ग (भूतसृष्टि
सृष्टिलाई वैकारिक (संशोधन
भनिन्छ, जसलाई इन्द्रियहरूस
बताइएको छ ॥१९॥ यस प्रक
भएका तीनोटैको नाम प्राकृति
जुन चौथो मुख्य सृष्टि छ, जस
गर्न नसक्ने) पर्वत, वृक्ष अ
थिए ॥२०॥ पाँचौ जसलाई तिर
त्यसलाई तिर्यक् (चरा, पुतली
स–साना कीरा) योनि पनि
उर्ध्वस्रोतहरूको सृष्टि छ, जसल
भनिन्छ ॥२१॥ त्यसपछि जुन स
सृष्टि भएको छ, त्यसलाई मनुष्य
त्यसपछि आठौं अनुग्रह नामको
सात्त्विक र तामस गुणबाट
यिनीहरूमध्ये पाँचओटालाई वैक
उत्पन्न भएको सर्ग (सृष्टि) र ती
प्रकृतिबाट उत्पन्न वा प्रकृतिसँग
बताइएको छ। प्राकृत र वैकृ
कौमार नाम भएको नवौं सर्ग
यसप्रकार नौ किसिमका सृष्टि
छ। सृष्टिको रचना गर्ने व
जगदीश्वरका प्राकृत र वैकृत दुई वि
जगत्का मूल कारण हुन्। अब के
मैत्रेयले भने– हे मुनीश्वर।

पराशर उवाच

कर्मभिर्भाविताःपूर्वैःकुशलाकुशलैस्तु ताः ।

ख्यात्या तया ह्यनिर्मुक्ता संहारे ह्युपसंहृताः ॥२६॥

स्थावरान्ताःसुराद्यास्तु प्रजा ब्रह्मंश्चतुर्विधाः ।

ब्रह्मणःकुर्वतःसृष्टिं जज्ञिरे मानसास्तु ताः ॥२७॥

ततो देवासुरपितृन् मानुषांश्च चतुष्टयम् ।

सिसृक्षुरम्भांस्येतानि स्वमात्मानमयूयुजत् ॥२८॥

युक्तात्मनस्तमोमात्रा ह्युद्रिक्ताभूत् प्रजापतेः ।

सिसृक्षोर्ज्जघनात् पूर्वमसुरा जज्ञिरे ततः ॥२९॥

उत्ससर्ज ततस्तान्तु तमोमात्रात्मिकां तनुम् ।

सा तु त्यक्ता ततस्तेन मैत्रेयाभूद् विभावरी ॥३०॥

सिसृक्षुरन्यदेहस्थःप्रीतिमाप ततःसुराः ।

सत्वोद्रिक्ताःसमुद्भूता मुखतो ब्रह्मणो द्विज ॥३१॥

त्यक्ता सा तु तनुस्तेन सत्त्वप्रायमभूद् दिनम् ।

ततो हि बलिनो रात्रावसुरा देवता दिवा ॥३२॥

पराशरजीले भन्नुभयो– हे मैत्रे
पहिलो जन्ममा गरिएका अ
कर्महरूबाट सम्पन्न छन् । त्यसै
सबै विलय भए तापनि तिनीहरू
मुक्त हुँदैनन् ॥२६॥ हे ब्राह्मण!
समयमा ब्रह्माजीले देवताहरू
स्थावरसम्म चार किसिमका प्र
जुन सृष्टिलाई मानसी (मनो
यसपछि देवता, असुर, पितृगण
जलको सृष्टि गर्ने इच्छा भएका
उहाँले आफ्नो शरीरको उपयोग
गर्ने कामना भएका ब्रह्माजी ध
युक्तचित्त हुनुभएपछि उहाँमा तम
भयो । यस कारणले सबैभन्दा
अर्थात् घुँडाभन्दा माथि पुट्ठाभन्दा
तिघ्रा पनि भनिन्छ, त्यसबा
भए ॥२९॥ हे मैत्रेय! यसपछि ब्रह
परिपूर्ण भएको शरीरलाई त्यागि
गरिएको उहाँको शरीर नै रात्रि
यसपछि अर्को शरीरमा अवस्
भएका ब्रह्माजी अत्यन्त प्रसन्न
त्यस मुखबाट पूर्ण रूपमा सत्त्व
देवताहरू उत्पन्न भए ॥३१॥
ब्रह्माजीले त्यस शरीरको पनि
त्यो उहाँद्वारा त्याग गरिएको श
दिनु भयो । यस कारणले रात्रि
दिनका समयमा देवता विशेष ब
यसपछि पितामह ब्रह्माजीले सत्त्व
अर्को शरीर ग्रहण गर्नुभयो र

उत्ससर्जपितॄन् सृष्ट्वा ततस्तामपि स प्रभुः।

सा चोत्सृष्टाऽभवत् सन्ध्या दिननक्तान्तरस्थितिः ॥३४॥

रजोमात्रात्मिकामन्यां जगृहे स तनुं ततः।

रजोमात्रोत्कता जाता मनुष्या द्विजसत्तम ॥३५॥

तामप्याशु स तत्याज तनुं सद्यःप्रजापतिः ॥

ज्योत्स्ना समभवत् सापि प्राक्सन्ध्या याभिधीयते ॥३६॥

ज्योत्स्नायामेव बलिनो मनुष्याः पितरस्तथा।

मैत्रेय सन्ध्यासमये तस्मादेते भवन्ति वै ॥३७॥

ज्योत्स्ना रात्र्यहनी सन्ध्या चत्वार्य्येतानि वै प्रभो।

ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपाश्रयाणि तु ॥३८॥

रजोमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां जगृहे तनुम्।

ततःक्षुद् ब्रह्मणो जाता जज्ञे कोपस्तया ततः ।३९॥

क्षुत्क्षामानन्धकारेऽथ सोऽसृजद् भगवांस्ततः।

विरूपाःश्मश्रुला जातास्तेऽभ्यधावंस्ततःप्रभुम् ॥४०॥

परमपिता ब्रह्माजीले त्यो श
गरिदिनुभयो। त्यो उहाँद्वारा त्य
दिन र रात्रिका बीचमा अवस्थि
त्यसपछि उहाँले रजोगुणले सम्प
ग्रहण गर्नुभयो। हे ब्राह्मणश्रेष
शरीरबाट रजोगुणले सम्पन्न भ
भए ॥३५॥ त्यसपछि प्रजापति ब्र
रजोगुणात्मक शरीरको त्याग
उहाँद्वारा त्याग गरिएको शरीर ज्यो
रात) भयो, जसलाई पहिलो स
यस कारणले हे मैत्रेय! प्रातःक
समयमा मनुष्य र साँझका सम
रूपमा शक्तिसम्पन्न हुन्छन् ॥३
दिन, प्रातःकाल अर्थात् बिहानको
अर्थात् साँझको समय यी चारओं
तीनोटै गुणहरूको आश्रयस्वर
त्यसपछि प्रजापति ब्रह्माजीले एउ
शरीर धारण गर्नुभयो। उहाँको
(भोक) उत्पन्न भयो र क्षुधाबाट
स्पर्श, रूप, रस, गन्ध आदि विष
"काम" भनिन्छ) उत्पन्न भ
परमपिता ब्रह्माजीले अन्धका
क्षुधामयी सृष्टिको रचना गर्नु
कुरूप र दाह्री–जुँगा भएको व्य
तिनीहरू स्वयं ब्रह्माजीलाई खाने
दौडिए ॥४०॥ तिनीहरूमध्ये जस
रक्षा गर" यस प्रकार अनुरोध ग

ाप्रियानथ तान् दृष्ट्वा केशाःशीर्य्यन्त वेधसः ।
ोनाश्च शिरसो भूयःसमारोहन्त तच्छिरः ॥४२॥
र्पणात् तेऽभवन् सर्पा हीनत्वादहयः स्मृताः ।
ातः क्रुद्धो जगत्स्रष्टा क्रोधात्मनो विनिर्ममे ॥४३॥
ार्णेन कपिशेनोग्रा भूतास्ते पिशिताशनाः ।
ायन्तो गां समुत्पन्ना गन्धर्वास्तस्य तत्क्षणात् ॥४४॥
पिबन्तो जज्ञिरे वाचं गन्धर्वास्तेन ते द्विज ।
ेतानि सृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा तच्छक्तिनोदितः ।४५॥
ततः स्वच्छन्दतोऽन्यानि वयांसि वयसोऽसृजत् ।
अवयोवक्षसश्चक्रे मुखतोऽजाः स सृष्टवान् ॥४६॥
सृष्टवानुदराद् गाश्च पार्श्वाभ्यां च प्रजापतिः ।
पद्भ्यामश्वान् समातङ्गान् शरभान् गवयान् मृगान् ॥४७॥
उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यङ्कूनन्यांश्च जातयः ।
ओषध्यःफलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥४८॥
त्रेतायुगमुखे ब्रह्मा कल्पस्यादौ द्विजोत्तम ।
सृष्ट्वा पश्वोषधीः सम्यग् युयोज स तदाध्वरे ॥४९॥
गौरजः पुरुषा मेषा अश्वा अश्वतराः खराः ।
एतान् ग्रम्यान् प्रशून् प्राहुरारण्यांश्च निबोध मे ॥५०॥

कपाल शिरबाट झऱ्यो र उहाँको
आरुढ भयो। यस प्रकार माथि चढे
"सर्प" (म्लेच्छ जाति विशेष) भनिय
हुनाले त्यसलाई "अहि" (सर्प)
जगत्का रचयिता ब्रह्माजीले क्रोधस
प्राणीहरूको रचना गर्नुभयो ॥४२-
वर्णबाट सम्पन्न भएर उत्पन्न भएक
क्रोधी एवं मांसहारी भयो। त्यसै स
गर्दै त्यसका शरीरबाट गन्धर्व उ
द्विज! तिनीहरू वचनको उच्चारण
उत्पन्न भएका थिए। यस कार
"गन्धर्व" भनिएको हो ॥४५॥
गरिसकेपछि प्रजापति ब्रह्माजीले उ
अर्थात् उनीहरूद्वारा पहिले गर्
अभिप्रेरित भएर स्वच्छन्दतापूर्वक
पक्षीहरूको रचना गर्नुभयो। त्यस
मुखबाट बाख्राहरूलाई उत्पन्न
प्रजापति ब्रह्माजीले पेट र दुवै पार्श्व
काँधदेखि फिलासम्मको पिठिउँके
रचना गर्नुभयो र उहाँका दुवै प
गधा, नीलगाई, हरिण, ऊँट, खच्चर
आदि पशु उत्पन्न भए तथा
फलमूलरूपी औषधिहरू उत्पन्न
ब्राह्मण! कल्पको आदि अर्थात्
पशु र औषधि आदिको उत्पत्ति गर्
आरम्भमा तिनीहरूलाई यज्ञमा प्र
गाई, बाख्रा, पुरुष भेडा, घोडा,
पाल्तु अर्थात् गाउँ-घरमा पालि
जङ्गली पशुहरूका विषयमा
बताउनेछु। श्वापद अर्थात् मार्ने

गायत्रं च ऋचश्चैव त्रिवृत्स्तोमं रथन्तरम् ।

अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान् मुखात् ॥५२॥

यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दस्तोमं सप्तदशं तथा ।

बृहत् साम तथोक्थं च दक्षिणादसृजन् मुखात् ॥५३॥

सामानि जगतीछन्दःस्तोमं सप्तदशं तथा ।

वैरूपमतिरात्रं च पश्चिमादसृजन् मुखात् ॥५४॥

एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्याणमेव च ।

अनुष्टुभं स वैराजम् उत्तरादसृजन् मुखात् ॥५५॥

उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।

देवासुरपितॄन् सृष्ट्वा मनुष्यांश्च प्रजापतिः ॥५६॥

ततः पुनः ससर्जादौ स कल्पस्य पितामहः ।

यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसां गणान् ॥५७॥

नरकिन्नररक्षांसि वयः पशुमृगोरगान् ।

अव्ययं च व्ययं चैव यदिदं स्थाणुजङ्गमम् ॥५८॥

तत्ससर्ज तदा ब्रह्मा भगवानादिकृद् विभुः ।

तेषां ये यानि कर्माणि प्राकसृष्ट्यां प्रतिपेदिरे ॥५९॥

तान्येव ते प्रपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ।

हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते ।

तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात तत तस्य रोचते ॥६०॥

आफ्नो प्रथम (पूर्व) मुखबाट ब्र
(ऋग्वेद), त्रिवृत्स्तोम, रथन्त
यज्ञहरूलाई उत्पन्न गराउनुभ
ब्रह्माजीले आफ्नो दक्षिण मुर
त्रिष्टुप्छन्द पञ्चदशस्तोम, बृहत
को रचना गर्नुभयो ॥५३॥ उ
मुखबाट साम (सामवेद), जगती
बाह्र अक्षर हुने छन्द, सप्तदशस्तो
उत्पन्न गरानुभयो ॥५४॥ य
मुखबाट ब्रह्माजीले एक्काई
आप्तोर्यामाण, अनुष्टुपछन्द
गराउनुभयो ॥५५॥ त्यसपछि
अर्थात् सम्पूर्ण शरीरबाट असम-व
प्राणीहरू उत्पन्न गराउनुभयो । उ
ब्रह्माजीले देवता, असुर, पितृग
सृष्टि गरिसकेपछि फेरि कल्पकं
पिशाच, गन्धर्व र अप्सरा, मनुष्
पक्षी, मृग, सर्प आदि तथा अ
स्थावर र जङ्गमले युक्त भ
गर्नुभयो । तिनीहरूमरध्ये पूर्वक
किसिमको कर्म थियो, फेरि स
पनि उनीहरूको प्रवृत्ति (आ
लाग्यो । उत्पन्न भएका प्राणी
कोमलता र कठोरपन, पुण्य–प
सबै विषयहरू पहिलेको संस
आउँदछन्, यस कारणले उनी
लाग्दछन् ॥५६–६०॥ यस किसि

ामरूपं च भूतानां कृत्यानां च प्रपञ्चनम् ।

ादशब्देभ्य एवादौ देवादीनां चकार सः ॥६२॥

ृषीणां नमाधेयानि यथा वेदश्रुतानि वै ।

ाथा नियोगयोग्यानि सर्वेषामपि सोऽकरोत् ॥६३॥

ाथर्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये ।

ृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥६४॥

करोत्येवं विधां सृष्टिं कल्पादौ स पुनः पुनः ।

सिसृक्षाशक्तियुक्तोऽसौ सृज्यशक्तिप्रचोदितः ॥६५॥

शब्दहरूका अनुसार प्राणीहरू
कार्यप्रपञ्च (कार्यको विभाजन)
गर्नुभयो ॥६२॥ त्यसपछि उहाँले
तथा अन्य प्राणीहरूको पनि वेद
नाम र उनीहरूका उपयुक्त कर्मह
गर्नुभयो ॥६३॥ जसरी ऋतुहरू प
तापनि उनीहरूको नाम, स्वरू
किसिमको परिवर्तन आउँदैन, त्यस
पनि उनीहरूको भाव पनि त्
देखिन्छ ॥६४॥ सृष्टि निर्माण ग
सम्पन्न र सृष्टिको प्रारब्धशक्तिबाट
ब्रह्माजीले पटक–पटक कल्पहरू
नै सृष्टिको रचना गर्ने कार्य गर्नुह

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः

अध्याय

"चातुर्वर्ण्यसृष्टिः, चतुर्वर्णस्थाननिरूपणञ्च"

(चारओटै वर्णहरूको व्यवस्था, पृथ्वीको बाँडफाँड र अन्नादि उत्पत्तिक

मैत्रेय उवाच

अर्वाक्स्रोतास्तु कथितो भवता यस्तु मानुषः ।

ब्रह्मन् विस्तरतो ब्रूहि ब्रह्मा तमसृजद् यथा ॥१॥

यथा च वर्णानसृजद् यद्गुणांश्च महामुने ।

यच्च तेषां स्मृतं कर्म विप्रादीनां तदुच्यताम् ॥२॥

पराशर उवाच

सत्याभिध्यायिनः पूर्वं सिसृक्षोर्ब्रह्मणो जगत् ।

अजायन्त द्विजश्रेष्ठ सत्त्वोद्रिक्ता मुखात् प्रजा ॥३॥

वक्षसो रजसोद्रिक्तास्तथा वै ब्रह्मणोऽभवन् ।

रजसा तमसा चैव समुद्रिक्तास्तथोरुजाः ॥४॥

पद्भ्यामन्याः प्रजा ब्रह्मा ससर्ज द्विजसत्तम ।

तमःप्रधानास्ताः सर्वाश्चातुर्वर्ण्यमिदं ततः ॥५॥

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च द्विजसत्तम ।

पादोरुवक्षःस्थलतो मुखतश्च समुद्गताः ॥६॥

यज्ञनिष्पत्तये सर्वमेतद् ब्रह्मा चकार वै ।

मैत्रेयले भने– हे भ
अर्वाक्स्रोत मनुष्यहरूका वि
ब्रह्माजीले उनीहरूको सृष्टि क
विषयमा मलाई विस्तारपूर्व
प्रजापति ब्रह्माजीले जुन–जु
ब्राह्मणादि वर्णहरूको उत्पत्ति
लागि जुन–जुन कर्तव्यकर्म
विषयमा विस्तारपूर्वक
पराशरजीले भन्नुभयो– हे ब्राह्म
गर्ने कामनाबाट युक्त सत्यसङ्कल्प
मुखबाट सबैभन्दा पहिले सत्त्वगु
उत्पन्न भए ॥३॥ त्यसपछि उ
छातीबाट रजोगुणबाट पूर्ण रूपम
रजोगुण र तमोगुणको मिश्रण
उत्पन्न भए ॥४॥ हे द्विजोत्तम!
अन्य एक किसिमका प्रजा उत्
पूर्ण रूपमा तमोगुणबाट सम्पन्न
यी चार किसिमका वर्ण (जाति
प्रकार हे द्विजसत्तम! ब्रह्माजीले
नै यज्ञका निमित्त उत्तम सा
चातुवर्ण्यको रचना गर्नुभएको
ब्रह्माजीले यज्ञानुष्ठान गर्नका
उत्तम साधनस्वरूप यी सम्
गर्नुभएको थियो ॥७॥ हे धर्म

ष्पाद्यन्ते नरैस्तैस्तु स्वधर्माभिरतैस्ततः।

शुद्धाचरणोपेतैः सद्भिः सन्मार्गगामिभिः ॥९॥

र्गापवर्गौ मानुष्यात् प्राप्नुवन्ति नरा मुने।

श्चाभिरुचितं स्थानं यद् यान्ति मनुजा द्विज ॥१०॥

जास्ता ब्रह्मणा सृष्टाश्चातुर्वर्ण्यव्यवस्थिताः।

म्यक्श्रद्धासमाचारप्रवणा मुनिसत्तम ॥११॥

येच्छावासनिरताः सर्वबाधाविवर्जिताः।

द्धान्तःकरणाः शुद्धाः सर्वानुष्ठाननिर्मलाः ॥१२॥

द्धे च तेषां मनसि शुद्धेऽन्तःसंस्थिते हरौ।

द्धं ज्ञानं प्रपश्यन्ति विष्ण्वाख्यं येन तत्पदम् ॥१३॥

तः कालात्मको योऽसौ स चांशः कथितो हरेः।

ा पातयत्यघं घोरमल्पमल्पाल्पसारवत् ॥१४॥

अर्थात् आफ्ना धर्मको पालनामा पू
सदाचारी, सज्जन र सुमार्गमा लागेव
मात्र वास्तविक रूपमा यज्ञको अनुष्
हे मुनीश्वर! यज्ञका माध्यमद्वारा म
शरीरबाटै स्वर्ग र अपवर्ग (स्वर्गीय
सक्छ। तथा उसले अन्य जुन स्थान
त्यसलाई अत्यन्त सहज रूपमा प्रा
मुनिसत्तम! ब्रह्माजीद्वारा रचना
वर्णहरूमा विभाजित रूपमा अवस्थि
अर्थात् मनुष्यहरू अत्यन्त श्रद्धायु
भएका, आफ्नो चाहनाअनुसार नि
बाधा–व्यवधानबाट रहित, शुद्ध
भएका, विद्वान्हरूका कुलमा उत्पन्न
अनुष्ठान गरेर परम पवित्र भएक
तिनीहरूको चित्त अत्यन्त शुद्ध रह
गर्दा उनीहरूमा निरन्तर रूपमा
परमात्मा श्रीविष्णुले निवास
तिनीहरूलाई शुद्ध ज्ञानको प्राप्ति
माध्यमबाट उनीहरूले परमात्माको
भएको परम पदलाई वास्तवि
सक्थे ॥१३॥ यसपछि त्रेतायुगक
तिमीलाई परमात्माको जुन काल
विषयमा पहिले बताएको थिएँ, त्य
अत्यन्त अल्प र क्षणिक सुख प्रदा
अर्थात् अत्यन्त दुःखमय पाप कर्म
उसले पहिले उनीहरूमा भएव
ढाकिदिएको हुन्छ ॥१४॥ हे मैत्रेय!
परम पुरुषार्थको विनाश गराउने भ
उत्पन्न गराउने राग–द्वेषादिरूप अ

ततः सा सहसा सिद्धिस्तेषां नातीव जायते।

रसोल्लासादयश्चान्याः सिद्धयोऽष्टौ भवन्ति याः ॥१६॥

तासु क्षीणास्वशेषासु वर्द्धमाने च पातके।

द्वन्द्वाभिभवदुःखार्त्तास्ता भवन्ति ततः प्रजाः ॥१७॥

ततो दुर्गाणि ताश्चक्रुर्वार्क्षं पार्वतमौदकम्।

कृत्रिमं च तथा दुर्गं पुरं खर्वटकादिकम् ॥१८॥

गृहाणि च यथान्यायं तेषु चक्रुः पुरादिषु।

शीतातपादिबाधानां प्रशमाय महामुने ॥१९॥

प्रतीकारमिमं कृत्वा शीतादेस्ताः प्रजाः पुनः।

थियो, त्यो लोप भयो र रसोल्लास
सिद्धिहरू (रसोल्लास अष्ट ि
स्कन्दपुराणमा यसरी वर्णन गरेक
रसको स्वयं नै उल्लास (अ
रसोल्लास नाम भएको सिद्धि
मनुष्यहरूको भोक मेटिन्थ्यो। त्य
स्त्री आदि भोगहरूको चाहना न
तृप्त रहने गर्दथे। यसैलाई महा
भएको दोस्रो सिद्धि बताएका
उत्तम धर्म थियो, त्यसैलाई ति
भनिन्छ। त्यस समयमा सम्पूर्ण
र आयु एकै किसिमको थियो,
सिद्धि थियो। बलको भएभ
"विशोका" (योगशास्त्रका अनुसा
पहिले हुने (चित्तवृत्ति) नाम
परमात्मामा एकाग्रतापूर्वक लाग
तत्परतापूर्वक लाग्नु नै छैटौं
चाहनाअनुसार घुमफिर गर्नु सा
मन प्रसन्न हुन्छ, त्यहीं बस्नुलाई
छ) पनि रहेनन् ॥१६॥ उनीहरू
रहेका सबै सिद्धिहरूको वि
अकर्मको वृद्धि भएपछि ती प्रा
दुःखबाट पूर्ण रूपमा पीडित
उनीहरूले मरुभूमि, पर्वत र जल
तथा कृत्रिम किल्ला र सहर
नदीका किनारमा रहेका स-
"खर्वट" भनिन्छ) आदिको
त्यसपछि गाउँ तथा बस्तीमा शी
व्यवधानहरूबाट सुरक्षित रह
किसिमका घरहरूको निर्माण

व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः
प्रियङ्गवो ह्युदाराश्चा कोरदूषाः सचीकणाः ॥२१॥
माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः ।
आढक्यश्चणकाश्चैव शणाः सप्तदशः स्मृताः ॥२२॥
इत्येताश्चौषधीनान्तु ग्राम्याणां जातयो मुने ।
ओषध्यो यज्ञियाश्चैव ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥२३॥
व्रीहयः सवया भाषा गोधूमा ह्यणवस्तिलाः ।
प्रियङ्गुसप्तमा ह्येता अष्टमास्तु कुलत्थका ॥२४॥
श्यामाकास्त्वथ नीवारा जर्त्तिलाः सगवेधुकाः ।
तथा वेणुयवाः प्रोक्तास्तद्वत् मर्कटका मुने ॥२५॥
ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येता ओषध्यस्तु चतुर्दशा ।
यज्ञनिष्पत्तये यज्ञस्तथासां हेतुरुत्तमः ॥२६॥
एताश्च सह यज्ञेन प्रजानां कारणं परम् ।
परापरविदः प्राज्ञास्ततो यज्ञान् वितन्वते ॥२७॥
अहन्यहन्यनुष्ठानं यज्ञानां मुनिसत्तम ।
उपकारकरं पुंसां क्रियमाणस्य शान्तिदम् ॥२८॥
येषान्तु कालरूपोऽसौ पापविन्दुर्महामते ।
चेतःसु ववृधे चक्रुस्ते न यज्ञेषु मानसम् ॥२९॥
वेदवादांस्तथा वेदान् यज्ञनिष्पादकं च यत् ।
तत्सर्वं निन्दमानास्ते यज्ञव्यासेधकारिणः ॥३०॥
प्रवृत्तिमार्गव्युच्छित्तिकारिणो वेदनिन्दकाः ।

रचना गरे ॥२०॥ हे मुनि! धान, जौ
ज्वानो, कोदो, कालोमास, मुँग,
सामा धान, मटर, चना र सन यी
औषधिहरूका जातहरू हुन्। ग
अर्थात् वनमा उत्पन्न हुने दुवै कि
यज्ञको अनुष्ठान गर्दा प्रयोग गरिन्छ
नाम यस प्रकारका छन्– धान, ज
तिल, कागुनु यी सात र आठौं गह
तिल, नीबारो, गवेधु, बाजरा, वेणुय
र वनका सबैको समायोजित स
प्रकारका औषधिहरूको उत्पत्ति
भएको हो ॥२४–२६॥ यज्ञहरूका
प्राणीहरूको वृद्धि गराउने परम
कारणले यस लोक र परलोकका
ज्ञान हासिल गरिसकेका पुरुष
यज्ञहरूको अनुष्ठान गरिरहनुपर्छ
प्रतिदिन निरन्तर रूपमा गरिने यः
मनुष्यहरूको परम कल्याण गर्दछ
पापहरूलाई पूर्ण रूपमा शान्त ग
महामुनि! जसका चित्तमा समयअ
पापको वृद्धि हुन्छ, तिनीहरूको म
लाग्दैन अर्थात् यसरी पापका अधी
आफ्नो कर्तव्यकर्मलाई व्य
सक्तैन ॥२९॥ यी यज्ञकर्मका वि
मान्यता, वेद यज्ञको अनुष्ठान र
सबैको निन्दा गर्ने गर्दछन् ॥३०॥
अत्यन्त दुष्ट स्वभाव भएका,
व्यभिचारमा लागेका, वेद–वेदा
कुटिल अर्थात् जालझेल गर्ने
भएकाहरू प्रवृत्तिमार्गको निर्मूल

वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् धर्मभृतां वर ।
लोकांश्च सर्ववर्णानां सम्यग् धर्मानुपालिनाम् ॥३३॥

प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् ।
स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां सङ्ग्रामेष्वनिवर्त्तिनाम् ॥३४॥

वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तिनाम् ।
गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानुवर्त्तिनाम् ॥३५॥

अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ।
स्मृतं तेषां मरुत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥३६

सप्तर्षीणान्तु यत् स्थानं स्मृतं तद्वै वनौकसाम् ।
प्राजापत्यं गृहस्थानां न्यासिनां ब्रह्मसंज्ञितम् ॥३७॥

योगिनाममृतं स्थानं यद्विष्णोः परमं पदम् ।
एकान्तिनः सदा ब्रह्मध्यायिनो योगिनो हि ये ।
तेषां तत् परमं स्थानं यत् तु पश्यन्ति सूरयः ॥३८॥

गत्वा गत्वा निवर्त्तन्ते चन्द्रसूर्य्यादयो ग्रहाः ।
अद्यापि न निवर्त्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥३९॥

तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ ।
असिपत्रवनं घोरं कालसूत्रमवीचिमत् ॥४०॥

विनिन्दकानां वेदस्य यज्ञव्याघातकारिणाम् ।
स्थानमेतत् समाख्यातं स्वधर्मत्यागिनश्च ये ॥४१॥

मर्यादाको स्थापना गर्नुभयो तथ
सम्यक् धर्मको पालना गर्ने सबै व
पनि स्थापना गर्नुभयो ॥३२
क्रियाशील र कर्तव्यनिष्ठ ब्राह्मण
अर्थात् पितृलोक हो, लडाइबाट
शूरवीर क्षत्रियहरूको स्थान इन्द्र
नै आफ्नो स्वधर्म पालनामा लागि
वायुलोक हो । यस प्रकार सेवा
शूद्रहरूको स्थान गन्धर्वलोक
अट्ठासी हजार ऊर्ध्वरेता अर्थात्
लागि निर्धारण गरिएको छ, त्य
गर्ने ब्रह्मचारीहरूको पनि स्था
वनवासी वानप्रस्थहरूको
गृहस्थीहरूको पितृलोक र र
ब्रह्मलोक तथा आत्मिकरू
अनुभवबाट सन्तुष्ट भएका यो
अर्थात् मोक्ष हो, जसलाई परमप
जुन सदा-सर्वदा एकान्त स्थ
परब्रह्म परमात्माको निदिध्यास
तिनीहरूको जुन परम स्थान छ,
मर्मज्ञहरूले पनि देख्दछन् ॥३
ग्रहहरू पनि आ-आफ्ना लोक
आउँछन्, तर "ॐ नमो भग
द्वादशाक्षर (बाह्र अक्षर भएको
आजसम्म मोक्षपद अर्थात् प
छैनन् ॥३९॥ वेदको निन्दा गर्नेहर
पुऱ्याउनेहरूको र स्वधर्म त्याग ग
अन्धतामिस्र, महारौरव, रौरव, अ
र अवीचिमत्‌नामका नरकहरू

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः

अध्याय- ।

"मानसप्रजासृष्टिः, रुद्रादीनां सृष्टिः, चतुर्विधप्रलयवर्णनञ्च"

(मानसिक प्रजा, रुद्र आदिको सृष्टि तथा चार प्रकारको प्रलयको वर्णन)

।राशर उवाच

।तोऽभिध्यायतस्तस्य जज्ञिरे मानसीः प्रजा।
।च्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः कारणैः सह ॥१॥
क्षेत्रज्ञाः समवर्त्तन्त गात्रेभ्यस्तस्य धीमतः।
ते सर्वे समवर्त्तन्त ये मया प्रागुदीरिताः ॥२॥
देवाद्याः स्थावरान्ताश्च त्रैगुण्यविषये स्थिता।
एवंभूतानि सृष्यनि चराणि स्थावराणि च ॥३॥
यदास्य ताः प्रजाः सर्वा न व्यवर्द्धन्त धमितः।
अथान्यान् मान्सान् पुत्रान् सदृशानात्मोऽसृजत् ॥४॥
भृगुं पुलस्त्यं पुलहं ऋतुमङ्गिरसं तथा।
मरीचिं दक्षमत्रिं च वसिष्ठं चैव मानसम् ॥५॥
नव ब्रह्माणा इत्येते पुराणे निश्चयं गताः।
सनन्दनादयो ये च पूर्वं सृष्य तु वेधसा ॥६॥
न ते लोकेष्वसज्जन्त निरपेक्षाः प्रजासु ते।
सर्वे ते ह्यागतज्ञाना वीतरागा विमत्सराः ॥७॥
तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ महात्मनः।

पराशरजीले भन्नुभयो-

रहनुभएका प्रजापतिको शरीरबा
इन्द्रियहरूसँगै मानसिक प्रजा (म
विवेकशील ब्रह्माजीको शरीरबाट क्षे
उत्पन्न भए। मैले पहिले ज-जस
गरेको थिएँ, ती सबै देवताहरूदेखि
रज, तम, प्रधान चर र अचर सबै
उत्पन्न भए। तर, जब बुद्धिमान् ब्र
वृद्धि हुन सकेन, तब उहाँले अ
पुत्रहरूको सृष्टि गर्नुभयो। उन
पुलस्त्य, पुलह, ऋतु, अङ्गिरा, म
वसिष्ठ थियो। तिनीहरू ब्रह्माजी
पुराणहरूमा तिनीहरूलाई नै नौ ब्रह्म
ब्रह्माजीले पहिले जुन सनन्दना
गराउनु भएको थियो ती सबै सांसा
आसक्त भएनन्। उनीहरू निरपे
वा वास्ता नभएको) भएका व
आसक्त भएनन्। किनकि, ती स
मत्सरादि (कसैको उत्पत्ति देख्द
र ज्ञान-सम्पन्न थिए ॥७
महात्माहरूले सांसारिक विषय
संसारको रचना कार्यलाई अगा
ब्रह्माजीमा त्रैलोक्यलाई भष्म गर
भयानक क्रोध उत्पन्न भयो ॥८॥

ृकुटीकुटिलात् तस्य ललाटात् क्रोधदीपितात्।

मुत्पन्नस्तदा रुद्रो मध्याह्नासमप्रभः ॥१०॥

र्द्धनारीनरवपुः प्रचण्डोऽतिशरीरवान्।

वभजात्मानमित्युक्त्वा तं ब्रह्मान्तर्दधे ततः ॥११॥

थोक्तोऽसौ द्विधा स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत्।

वभेद पुरुषत्वं च दशधा चैकधा च सः ॥१२॥

ौम्यासौम्यैस्तथा शान्ता शान्तैः स्त्रीत्वं च स प्रभुः।

बभेद बहुधा देवः स्वरूपैरसितैः सितैः ॥१३॥

तो ब्रह्मात्मसम्भूतं पूर्वं स्वायम्भुवं प्रभुः।

ात्मानमेव कृतवान् प्रजापाल्ये मनुं द्विज ॥१४॥

ातरूपां च तां नारीं तपोनिर्धूतकल्मषाम्।

स्वायम्भुवो मनुर्देवः पत्नीत्वे जगृहे प्रभुः ॥१५॥

स्माश्च पुरुषाद् देवी शतरूपा व्यजायत।

्रियव्रतोत्तानपादौ प्रसूत्याकूतिसंज्ञितम् ॥१६॥

कन्याद्वयञ्च धर्मज्ञ रूपौदार्यगुणान्वितम्।

ददौ प्रसूतिं दक्षाय ह्याकूतिं रुचये पुरा ॥१७॥

र पूर्ण रूपमा क्रोध उत्पन्न भएको ि समयको सूर्यका समान प्रकाशले स उत्पत्ति भयो ॥१०॥ यसरी उत अत्यन्त प्रचण्ड शरीर आधा नर अ नारी (स्त्री) स्वरूप भएको थियो "आफ्नो शरीरलाई विभाजन ग अन्तर्ध्यान हुनुभयो ॥११॥ ब्रह्माज आज्ञा पाइसकेपछि ती रुद्रले आप स्त्री र पुरुष दुवै भागहरूलाई अल पुरुषको भागलाई एघार १ गरिदिए ॥१२॥ त्यसपछि ती प्र भागलाई पनि सौम्य अर्थात् अस क्रूर अर्थात् दया नभएको, शान्त, ३ गोरोवर्ण आदि अनेकौ रूप गरिदिए ॥१३॥ त्यसपछि, हे द्विज! आफैँबाट उत्पन्न भएका आफ्नै स्व प्रजापालनको कार्य गर्नका ला बनाउनुभयो ॥१४॥ ती स्वायम्भु माध्यमद्वारा उत्पन्न भएकी शतरूपा स्त्रीलाई आफ्नी पत्नीका रूप शतरूपा नाम भएकी स्त्री पनि ब्रह्माजीबाट उत्पन्न भएकी थिइन्। मनुका शतरूपाबाट प्रियव्रत र उ दुई पुत्र एवं अत्यन्त सुन्दर स्वरूप सम्पन्न प्रसूति र अकूति नाम भएका भए। हे धर्मज्ञ! तिनीहरूमध्ये प्रसूति

यज्ञस्य दक्षिणायान्तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
यामा इति समाख्याता देवाः स्वायम्भुवे मनौ ॥१९॥

प्रसूत्यां च तथा दक्षश्चतस्रो विंशतिस्तथा ।
ससर्ज कन्यास्तासान्तु सम्यङ् नामानि मे शृणु ॥२०॥

श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा ।
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्तिस्त्रयोदश ॥२१॥

पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः प्रभुः ।
ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ॥२२॥

ख्यातिः सत्यथ सम्भूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा ।
सन्नितिश्चानसूया च ऊर्ज्जा स्वहास्वधा तथा ॥२३॥

भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवाङ्गिरा मुनिः ।
पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुश्चर्षिवरस्तथा ॥२४॥

अत्रिर्वसिष्ठो वह्निर्व पितरश्च यथाक्रमम् ।
ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तम ॥२५॥

श्रद्धा कामं चला दर्पं नियमं धृतिरात्मजम् ।
सन्तोषञ्च तथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरसूयत ॥२६॥

मेधा श्रुतं क्रिया दण्डं नयं विनयमेव च ।
बोधं बुद्धिस्तथा लज्जा विनयं वपुरात्मजम् ॥२७॥

व्यवसायं प्रजज्ञे वै क्षेमं शान्तिरसूयत ।
सुखं सिद्धिर्यशः कीर्तिरित्येते धर्मसूनवः ॥२८॥

कामान् नन्दा सुतं हर्षं धर्मपौत्रमसूयत ।
हिंसा भार्या त्वधर्मस्य तस्यां जज्ञे तथानृतम् ।
कन्या च निकतिस्ताभ्यां भयं नरकमेव च ॥२९॥

दक्षिणा नाम भएकी भार्या (श्रीमती
उत्पन्न भए। यी सबै स्वायम्भुव
देवताका नामबाट प्रसिद्ध भए ॥१
प्रसूति नाम भएकी भार्या (श्रीम
कन्याहरू उत्पन्न भए। तिनीहरू
विषयमा बताउँछु ध्यानपूर्वक सुन ।
धृति, तुष्टि, मेधा, पुष्टि, क्रिया,
शान्ति, सिद्धि र तेह्रौं कीर्ति य
कन्याहरूसँग धर्मले विवाह गरे
पछाडिका एवं कमलको फूलजस्ता
एघारवटी कन्याहरू ख्याति, सती, स
क्षमा, सन्तति, अनसूया, ऊर्ज्जा,
थिए। हे मुनिश्रेष्ठ! भृगु, भव (शि
पुलस्त्य, पुलह, क्रतु, अत्रि, वसिष
सबैले क्रमबद्ध रूपमा ख्याति
विवाह गरे ॥२१–२५॥ श्रद्धाबाट
अभिमान, धृतिबाट नियम, तुष्टि
पुष्टिबाट लोभ नाम भएका पुत्र उ
श्रुत, क्रियाबाट दण्ड, नय तथा वि
लज्जाबाट विनय, वपुबाट व्यवस
सिद्धिबाट सुख र कीर्तिबाट यश
धर्मका छोराहरू हुन्। रतिले काम
गरे, त्यसको नाम हर्ष थियो ती
नाती थिए। अधर्मकी स्त्रीको नाम
अनृत नाम भएका पुत्र र निकृति
उत्पन्न भइन्। यी दुवैबाट भय र
दुई पुत्र भए ॥२६–२९॥ यी दुवैब
माया र वेदना हो। यिनीहरूमध
प्राणीहरूको संहार गर्ने मृत्यु नाम
भए। वेदनाले रौरवबाट दुःख नाम

वेदना स्वसुतञ्चापि दुखं जज्ञेऽथ रौरवात् ।
मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधश्च जज्ञिरे ॥३१॥
दुःखोत्तरा स्मृता स्येते सर्वे चाधर्म्मलक्षणाः ।
नैषां भार्यास्ति पुत्रो वा ते सर्वे ह्यूर्ध्वरेतसः ॥३२॥
रौद्राणि तानि रूपाणि विष्णोर्मुनिवरात्मजः ।
नित्यप्रलयहेतुत्वं जगतोऽस्य प्रयान्ति वै ॥३३॥
दक्षो मरीचिरत्रिश्च भृग्वाद्याश्च प्रजेश्वराः ।
जगतत्यत्र महाभाग नित्यसर्गस्य हेतवः ॥३४॥
मनवो मनुपुत्राश्च भूपा वीर्यधनाश्च ये ।
सन्मार्गाभिरताः शूरास्ते नित्यस्थितिकारिणः ॥३५॥

मैत्रेय उवाच

येयं नित्या स्थितिर्ब्रह्मन् नित्यसर्गस्थेरितः ।
नित्याभावाश्च तेषां वै स्वरूपं मम कथ्यताम् ॥३६॥

पराशर उवाच

सर्गस्थितिविनाशांश्च भगवान् मधुसूदन ।
तैस्तैरूपैरचिन्त्यात्मा करोत्यव्याहतान् विभुः ॥३७॥
नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिको द्विज ।
नित्यश्च सर्वभूतानां प्रलयोऽयं चतुर्विधः ॥३८॥
ब्राह्मो नैमित्तिकस्तत्र यच्छेते जगतः पतिः ।
प्रयाति प्राकृते चैव ब्रह्माण्डं प्रकृतौ लयम् ॥३९॥

यिनीहरूबाट अन्तमा दुःखम
कारणले यिनीहरू "दुःखोत्तर'
छन् । यी सबै ऊर्ध्वरेता (ब
यिनीहरूका स्त्री छैनन् र न पुत्र
यी सबै भगवान् श्री विष्णुका
नित्य प्रलयका कारण हुन् र
अर्थात् सृष्टिको कारण दक्ष, म
प्रजापति हुन् । मनु र मनुका पु
शूरवीर र सत्यको मार्गमा लागेक
नित्य अवस्थितिका कारण ह
भने– हे ब्रह्मन्! हजुरले जुन
नित्यप्रलयका विषयमा वर्णन
गरेर तिनीहरूको स्वरूप कस्तो
बताइदिनुहोस् ॥३६॥ **पराशरउ**
गति कहिल्यै रोकिँदैन, जो अ
र सर्वव्यापक हुनुहुन्छ । य
मधुसूदनले अनेकौं किसिमको
स्वरूप) धारण गरेर संसार
विनाशको कार्य गर्नुहुन्छ ॥३७
रहेका जीवहरूका लागि
आत्यन्तिक र नित्य यी चार कि
तिनीहरूमध्ये नैमित्तिक प्रलय
जगत्पति ब्रह्माजी कल्पको अन्त
सुत्नुहुन्छ । प्राकृतिक प्रलय
ब्रह्माण्ड प्रकृतिमा विलीन
माध्यमद्वारा योगी परमात्मामा
प्रलय हने र दिन–रात जन भ

प्रसूतिः प्रकृतेर्या तु सा सृष्टिः प्राकृती स्मृताः।

दैनन्दिनी तथा प्रोक्ता याऽन्तरप्रलयादनु ॥४१॥

भूतान्यनुदिनं यत्र जायन्ते मुनिसत्तम।

नित्यः सर्गः स तु प्रोक्तः पुराणार्थविचक्षणैः ॥४२॥

एवं सर्वशरीरेषु भगवान् भूतभावनः।

संस्थितः कुरुते विष्णुरुत्पत्तिस्थितिसंयमान् ॥४३॥

सृष्टिस्थितिविनाशानां शक्तयः सर्वदेहिषु।

वैष्णव्यः परिवर्त्तन्ते मैत्रेयाऽहर्निशं सदा ॥४४॥

गुणत्रयमयं ह्येतद् ब्रह्मन् शक्तित्रयं महत्।

योऽतियाति स यात्वेव परं नावर्त्तते पुनः ॥४५॥

बताइएको छ र आवान्तर प्रल
जुन चरचर जगत्को सृष्टि हु
सृष्टि बताइन्छ ॥४१॥ हे मु
प्रतिदिन प्राणीहरूको उत्पत्ति
पुराणहरूको अर्थका ज्ञाता मह
बताएका छन् ॥४२॥ यसप्रका
सबै प्राणीहरूका शरीरमा निवास
विष्णुले सम्पूर्ण जगत्को उत्प
गर्नुहुन्छ ॥४३॥ हे मैत्रेय! उ
यी वैष्णवी शक्तिहरू सम्पू
समभावपूर्वक रातदिन वर्तमा
हे ब्रह्मन्! यी तीनोटै महत्त्वपू
तम यी तीनोटै गुणहरूबाट सम
यस कारण जसले यी तीनोटै
गर्न सक्दछ, त्यसले अविनाश
फेरि फर्किएर आउँदैन अर्थात्
सदा–सर्वदाका लागि मुक्त हु

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे सप्तमोऽध्यायः।

अष्टमोऽध्यायः

अध्याय – ८

"लक्ष्म्युत्पत्तिकथनम्"

(श्रीलक्ष्मी उत्पत्ति कथा)

पराशर उवाच

कथितस्तामसः सर्गो ब्रह्मणस्ते महामुने ।

रुद्रसर्गं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥१॥

कल्पादावात्मनस्तुल्यं सुतं प्रध्यायतस्ततः ।

प्रादुरासीत् प्रभोरङ्के कुमारो नीललोहितः ॥२॥

रुदन् वै सुस्वरं सोऽथ द्रवंश्च द्विजसत्तम ।

किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं पत्युवाच ह ॥३॥

नाम देहीति त्वं सोऽथ प्रत्युवाच प्रजापतिम् ।

रुद्रस्त्वं देव नाम्नासि मा रोदीर्धैर्यमावह ॥४॥

एवमुक्तः पुनः सोऽथ सप्तकृत्वो रुरोद वै ।

ततोऽन्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि वै प्रभुः ।

स्थानानि चैषामष्टानां पत्नीः पुत्रांश्च वै प्रभुः ॥५॥

भवं सर्वं महेशानं तथा पशुपतिं द्विज ।

भीममुग्रं महादेमुवाच स पितामहः ॥६॥

पराशरजीले भन्नुभय

अहिलेसम्म मैले तिमीलाई ब्रह्मा

विषयमा बताए। अब म रुद्रस

रूपमा बताउनेछु, ध्यानपूर्वक

आरम्भमा आफैँ समानको पुत्र उत

ध्यानमा मग्न रहनुभएका ब्र

नीललोहित (नीलो र रातो) वर्ण

प्रकट भयो ॥२॥ हे द्विजोत्तम

नीललोहित कुमार उच्च स्वरमा

दौडन पनि थाल्यो। त्यसलाई

ब्रह्माजीले सोध्नुभयो– "तिमी किन

छौ ?" ॥३॥ उसले ब्रह्माजीसँग

के हो ?" त्यसपछि ब्रह्माजीले

तिम्रो नाम रुद्र हो, अब तिमी नरोऊ

ब्रह्माजीले यसरी उसको नामक

त्यो नीललोहित वर्ण भएको कुम

त्यसपछि उहाँले त्यसका

राखिदिनुभयो। यस प्रकार यी

पत्नीहरू र पुत्रहरूको पनि निर्धा

हे द्विज! ब्रह्माजीले तिनीहरूला

पशुपति, भीम, उग्र र महादे

गर्नुभयो ॥६॥ यसरी उनको ना

उनका लागि स्थानको पनि नि

सूर्य, जल, पृथ्वी,वायु, अग्नि, अ

सुवर्चला तथैवोमा सुकेशी चापरा शिवा।

स्वाहा दिशस्तथा दीक्षा रोहिणी च यथाक्रमम् ॥८॥

सूर्यादीनां नरश्रेष्ठ रुद्राद्यैर्नामभिः सह।

पत्न्यः स्मृता महाभाग तदपत्यानि मे शृणु।

येषां सूतिप्रसूतैर्वा इदमापूरितं जगत् ॥९॥

शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः।

स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो बुधश्चानुक्रमात् सुताः ॥१०॥

एवम्प्रकारो रुद्रोऽसौ सतीं भार्य्यामविन्दत।

दक्षकोपाच्च तत्याज सा सती स्वं कलेवरम् ॥११॥

हिमवद्दुहिता साऽभून्मेनायां द्विजोत्तम।

उपमेये पुनश्चोमामनन्यां भगवान् भवः ॥१२॥

देवौ धातृविधातारौ भृगोः ख्यातिरसूयत।

श्रियञ्च देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य या ॥१३॥

मैत्रेय उवाच

क्षीराब्धौ श्रीः समुत्पन्ना श्रूयतेऽमृतमन्थने।

भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्नेत्येतदाह कथं भवान् ॥१४॥

पराशर उवाच

नित्यैव सा जगन्माता विष्णोः श्रीरनपायिनी।

यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवेयं द्विजोत्तम ॥१५॥

अर्थो विष्णुरियं वाणी नीतिरेषा नयो हरिः।

बोधो विष्णुरियं बुद्धिर्धर्मोऽसौ सत्क्रिया त्वियम् ॥१६॥

दिशा, दीक्षा, रोहिणी नाम भएव
गरिदिनुभयो। हे यशस्वी! अब
विषयमा सुन, यिनै पुत्रपौत्रा
सन्तानहरूले यो सम्पूर्ण जगत् पा
९॥ शनैश्चर, शुक्र लोहिताङ्ग, म
सन्तान र बुध यी सबै उनैका पु
प्रकारले ती रुद्रले दक्षप्रजापति
सतीसँग विवाह गरे एवं ती
दक्षप्रजापतिसँग क्रोधित भएर आ
आफ्नो शरीर त्याग गरिन् ॥११॥
तिनै सती मेनकाको गर्भबाट उत्प
पुत्री उमा (पार्वती) भइन्।
अनन्यपरायणा उमासँग फेरि वि
पत्नी ख्यातिले धाता र वि
देवताहरूलाई र भगवान् श्रीना
लक्ष्मीलाई जन्म दिइन् ॥१२-१
भगवन्! मैले सुनेको अनुसार लक्ष
गर्दाका समयमा क्षीर सागरबा
थियो। यस्तो अवस्थामा हजुरले
भृगुकी पत्नी ख्यातिबाट उत्पन्न हु
सम्भव हुनसक्छ ? ॥१४॥ **पर**
हे द्विजोत्तम! कहिल्यै पनि भगव
जगत्जननी अर्थात् सम्पूर्ण जग
नित्य नै हुनुहुन्छ र जसरी भगवान
हुनुहुन्छ, त्यसरी नै उहाँ पनि सर्वव
भगवान् श्रीविष्णु अर्थ र लक्ष्मीजी
र लक्ष्मीजी नीति, भगवान् वि
बुद्धि तथा लक्ष्मीपति विष्णु धर्म
हुनुहुन्छ ॥१६॥ हे मैत्रेय! भगव
स्रष्टा हुनुहुन्छ र लक्ष्मीजी सृष्टि

च्छाणा श्रीर्भगवान् कामो यज्ञोऽसौ दक्षिण तु सा।
ाज्याहुतिरसौ देवी पुरोडाशो जनार्दनः ॥१८॥

नीशाला मुने लक्ष्मीः प्राग्वंशो मधुसूदनः।
ातिर्लक्ष्मीर्हरिर्यूप इध्मा श्रीर्भगवान् कुशः ॥१९॥

ामस्वरूपो भगवानुद्गीतिः कमलालया।
ाहा लक्ष्मीर्जगन्नाथो वासुदेवो हुताशनः ॥२०॥

ङ्करो भगवाञ्छौरिर्भूतिर्गौर द्विजोत्तम।
त्रेय केशवः सूर्य्यस्तत्प्रभा कमलालया ॥२१॥

ष्णुः पितृगणः पद्मा स्वधा शाश्वततुष्टिदा।
ः श्रीः सर्वात्मकोविष्णुरवकाशोऽतिविस्तरः ॥२२॥

शाङ्कः श्रीधरः कान्तिः श्रीस्तथैवानपायिनी।
तिर्लक्ष्मीर्जगच्चेष्टा वायुः सर्वत्रगो हरिः ॥२३॥

लधिर्द्विज गोविन्दस्तद्वेला श्रीर्महामते।
क्ष्मीस्वरूपमिन्द्राणी देवेन्द्रो मधुसूदनः ॥२४॥

मश्चक्रधरः साक्षाद् धूमोर्णा कमलालया।
द्धिः श्रीः श्रीधरो देवः स्वयमेव धनेश्वरः ॥२५॥

ौरी लक्ष्मीर्महाभागा केशवो वरुणः स्वयम्।
ीर्देवसेना विप्रेन्द्र देवसेनापतिर्हरिः ॥२६॥

हुनुहुन्छ, श्रीहरि यज्ञ हुनुहुन्छ र
हुनुहुन्छ, श्रीजनार्दन पुरोडास अर्था
देवी लक्ष्मीजी आज्याहुति अर्थात
हुनुहुन्छ ॥१८॥ हे मुनि! मधुसू
लक्ष्मीजी पत्नीशाला हुनुहुन्छ, श्रीह
बाँध्ने मौलो) र लक्ष्मीजी चिति (
भगवान् कुश हुनुहुन्छ र लक्ष्मीजी इ
भगवान् सामस्वरूप हुनुहुन्छ र श्रीक
हुनुहुन्छ, जगत्का अधिपति भगवा
हुनुहुन्छ र लक्ष्मीजी स्वाहा हुनुहुन्छ।
भगवान् विष्णु शङ्कर-स्वरूप हुनु
पार्वती-स्वरूप हुनुहुन्छ। हे मैत्रेय!
सूर्य र लक्ष्मीजी उहाँको कान्ति हुनुहु
पितृगण हुनुहुन्छ र श्रीकमला नित्य
हुनुहुन्छ, विष्णु अत्यन्त विस्तीर्ण र
हुनुहुन्छ र लक्ष्मीजी स्वर्गलोक हुनुहु
श्रीधर चन्द्रमा हुनुहुन्छ र लक्ष्मीज
नाश नहुने कान्ति हुनुहुन्छ, हरि सर्व
र लक्ष्मीजी जगत्को गति र धृ
हुनुहुन्छ ॥२३॥ हे महामुनि! श्रीगो
र हे द्विज! लक्ष्मीजी समुद्रको तरङ्ग
मधुसूदन देवराज इन्द्र हुनुहुन्छ र
हुनुहुन्छ ॥२४॥ चक्रपाणि भगवा
श्रीकमला यमपत्नी धूमोर्णा हुनुहुन्छ;
कुबेर हुनुहुन्छ र श्रीलक्ष्मीज
हुनुहुन्छ ॥२५॥ श्रीकेशव स्वयं
महाभागा (यशस्विनी) लक्ष्मीजी
द्विजराज! श्रीहरि देव-सेनापति स्वा

त्स्ना लक्ष्मीः प्रदीपौऽसौ सर्वः सर्वेश्वरो हरिः ।
ाभूता जगन्माता श्रीर्विष्णुर्द्रुमसंस्थितः ॥२८॥
ावरी श्रीर्दिवसो देवश्चक्रगदाधरः ।
ादो वरोविष्णुर्वधूः पद्मवनालया ॥२९॥
स्वरूपी गवाञ्छ्रीर्नदीरूपसंस्थिति ।
जश्च पुण्डरीकाक्षः पताका कमलालया ॥३०॥
गा लक्ष्मीर्जगत्स्वामी लोभो नारायणः परः ।
।–रागौ च धर्मज्ञ लक्ष्मीर्गोविन्द एव च ॥३१॥
ञ्चातिबहुनोक्तेन संक्षेपेणेदमुच्यते ।
ातिर्यङ्मनुष्यादौ पुंन्नाम्नि भगवान् हरिः ।
ोनाम्नि लक्ष्मीर्मैत्रेय नानयोर्विद्यते परम् ॥३२॥

काष्ठा हुनुहुन्छ, श्रीहरि मुहूर्त हुनुहुन्छ
हुनुहुन्छ ॥२७॥ सर्वेश्वर सर्वरूप श्रीह
र लक्ष्मीजी ज्योति हुनुहुन्छ, श्रीविष्णु
र लक्ष्मीजी लहरारूप हुनुहुन्छ ॥२
धारण गर्नुहुने भगवान् विष्णु दिन हुन
रात्रि हुनुहुन्छ, वरप्रदायक श्रीहरि वर हु
वधू हुनुहुन्छ ॥२९॥ भगवान् नद हुनुह
नदी हुनुहुन्छ, कमलनयन भगवान्
कमलालया लक्ष्मीजी पताका हुनुहुन्छ
परमात्मा नारायण लोभ हुनुहुन्छ र लक्ष
तथा हे मैत्रेय! रति र राग साक्ष
गोविन्दस्वरूप भगवान् नै हुनुहुन्छ ।
सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा देवता, तिर्यक्
पुरुषवाची भगवान् श्रीहरि र स्त्री
हुनुहुन्छ, उहाँहरूका अतिरिक्त
छैन ॥३१–३२॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः   अध्याय – ९

इन्द्रं प्रति दुर्वाससः शापः, ब्रह्मणः समीपे देवानां गमनम्, समुद्रमन्थनम्, इन्द्रस्

(समुद्रमन्थनको कथा र इन्द्रद्वारा श्रीलक्ष्मीको स्तुति)

राशर उवाच

दञ्च शृणु मैत्रेय यत् पृष्टोऽहमिह त्वया ।
ीसम्बद्धं मया ह्येतच्छ्रुतमासीन्मरीचितः ॥१॥

र्वासाः शङ्करस्याशश्चचार पृथिवीमिमाम् ।
 ददर्श स्रजं दिव्यामृषिर्विद्याधरीकरे ॥२॥

न्तानकानामखिलं यस्या गन्धेन वासितम् ।
ातिसेव्यमभूद् ब्रह्मन् तद्वनं वनचारिणाम् ॥३॥

न्मत्तव्रतधृग् विप्रस्तां दृष्ट्वा शोभनां स्रजम् ।
ां ययाचे वरारोहां विद्याधरवधूं ततः ॥४॥

ाचिता तेन तन्वङ्गी मालां विद्याधराङ्गना ।
दौ तस्मै विशालाक्षी सादरं प्रणिपत्य च ॥५॥

मादायात्मनो मूर्ध्नि स्रजमुन्मत्तरूपधृक् ।
ृत्वा स विप्रो मैत्रेय परिबभ्राम मेदिनीम् ॥६॥

स ददर्श समायान्तमुन्मत्तैरावतस्थितम् ।
त्रैलोक्याधिपतिं देवं सह देवैः शचीपतिम् ॥७॥

पराशरजीले भन्नुभयो– हे मै
जसका विषयमा सोधिरहेका छौ, त्ये
लक्ष्मीजीको इतिहास मैले पनि मरी
थिएँ, त्यस विषयमा म तिमीलाइ
एकाग्र भएर सुन ॥१॥ एक समयम
अंशावतार अर्थात् उहाँको अंशब
दुर्वासा ऋषि पृथ्वीमा यता–उता
घुम्दै जाँदा उनले एउटी विद्याधारी
देवयोनिकी स्त्री) का हातमा सन्तान
देववृक्ष) फूलहरूको एक दिव्य मा
त्यस फूलको सुगन्धले सुगन्धमय
निवास गर्नेहरूका लागि अत्यन्त
योग्य) भइरहेको थियो ॥२–३॥
स्वभाव भएका ती ब्राह्मणले त्य
देखेपछि त्यस विद्याधर सुन्दरीसँग
त्यसरी दुर्वासाले मागिसकेपछि ती
भएकी कृशाङ्गी (झिनो कम्मर भ
विद्याधरीले उनलाई अत्यन्त आद
त्यो माला दिइन् ॥५॥ हे मै
उन्मत्तभेषधारी महात्मा महर्षि त्यो
(टाउको) मा लगाएर पृथ्वीमा
विचरण गर्न थाले ॥६॥ यसै सम
उन्मत्त ऐरावत हात्तिमा सवार
अधिपति इन्द्र अन्य देवताहरू
आइरहेको देखे ॥७॥ त्यसपछि

हीत्वामरराजेन स्रगैरावमूर्द्धनि ।
ग्रस्ता रराज कैलासशिखरे जाह्नवी यथा ॥९॥
न्दान्धकारिताक्षोऽसौ गन्धाकृष्टेन वारणः ।
रेणाघ्राय चिक्षेप तां स्रजं धरणीतले ॥१०॥
तश्चुक्रोध भगवान् दुर्वासा मुनिसत्तमः ।
त्रेय देवराजं तं क्रुद्धश्चैतदुवाच ह ॥११॥
श्वर्यमत्त दुष्ट्यत्मन्नतिस्तब्धोऽसि वासव ।
श्रयो धाम स्रजं यस्त्वं मद्दत्तां नाभिनन्दसि ॥१२॥
सादं इति नोक्तं ते प्रणिपातपुरः सरम् ।
र्षोत्फुल्लकपोलेन न चापि शिरसा धृता ॥१३॥
या दत्तामिमां मालां यस्मान्न बहु मन्यसे ।
लोक्यश्रीरतो मूढ विनाशमुपयास्यति ॥१४॥
ां मन्यतेऽन्यैः सदृशं न्यूनं शक्र भवान् द्विजैः ।
ततोऽवमानमस्माकं मानिना भवता कृतम् ॥१५॥
मद्दत्ता भवता यस्मात् क्षिप्ता माला महीतले ।
तस्मात् प्रनष्टलक्ष्मीकं त्रैलोक्यं ते भविष्यति ॥१६॥

माला हातमा लिएर ऐरावत हात्तीकं
टाउकामा राखिदिए, त्यस समयमा
हात्तीका टाउकामा कैलाश पर्वत
चुचुरोमा अवस्थित गङ्गाजीका स
थाल्यो ॥९॥ त्यस अत्यन्त मदम
त्यो सुगन्धबाट अत्यन्त आकर्षित भ
आफ्नो सुँडले तानेर सुँघ्यो र
फ्याँकिदियो ॥१०॥ हे मैत्रेय! यो
देखेर मुनिश्रेष्ठ भगवान् दुर्वासा अ
त्यसपछि रिसाहा दुर्वासा ऋषिले
भने ॥११॥ हे ऐश्वर्यको घमण्डले
दूषित चित्त भएका इन्द्र! तिमी अ
तिमीले मैले दिएको त्यो सम्पूर्ण शो
रूपमा रहेको मालाको धेरै अनाद
स्वभाव भएका तिमीले त्यो माला
"ममाथि कृपा गर्नुभयो" भन्यौ न
भएर सम्मानपूर्वक त्यो माल
राख्यौ ॥१३॥ हे मूर्ख! तिमीले मै
अत्यन्त अपमान गर्‍यौ। यस
तिमीलाई प्राप्त भएको तीनोटै लोव
भएर जानेछ ॥१४॥ हे इन्द्र! निश्चय
अन्य ब्राह्मणहरू जस्तै सम्झियौ,
अभिमानका वशमा परेर मेरो यस
गरेका हौ ॥१५॥ तिमीले मैले तिम
दिएको त्यो अत्यन्त उत्तम म
फ्याँकिदियौ, यस कारण तिम्रा
चाडै नै ऐश्वर्य-विहीन हुनेछन् ॥
म दुर्वासा क्रोधित भएपछि जस

राशर उवाच

हेन्द्रो वारणस्कन्धादवतीर्य त्वरान्वितः ।

सादयामास तदा दुर्वाससमकल्मषम् ॥१८॥

साद्यमानः स तदा प्रणिपातपुरः सरम् ।

त्युवाच सहस्राक्षं दुर्वासा मुनिसत्तम ॥१९॥

ुर्वासा उवाच

ाहं कृपालुहृदयो न च मां भजते क्षमा ।

न्ये ते मुनयः शक्र दुर्वाससमवेहि माम् ॥२०॥

ौतमादिभिरन्यैस्त्वं गर्वमापादितो मुधा ।

क्षान्तिसारसर्वस्वं दुर्वाससमवेहि माम् ॥२१॥

सिष्ठाद्यैर्दयासारैः स्तोस्त्रं कुर्वद्भिरुच्चकैः ।

र्वं गतोऽसि येनैवं मामप्यद्यावमन्यसे ॥२२॥

ज्वलज्जटाकपालस्य भृकुटीकुटिलं मुखम् ।

निरीक्ष्य कस्त्रिभुवने मम यो न गतो भयम् ॥२३॥

नाहं क्षमिष्ये बहुना किमुक्तेन शतक्रतो ।

विडम्बनामिमां भूयः करोष्यनुनयात्मिकाम् ॥२४॥

ाशर उवाच

इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो देवराजोऽपि तं पुनः ।

आरुह्यैरावतं ब्रह्मन् प्रययावमरावतीम् ॥२५॥

भन्नुभयो– त्यसपछि इन्द्रले अत्यन
भएको ऐरावत हात्तीबाट ओर्लिएर
निष्पाप मुनिश्रेष्ठ दुर्वासालाई मनाए
सफल भए ॥१८॥ यसरी इन्द्रले
नतमस्तक भएर प्रणाम गरिसकेप
शचीपति इन्द्रलाई भन्नुभयो
भन्नुभयो– हे स्वर्गपति इन्द्र! मम
समान दयालु स्वभाव छैन, मेरो अ
क्षमाशीलतालाई कुनै स्थान छैन
किसिमका छन्, तथा उनीहर
क्षमाशीलता रहेको हुन्छ तिमी सम्भ
हो ॥२०॥ गौतमसहितका अन्य त्र
अनावश्यक रूपमा अत्यन्त घमण्डी
तर, तिमी राम्ररी बुझ, क्षमा नगर्नु
सम्पत्ति हो, किनकि म दुर्वासाका न
प्रसिद्ध छु ॥२१॥ दयाका सागरस्व
अनेकौं किसिमले स्तुति गर्ने भए
घमण्डी भएका छौ । त्यसैको फल
मेरो अपमान गर्ने साहस देखाएका
लोकहरूमा त्यस्तो को छ जो प्र
अर्थात् लामो कपालद्वारा टाउकाक
चुल्ठो र टेढो भृकुटियुक्त मेरो मुख
भयभीत नभएको होस् ? ॥२३॥ हे
पटक अनुनयन–विनय गरेको ज
छौ ? यसो गर्दा तिम्रो के स्वार्थ सि
कुनै अवस्थामा पनि क्षमा गर्न
तिमीले मैले दिएको त्यो सुगन्धम
गर्‍यौ । त्यो मेरै अपमान हो ॥२
भन्नुभयो– हे ब्राह्मण! यस किसि
दुर्वासा ऋषिले त्यहाँबाट प्रस्थान
पनि ऐरावतमा सवार भएर अमरा
हे मैत्रेय। त्यसै समयदेखि इन्द्रका

' यज्ञाः सम्प्रवर्त्तन्ते न तपस्यन्ति तापसाः ।

' च दानादिधर्मेषु मनश्चक्रे तदा जनः ॥२७॥

ाःसत्त्वा सकला लोका लोभाद्यु पहतेन्द्रियाः ।

वल्पेऽपि हि बभूवुस्ते साभिलाषा द्विजोत्तम ॥२८॥

ातः सत्त्वं ततो लक्ष्मीः सत्त्वं भूत्यनुसारि च ।

ीः श्रीकाणां कुतः सत्त्वं विना तेन गुणाः कुतः ॥२९॥

लशौर्य्याद्यभावश्च पुरुषाणां गुणैर्विना ।

ाङ्घनीयः समस्तस्य बलशौर्य्य विवर्जितः ॥३०॥

भवत्यपध्वस्तमतिर्लङ्घितः प्रथितः पुमान् ।

एवमत्यन्तनिःश्रीके त्रैलोक्ये सत्त्ववर्जिते ॥३१॥

देवान् प्रति बलोद्योगं चक्रुर्दैतेयदानवाः ।

लोभाभिभूता निःश्रीका दैत्याः सत्त्वविवर्जिताः ॥३२॥

श्रिया विहीनैर्निःसत्त्वैर्देवैश्चक्रुतो रणम् ।

विजितास्त्रिदशा दैत्यैरिन्द्राद्याः शरणं ययुः ॥३३॥

पितामहं महाभागं हुताशनपुरागमाः ।

यथावत् कथितो देवैर्ब्रह्मा प्राह ततः सुरान् ॥३४॥

ब्रह्मोवाच

किसिमका यज्ञहरू बन्द भए। त
छोडिदिए र मनुष्यहरूको मन पनि द
लाग्न छाड्यो अर्थात् उनीहरूले अ
बिर्सिदिए ॥२७॥ हे ब्राह्मणश्रेष्ठ
पूर्ण रूपमा लोभका अधीनमा परेक
रूपमा सामर्थ्यहीन भए र स-सान
पनि अत्यन्त आशावादी हुनुपर्ने
भयो ॥२८॥ जहाँ सत्त्व (सत्य) रह
अधिपति लक्ष्मीको निवास हुन्छ र
सुहृदय हो। लक्ष्मी नभएको स्थ
रहन्छ ? र सत्य नभएपछि
सक्छ ? ॥२९॥ गुणहरू नभएपछि
अर्थात् पराक्रम आदि सबैको पूर्ण र
निर्बल र असक्षम भएको पुरुष
हुन्छ ॥३०॥अत्यन्त अपमानित
पुरुषको बुद्धि बिग्रन्छ। यस प्रक
ऐश्वर्यविहीन र सत्त्वरहित भएपछि
देवताहरूमाथि आक्रमण गर्न
सामर्थ्यबाट पूर्ण रूपमा शून्य भ
सामर्थ्य र लक्ष्मीविहीन भएका दे
प्राप्त गर्न सफल भए। दैत्यहरूब
इन्द्रादि देवताहरू अग्निलाई अगा
(धर्मात्मा) ब्रह्माजीका शरणमा गए
घटनाक्रमका विषयमा स-वि
ब्रह्माजीले देवताहरूलाई भन
ब्रह्माजीले भन्नुभयो- हे देवगण
अर्थात् ईश्वरका पनि ईश्वर, दै

जापतिपतिं विष्णुमनन्तमपराजितम्।
धानपुंसोरजयोः कारणं कार्यभूतयोः ॥३६॥
णतार्तिहरं विष्णुं स वः श्रेयो विधास्यति।
वमुक्त्वा सुरान् सर्वान् ब्रह्मा लोकपितामहः।
ीरोदस्योत्तरं तीरं तैरेव सहितो ययौ ॥३७॥
गत्वा त्रिदशैः सर्व्वैः समवेतः पितामहः।
ष्टाव वाग्भिरिष्याभिः परापरपतिं हरिम् ॥३८॥
माम सर्वं सर्वेशमनन्तमजमव्ययम्।
ोकधामधराधारमप्रकाशमभेदिनम् ॥३९॥
ारायणमणीयांसमशेषाणामणीयसाम्।
मस्तानां गरिष्ठं यद् भूरादीनां गरीयसाम् ॥४०॥
त्र सर्वं यतः सर्वमुत्पन्नं सत्पुरःसरम्।
र्वभूतश्च यो देवः पराणामपि यः परः ॥४१॥
रः परस्मात् पुरुषात् परमात्मस्वरूपधृक।
ोगिभिश्चिन्त्यते योऽसौ मुक्तिहेतुर्मुमुक्षुभिः ॥४२॥
त्वादयो न सन्तीशे यत्र च प्राकृता गुणाः।
शुद्धः सर्वशुद्धेभ्यः पुमानाद्यः प्रसीदतु ॥४३॥

परिणत भएको प्रधान (मूल प्रकृति) सम्पूर्ण प्राणीको कष्टको विनाश ग गराइदिनुहुने परब्रह्म परमात्मा भगवा जाओ, उहाँले मात्र तिमीहरूव सक्नुहुन्छ। पितामह ब्रह्माजीले प्रकारको उपदेश दिनुभयो र उनीहरु क्षीर सागरको उत्तर किनारमा देवताहरूका साथ त्यहाँ पुगेर ब्रह अधमका ईश्वर श्रीहरिको अ वचनहरूद्वारा प्रार्थना गर्न थाल्नु सर्वस्वरूप, सर्वेश्वर, अनन्त, अजन्म लोकहरूमा रहेका प्रभावशालीहरू परम आश्रय, अद्वितीय, सम्पूर्ण अण एवं पृथ्वी आदि सम्पूर्ण विशालभन्द आधारस्वरूप, अप्रकाश्य, अभेद्य हुनुहुन्छ, म उहाँलाई नमस्कार अ गर्दछु ॥३९-४०॥ जसमा म सं अडिएको छ तथा जसद्वारा मसहि जगत् उत्पन्न भएको हो, जो सम्पू प्रधानहरूको पनि प्रधान (प्र परमात्मास्वरूप हुनुहुन्छ, वास्तवि गर्ने योगीहरूले मुक्तिको प्राप्तिका ल गर्दछन्, जुन परब्रह्म परमात्मामा गुणहरू रहँदैनन्, उहाँ सम्पूर्ण वस उत्तम आदिपुरुष भगवान् हा हुनुहोस् ॥४१-४३॥ उहाँ शुद्धस्वरु श्रीविष्णुको शक्ति कला, काष्ठा, समयको विषयभन्दा पूर्ण रूपमा अपरम्पार शक्ति हुनुभएका परम

ाच्यते परमेशो हि यः शुद्धोऽप्युपचारतः ।
सीदतु स नो विष्णुरात्मा यः सर्वदेहिनाम् ॥४५॥

ः कारणञ्च कार्यञ्च कारणस्यापि कारणम् ।
कार्यस्यापि च यः कार्यं प्रसीदतु स नो हरिः ॥४६॥

कार्यकार्यस्यः यः कार्यं तत्कार्यस्यापि यः स्वयम् ।
तत्कार्यकार्यभूतो यस्ततश्च प्रणताः स्म तम् ॥४७॥

कारणं कारणस्यापि तस्य कारणकारणम् ।
तत्काराणानां हेतुं त्वां प्रणताः स्म सुरेश्वरम् ॥४८॥

भोक्तारं भोज्यभूतञ्च स्रष्टारं सृष्टमेव च ।
कार्यं कर्मस्वरूपं तं प्रणताः स्म परं पदम् ॥४९॥

विशुद्ध बोधनं नित्यमजमक्षयमव्ययम् ।
अव्यक्तमविकारं यत् दद्विष्णोः परमं पदम् ॥५०॥

भनिन्छ र जो सम्पूर्ण प्राणीमात्रक
उहाँ परब्रह्म भगवान् श्रीविष्णु ह
हुनुहोस् ॥४५॥ जुन परब्रह्म प
कार्यस्वरूप हुनुहुन्छ तथा कारण
(महाकारण) एवं कार्यहरूको पनि
हुनुहुन्छ, यस्ता जगत्पति श्रीहरि
हुनुहोस् ॥४६॥ जो कार्यरूप प्र
महत्तत्त्व, त्यसको पनि कार्य सूक्ष्म
पनि कार्य ब्रह्माण्ड, त्यसको पनि क
हुनुहुन्छ। तिनीहरूद्वारा उत्पन्न
सन्तानका पनि स्वरूपमा रहेका भ
हामीहरू प्रणाम गर्दछौँ ॥४७॥
अर्वाक्सृष्टि ब्रह्मादि, त्यसको पनि
त्यसको कारण पञ्चमहाभूत, त्यस
यी सूक्ष्मभूतहरूका पनि परम क
परब्रह्म परमात्मालाई हामीहरू प्र
जुन परब्रह्म परमात्मा भोक्ता (भो
गर्न योग्य) तथा स्रष्टा (उत्पन्न गर्ने
गर्न योग्य) हुनुहुन्छ र जो कर्ता र
हुनुहुन्छ, यस्ता परमपद भगवान् श्र
प्रणाम गर्दछौं ॥४९॥ जुन विशुद्ध
ज्ञानस्वरूप, नित्य, अजन्मा, अक्षय
अव्यय, अव्यक्त (वचनका मा
नसकिने) र विकारहरूबाट पूर्ण
छ, त्यही श्रीविष्णु भग
(परस्वरूप) हो ॥५०॥ जुन न स

यस्यायुतायुतांशांशे विश्वशक्तिरियं स्थिता ।
परब्रह्मस्वरूपं यत् प्रणमामस्तमव्ययम् ॥५२॥
यन्न देवा न मुनयो न चाहं न च शङ्करः ।
जानन्ति परमेशस्य तद्विष्णोः परमं पदम् ॥५३॥
यत् योगिनः सदोद्युक्ताः पुण्यपापक्षयेऽक्षयम् ।
पश्यन्ति प्रणवे चिन्त्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥५४॥
शक्तयो यस्य देवस्य ब्रह्मविष्णुशिदिकाः ।
भवन्त्यभूतपूर्वस्य तद्विष्णोः परमं पदम् ॥५५॥
सर्वेश सर्वभूतात्मन् सर्वं सर्वाश्रयाच्युत ।
प्रसीद विष्णो भक्तानां व्रज नो दृष्टिगोचरम् ॥५६॥
इत्युदीरितमाकर्ण्य ब्रह्मणस्त्रिदशास्ततः ।
प्रणम्योचुः प्रसीदेति व्रज नो दृष्टिगोचरम् ॥५७॥
यन्नायं भगवान् ब्रह्मा जानाति परमं पदम् ।
तन्नताः स्म जगद्धाम तव सर्वं गताच्युत ॥५८॥
इत्यन्ते वचसस्तेषां देवानां ब्रह्मणस्तथा ।
ऊचुर्देवर्षयः सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ॥५९॥

अयुतांश (दश हजारको एक अ
विश्वको रचना गर्ने शक्ति वि
परब्रह्म परमात्मास्वरूप एवं अ
भगवान् विष्णुलाई हामीहरू
जसका विषयमा देवता, मुनिह
पनि कुनै जानकारी छैन, त्यही प
जगत्का अधिपति श्रीविष्णु भग
हो ॥५३॥ नित्य–निरन्तर ध
योगीहरूले आफ्ना पुण्य र पापा
ॐकारका माध्यमद्वारा जुन
मपदको साक्षात्कार गर्दछन्, त्य
परमपद हो । जोभन्दा पहिले व
जो अनादि हुनुहुन्छ तथा जुन प
विष्णु एवं शिवरूप शक्तिहरू र
विष्णुको परमपद हो ॥५५॥
प्राणीमात्रका आत्मा! हे सर्वस
आधार! हे अच्युत! हे विष्णो! ह
भएर हामीहरूलाई दर्शन दिनु
यस किसिमका मङ्गलमय व
देवताहरूले पनि परब्रह्म परमात
हे प्रभु हामीहरूसँग प्रसन्न भ
अभूतपूर्व स्वरूपको दर्शन दि
जगत्का परमधाम अच्युत!
भगवान् ब्रह्माजीले पनि जान्नुहु
हामीहरू प्रणाम गर्दछौं ॥५८॥
एवं देवताहरूको स्तुति गरिस
सम्पूर्ण देवर्षिहरूले पनि परब्रह
थाले ॥५९॥ जो परम स्तवनीय
आद्य (पहिलो) यज्ञपुरुष हुनुहु

भगवन् भूतभव्येश जगन्मूर्त्तिधराव्यय।

प्रसीद प्रणतानां त्वं सर्वेषां देहि दर्शनम् ॥६१॥

एष ब्रह्मा तथैवायं सह रुद्रैस्त्रिलोचनः।

सर्वादित्यैः समं पूषा पावकोऽयं सहाग्निभिः ॥६२॥

अश्विनौ वसवश्चेमे सर्वे चैते मरुद्गणाः।

साध्या विश्वे तथा देवा देवेन्द्रश्चायमीश्वरः ॥६३॥

प्रणामप्रवणा नाथ दैत्यसैन्यपराजिताः।

शरणं त्वामनुप्राप्ताः समस्ता देवतागणाः ॥६४॥

पराशर उवाच

एवं संस्तूयमानस्तु भगवाञ्छङ्खचक्रधृक्।

जगाम दर्शनं तेषां मैत्रेय परमेश्वरः ॥६५॥

तं दृष्टा ते तदा देवाः शङ्खचक्रगदाधरम्।

अपूर्वरूपसंस्थानं तेजसां राशिमूर्जितम् ॥६६॥

प्रणम्य प्रणताः पूर्वं संक्षोभस्तिमितेक्षणाः।

तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं पितामहपुरोगमाः ॥६७॥

देवा ऊचुः

नमो नमोऽविशेषस्त्वं त्वं ब्रह्मा त्वं पिनाकधृक्।

इन्द्रस्त्वमग्निः पवनो वरुणः सविता यमः ॥६८॥

भगवान्! हे अव्यय! हामी
परेकाहरूसँग प्रसन्न भएर हामी
अर्थात् वचनहरूका माध्यमद्वारा
स्वरूपको प्रत्यक्ष दर्शन दिनुहे
हामीहरू सहित यी ब्रह्माजी,
त्रिलोचन भगवान् शिव, बाह्र अ
अर्थात् सूर्य, सबै अग्निहरू सहि
अग्नि) र दुवै अश्विनीकुमारहरु
सम्पूर्ण मरुद्गणहरू, साध्यग
देवताहरूका राजा इन्द्र यी स
सेनाबाट पराजित भएपछि अत्य
रूपमा हजुरका शरणमा परेका
सबैको कल्याण गरिदिनुहोस् ॥

भन्नुभयो– हे मैत्रेय! ब्रह्माजीस
महर्षिहरूले यस किसिमले
शङ्ख, चक्र धारण गर्नुभएक
उनीहरूका सम्मुख प्रकट हुनु
उहाँ शङ्ख, चक्र र गदाधारी अत्य
अपूर्व दिव्यमूर्ति परमात्मालाई
सम्पूर्ण देवताहरूले अत्यन्त ि
उत्तेजित नयन (आँखा) बन
परब्रह्मको स्तुति गर्न थाले ॥
भने– हे परमात्मा! हजुरलाई
निर्विशेष हुनुहन्छ। तथापि ह
हजुर नै शङ्कर हुनुहुन्छ तथा ह
वायु, वरुण, सूर्य र मृत्युका अ
यमराज हुनुहुन्छ ॥६८॥ हे परम
अर्थात् सृष्टिकर्ता! वसुहरू
विश्वदेवता पनि हजुर नै हुनु

स त्वमेव जगत्स्रष्ट्य यतः सर्वगतो भवान्।

त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्त्वमोङ्कारः प्रजापतिः ॥७०॥

वेद्यावेद्यञ्च सर्वात्मंस्त्वन्मयंञ्चाखिलं जगत्।

त्वामत्र शरणं विष्णो प्रयाता दैत्यनिर्जिताः ॥७१॥

वयं प्रसीद सर्वात्मंस्तेजसाप्याययस्व नः।

तावदार्त्तिस्तथा वाञ्छा तावन्मोहस्तथासुखम् ॥७२॥

यावन्नायाति शरणं त्वामशेषाघनाशनम्।

त्वं प्रसादं प्रसन्नात्मन् प्रपन्नानां कुरुष्व नः ॥७३॥

तेजसां नाथ सर्वेषां स्वशक्त्याप्यायनं कुरु ॥७४॥

पराशर उवाच

एवं संस्तूयमानस्तु प्रणतैरमरैर्हरिः।

प्रसन्नदृष्टिर्भगवानानिदमाह स विश्वकृत् ॥७५॥

श्रीभगवानुवाच

तेजसो भवतां देवः करिष्याम्युपबृंहणम्।

वदाम्यहं यत् क्रियतां भवद्भिस्तदिदं सुराः ॥७६॥

आनीय सहिता दैत्यैः क्षीराब्धौ सकलौषधीः।

मन्थानं मन्दरं कत्वा नेत्रं कत्वा तु वासुकिम् ॥७७॥

नै हुनुहुन्छ तथा हजुर नै वषट्कार (
आहुति दिइएको यज्ञ) एवं ॐकार
हे सबैका आत्मा! हजुर नै वेद्य
अवेद्य (जान्न नसकिने) हुनुहुन्छ
हजुरमा नै समाहित भएको छ
संसारमा हजुर स्वयं व्याप्त भए
विष्णो! दैत्यहरूबाट पराजित भए
व्याकुल भएर हजुरको परम प
छौं। हजुर हामीहरूसँग प्रसन्न हु
शक्तिका माध्यमद्वारा हामीहरू
बनाइदिनुहोस्। हे भगवान्! पुरु
मोह र दुःख तबसम्म रहन्छ
पापहरूको विनाश गराउने हजुर
पर्दैन। हे प्रसन्नात्मा! हामी ह
शरणागतहरूसँग प्रसन्न हुनुहो
अत्यन्त तेजोमय शक्तिका मा
देवताहरूको हराएको शक्तिला
बनाइदिनुहोस् ॥६९-७४॥ **पर**
विनयभावपूर्वक देवताहरूद्वारा
गरिसकेपछि सम्पूर्ण जगत्का
परब्रह्म परमात्मा श्रीहरिले प्रसन
भगवान्ले भन्नुभयो– हे देवता
तेजलाई फेरि समृद्धशाली ब
समयमा तिमीहरूलाई जे बताउँ
तिमीहरूको कल्याण हुनेछ
दैत्यहरूसँग मिलेर सम्पूर्णऔष
मन्थन गर्नका लागि क्षीर–सा
मन्दराचल पर्वतलाई मदानी तथ

ामान्यफलभोक्तारो यूयं वाच्या भविष्यथ।
थ्यमाने च तत्राब्धौ यत् समुत्पद्यतेऽमृतम् ॥७९॥
त्पानाद् बलिनो यूयममराश्च भविष्यथ।
था चाहं करिष्यामि यथा त्रिशविद्विषः।
 प्राप्स्यन्त्यमृतं देवाः केवलं क्लेशभागिनः ॥८०॥

ाशर उवाच

त्युक्ता देवदेवेन सर्व एव ततः सुराः।
न्धानमसुरैः कृत्वा यत्नवन्तोऽमृतेऽभवन् ॥८१॥
ानौषधीः समानीय देव-दैतेयदानवाः।
क्षेप्त्वा क्षिराब्धिपयसि शरदभ्रामलत्विषि ॥८२॥
न्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा च वासुकिम्।
ततो मथितुरब्धा मैत्रेय तरसाऽमृतम् ॥८३॥
विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः कृताः।
कृष्णेन वासुकेर्दैत्याः पूर्वकाये निवेशिताः ॥८४॥
ते तस्य फणनिःश्वास-वह्निनापहतत्विषः।
निस्तेजसोऽसुराः सर्वे बभूवुरमितद्युते ॥८५॥
तेनैव मुखनिःश्वास-वायुनास्तबलाहकैः।
पुच्छप्रदेशे वर्षद्भिस्तथा चाप्यायिताः सुराः ॥८६॥
क्षीरोदमध्ये भगवान् कूर्मरूपः स्वयं हरिः।
[illegible] ॥८७॥

गरेको अवस्थामा तिमीहरू पनि
समभावपूर्वक सहभागी हुन पाउ
समुद्र मन्थन गरेपछि त्यसबाट जु
त्यो पिएपछि तिमीहरू सबल र
देवताहरू! तिमीहरूका लागि
अपनाउनेछु, जसबाट तिमीहरूका
अमृत प्राप्त हुन सक्तैन र उनीहरू
समुद्र मन्थन गर्दा निस्किएको अ
पर्नेछ ॥८०॥ पराशरजीले भन्नुभयो
श्रीविष्णुले यति कुरा बताएपछि देव
सन्धि गरेर अमृत प्राप्त गर्ने प्रयासम
साथ लागे ॥८१॥ हे मैत्रेय! देवता,
विभिन्न किसिमका औषधिहरू ल
समयको स्वच्छ आकाश जस्तै नि
क्षीर-सागरको पानीमा हालिदिए।
पर्वतको मदानी र वासुकि नागको
पराक्रमपूर्वक मन्थन गर्ने कार्य आ
भगवान् श्रीविष्णुले जतातिर वा
रहेको थियो त्यसतर्फ देवताहरू
त्यसको टाउको थियो त्यस
लगाइदिनुभयो ॥८४॥ महातेजस
मुखबाट निस्किएको श्वासस्वरू
परेर सबै दैत्यहरू तेजविहीन भए
नागको श्वासवायुबाट उत्तेजि
पुच्छरतर्फ वर्षिदिएकाले देवताह
हुन थाल्यो ॥८६॥ हे महामुनि! स
श्रीविष्णुले कूर्म अर्थात् समुद्री कछ
गरेर क्षीर-सागरमा घुम्दै मन्दरा
बनिदिनुभयो ॥८७॥ स्वयं शङ्ख,
भगवानले आफ्नो अर्को एउटा

उपर्य्याक्रान्तवान् शैलं बृहद्रूपेण केशवः।
तथापरेण मैत्रेय यन्न दृष्टं सुरासुरैः ॥८९॥
तेजसा नागराजानां तथाप्यायितवान् हरिः।
अन्येन तेजसा देवानुपबृंहितवान् प्रभुः ॥९०॥
मथ्यमाने ततस्तस्मिन् क्षीराब्धौ देवदानवैः।
हविर्धामाऽभवत् पूर्वं सुरभिः सुरपूजिता ॥९१॥
जग्मुर्म्मुदं ततो देवा दानवाश्च महामुने।
व्याक्षिप्तचेतसश्चैव बभूवुस्तिमितेक्षणाः ॥९२॥
किमेतदिति सिद्धानां दिवि चिन्तयतां ततः।
बभूव वारुणी देवी मदाघूर्णितलोचना ॥९३॥
कृतावर्त्तात् ततस्तस्मात् क्षीरोदाद् वासयन् जगत्।
गन्धेन पारिजातोऽभूद् देवस्त्रीनन्दनस्तरुः ॥९४॥
रूपौदार्य्यगुणोपेतस्ततश्चाप्सरसां गणः।
क्षीरोदधेः समुत्पन्नो मैत्रेय परमाद्भुतः ॥९५॥
ततः शीतांशुरभवज्जगृहे तं महेश्वरः।
जगृहुश्च विषं नागाः क्षीरोदाच्च समुत्थितम् ॥९६॥
ततो धन्वन्तरिर्देवः श्वेताम्बरधरः स्वयम्।
बिभ्रत् कमण्डलुं पूर्णममृतस्य समुत्थितः ॥९७॥

गरेर त्यस मन्दराचल पव
थिचिरहनुभएको थियो। परमात
देवता र दानव कसैले पनि देर
सर्वव्यापी परब्रह्म श्रीहरिले आफ
नागराज वासुकिलाई शक्ति दिइरा
त्यस्तै किसिमको तेजका माध्यम
बढाइरहनुभएको थियो ॥९०॥
दानवहरूद्वारा क्षीर-सागरको म
यज्ञमा प्रयोग गर्ने सामग्रीको आश्र
पूजनीय कामधेनु उत्पन्न भइ
त्यस समयमा देवता र दानवह
भए र त्यसतर्फ ध्यान तानिएक
लोभले पूर्ण रूपमा आफ्ना नि
भयो ॥९२॥ स्वर्गलोकमा यो वे
चिन्ता व्यक्त गरिरहेका सिद्धहरु
चञ्चल आँखा भएकी वारुणी दे
यसपछि मन्दराचल पर्वतको घु
घुमाइएको भुमरी भएको त्यस
सुगन्धले सम्पूर्ण जगत्लाई
देवसुन्दरीहरूका लागि आनन्द
नाम भएको वृक्ष उत्पन्न भ
त्यसपछि त्यस क्षीरसागरबाट र
गुणहरूबाट पूर्ण रूपमा सम्पन्न
अर्थात् आश्चर्यजनक अप्सर
भए ॥९५॥ त्यसपछि क्षीरसा
भए, जसलाई भगवान् शिवजी
गर्नुभयो। त्यसरी नै क्षीरसागरब
नागहरूले धारण गरे ॥९६॥
लगाउनुभएका साक्षात् भगवा
अमृतले भरिएको कमण्डलु लि
हे मैत्रेय! त्यस समयमा ऋषिह

ततः स्फुरत्कान्तिमती विकासिकमले स्थिता ।
श्रीर्देवी पयसस्तस्मादुत्थिता धृतपङ्कजा ॥९९॥
तां तुष्टुवुर्मुदा युक्ताः श्रीसूक्तेन महर्षयः ।
विश्वावसुमुखास्तस्या गन्धर्वाः पुरतो जगुः ॥१००॥
घृताचीप्रमुखा ब्रह्मन् ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
गङ्गाद्याः सरितस्तोयैः स्नानार्थमुपतस्थिरे ॥१०१॥
दिग्गजा हेमपात्रस्थमादाय विमलं जलम् ।
स्नापयाञ्चक्रिरे देवीं सर्वलोकमहेश्वरीम् ॥१०२॥
क्षीरोदो रूपधृक् तस्यै मालामम्लानपङ्कजाम् ।
ददौ विभूषणान्यङ्गे विश्वकर्मा चकार च ॥१०३॥
दिव्यमाल्याम्बरधरा स्नाता भूषणभूषिता ।
पश्यतां सर्वदेवानां ययौ वक्षःस्थलं हरेः ॥१०४॥
तयावलोकिता देव हरिवाक्षःस्थलस्थया ।
लक्ष्म्या मैत्रेय सहसा परां निर्वृतिमागता ॥१०५॥
उद्वेगं परमं जग्मुर्दैत्या विष्णुपराङ्मुखाः ।
त्यक्ता लक्ष्म्या महाभाग विप्रचित्तिपुरोगमाः ॥१०६॥

श्रीलक्ष्मीदेवी हातहरूमा कम
क्षीरसागरबाट प्रकट हुनुभयो ॥९
अत्यन्त प्रसन्न भएका महर्षिहरू श्री
उहाँको स्तुति गर्न थाले तथा विश्वाव
श्रीलक्ष्मीका अगाडि आएर गाउन
अप्सराहरू उहाँका अगाडि आएर न
स्नान गराउनका लागि गङ्गा आदि
उपस्थित भए तथा दिग्गज (पुराणह
आठ दिशाहरूका आठ हात्ती–पूर्वम
पुण्डरीक, दक्षिणमा वामन, नैर्ऋत्य
अञ्जन, वायव्यमा पुष्पदन्त, उ
ईशानमा सुप्रतीक) हरूले सुवर्णव
जलबाट सम्पूर्ण लोकहरूकी म
देवीलाई स्नान गराए ॥१००–
मूर्तिमान् भएर उहाँलाई राम्ररी फुले
माला चढाए तथा विश्वकर्माले उ
विभिन्न किमिसका आभूषणहरू
यस प्रकार अत्यन्त दिव्य माला र व
तथा दिव्य जलले स्नानगरे
लगाउनुभएकी श्रीलक्ष्मीजी सबै
श्रीविष्णु भगवान्का वक्षस्थल
विराजमान हुनुभयो ॥१०४॥
श्रीहरिका वक्षस्थल (छाती) मा
श्रीलक्ष्मीको दृष्टि पर्ने वित्तिकै
अत्यन्त सन्तुष्ट भए ॥१०५॥
लक्ष्मीजीबाट परित्यक्त भएका व
श्रीविष्णुका विरोधी विप्रचित्ति अ
उद्विग्न अर्थात् व्याकुल भए ।
अत्यन्त बलशाली दानवहरूले

मायया मोहयित्वा तान् विष्णुः स्त्रीरूपमास्थितः।
दानवेभ्यस्तदादाय देवेभ्यः प्रददौः विभुः ॥१०८॥

ततः पपुः सुरगणाः शक्राद्यास्तत् तदामृतम्।
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा दैत्यास्तांश्च समभ्ययुः ॥१०९॥

पीतेऽमृते च बलिभिर्देवैर्दैत्यचमूस्तदा।
वध्यमाना दिशो भेजे पातालं तु विवेश वै ॥११०॥

ततो देवा मुदा युक्ताः शङ्खचक्रगदाभृतम्।
प्रणिपत्य यथापूर्वमशासत त्रिविष्टपम् ॥१११॥

ततः प्रसन्नभाः सूर्यः प्रययौ स्वेन वर्त्मना।
ज्योतींषि च यथामार्गं प्रययुर्मुनिसत्तम ॥११२॥

जज्वाल भगवांश्चोच्चाश्चारुदीप्तिर्विभावसुः।
धर्मे च सर्वभूतानां तदा मतिरजायत ॥११३॥

त्रैलोक्यञ्च श्रिया जुष्टं बभूव मुनिसत्तम।
शक्रश्च त्रिदशश्रेष्ठः पुनः श्रीमानजायत ॥११४॥

सिंहासनगतः शक्रः सम्प्राप्य त्रिदिवं पुनः।
स्वराज्ये स्थितो देवीं तुष्ट्यवाब्जकरां ततः ॥११५॥

इन्द्र उवाच

नमस्ते सर्वलोकानां जननीमब्जसम्भवाम्।
श्रियमुन्निद्रपद्माक्षीं विष्णोर्वक्षःस्थलस्थिताम् ॥११६॥

दानवहरूका हातबाट त्यो सव
कमण्डलु खोसेर देवताहरूलाई
पश्चात् इन्द्र आदि देवताहरू
पिइसकेपछि दैत्यहरू अत्यन्त
अत्यन्त तिखो तरवार आदि
देवताहरूमाथि आक्रमण ग
पिएका कारण अत्यन्त शक्तिश
काट–मार गरेर दैत्यहरूका स
विवश बनाए र दैत्यहरू ज्यान
पाताल लोकमा गएर लुक्न ब
राक्षसहरूमाथि विजय प्राप्त ग
अत्यन्त प्रसन्नतापूर्वक श
गर्नुभएका भगवान्‌लाई प्रणाम
जसरी नै स्वर्गमा शासन गर्न था
त्यस समयदेखि प्रचण्ड तेजब
आफ्नो मार्गबाट अर्थात् दक्षिणा
हिँड्न थाले तथा तारा, ग्रह र म
अतिचारबाट पूर्णरूपमा अगल
हिँड्न थाले ॥११२॥ अत्य
अग्निदेवता अत्यन्त प्रज्वलित
सम्पूर्ण प्राणीहरू पूर्णरूपम धम
नै लाग्न थाले ॥११३॥ हे ब्राह्म
ऐश्वर्यले सम्पन्न भए र देवत
पनि फेरि ऐश्वर्यवान् अर्थ
भए ॥११४॥ आफ्नो सिंहास
इन्द्रले फेरि स्वर्गलोकको राज
उनले हातमा कमलको फूल
यस किसिमले स्तुति गरे ॥११
लोकहरूकी जननी, पूर्णरूपम
फूलजस्तो आँखा भएकी, भग

त्रं सिद्धिस्त्वं सुधा स्वाहा स्वधा त्वं लोकपावनि।

न्ध्या रात्रिः प्रभाव भूतिर्मेधा श्रद्धा सरस्वती ॥११८॥

ज्ञविद्या महाविद्या गुह्यविद्या च शोभने।

ात्मविद्या च देवि त्वं विमुक्तिफलदायिनी ॥११९॥

आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्त्वमेव च।

सौम्यासौम्यैर्जगद्रूपैस्त्वयैतद्देवि पूरितम् ॥१२०॥

का त्वन्या त्वामृते देवि सर्वयज्ञमयं वपुः।

अध्यास्ते देवदेवस्य योगिचिन्त्यं गदाभृतः ॥१२१॥

त्वया देवि परित्यक्तं सकलं भुवनत्रयम्।

विनष्टप्रायमभवत् त्वयेदानीं समेधितम् ॥१२२॥

दाराः पुत्रास्तथागारं सुहृद् धान्यधनादिकम्।

भवत्येतन्महाभागे नित्यं त्वद्वीक्षणान्नृणाम् ॥१२३॥

शरीरारोग्यमैश्वर्य्यमरिपक्षक्षयः सुखम्।

देवि त्वद्दृष्टिदृष्टानां पुरुषाणां न दुर्लभम् ॥१२४॥

त्वं माता सर्वभूतानां देवदेवो हरिः पिता।

त्वयैतद् विष्णुना चाद्य जगद्व्याप्तं चराचरम् ॥१२५॥

समान छन्, यस्ती कमलमुखी
श्रीकमलदेवीलाई म प्रणाम गर्दछ
तिमी सिद्धि हौ, स्वधा हौ, स्वाहा है
लोकहरूलाई पवित्र गराउने तथा ति
प्रभा, विभूति, मेधा, श्रद्धा र सरस
शोभने! यज्ञविद्या (कर्म–काण्ड), म
र गुह्यविद्या (इन्द्रजाल) तिमी नै है
नै मुक्तिफल–दायिनी अर्थात् आ
हे देवी! आन्वीक्षिकी (तर्क विद्
(शिल्पवाणिज्यादि) र दण्डनीति (
नै हौ। तिमीले नै आफ्नो शान्त र
यो सम्पूर्ण संसारलाई व्याप्त गरे
देवी! तिमीबाहेक अर्को कुन
देवताहरूका पनि देवता गदा धार
योगीहरूद्वारा सधैं चिन्तन गरिने
निवास गर्न सकोस् अर्थात् ति
आश्चर्यजनक छ ॥१२१॥ हे देवी
गरिसकेपछि यी सबै अर्थात् तीनं
अर्थात् नष्ट जस्तै भएका थिए
यिनीहरूलाई फेरि जीवनदान ि
बनाइदियौ ॥१२२॥ हे महाभागे!
धान्य, मित्र यी सबै तिम्रै कृपाप
मनुष्यहरूलाई प्राप्त हुन्छन् ॥१२
प्राप्त गरेको पुरुषका लागि शारी
शत्रुको विनाश र सुख यी स
हुँदैन ॥१२४॥ तिमी यो चराचर
हौ र परब्रह्म परमात्मा श्रीहरि ि
तिमीबाट र परमात्मा श्रीविष्णु
जगत् व्याप्त भएको छ ॥१२५

मा पुत्रान् मा सुहृद्वर्गं मा पशून् मा विभूषणम् ॥
त्यजेथा मम देवस्य विष्णोर्वक्षःस्थलालये ॥१२७॥

सत्त्येन सत्यशौचाभ्यां तथा शीलादिभिर्गुणैः ।
त्यज्यन्ते ते नराः सद्यः सन्त्यक्ता ये त्वयाऽमले ॥१२८॥

त्वयावलोकिताः सद्यः शीलाद्यैरखिलैर्गुणैः ।
कुलैश्वर्यैश्च मुह्यन्ते पुरुषा निर्गुणा अपि ॥१२९॥

श्लाघ्यः स गुणी धन्यः स कुलीनः स बुद्धिमान् ।
सः शूरः स च विक्रान्तो यस्त्वया देवि वीक्षितः ॥१३०॥

सद्यो वैगुण्यमायान्ति शीलाद्याः सकला गुणाः ।
पराङ्मुखी जगद्धात्री यस्य त्वं विष्णुवल्लभे ॥१३१॥

न ते वर्णयितुं शक्ता गुणान् जिह्वापि वेधसः ।
प्रसीद देवि पद्माक्षि मास्मांस्त्याक्षीः कदाचन ॥१३२॥

पराशर उवाच

एवं श्रीः संस्तुता सम्यक् प्राह देवी शतक्रतुम् ।
शृण्वतां सर्वदेवानां सर्वभूतस्थिता द्विज ॥१३३॥

श्रीरुवाच

परितुष्यस्मि देवेश स्तोत्रेणानेन ते हरे ।
वरं वृणीष्व यस्त्विष्टो वरदाहं तवागता ॥१३४॥

इन्द्र उवाच

हे श्रीविष्णुको वक्षस्थल (छाती)
तिमीले हाम्रा छोरा-छोरी (सन्त
पशुपक्षी, आभूषणलाई कहिल्यै त
ती सबैमा सधैं निवास गरिदिनु
जुन मनुष्यलाई तिमीले त्यागिदिन
(मानसिक बल), सत्य, पवि
गुणहरूलेपनि अत्यन्त चाँडै नै
हे देवी! तिम्रो कृपादृष्टि प्राप्ति भा
पुरुष पनि कुल, ऐश्वर्य र श
गुणहरूबाट सम्पन्न तथा कुलीन
सम्पन्न भएर पूर्ण रूपमा विनयश
देवी! जसमाथि तिम्रो कृपादृष्टि
हुन्छ, त्यही गुणवान् हुन्छ, त्यही
कुलीन र बुद्धिमान् हुन्छ तथा त्यह
हुन्छ ॥१३०॥ हे विष्णुप्रिया! हे जग
तिमी विमुख भएर रहन्छ्यौ,उर
गुणहरू पनि चाँडै नै अवगुण हुने
तिम्रा गुणहरूका विषयमा वर्णन
पनि असमर्थ छ। यस्तो अवस्था
गर्न सक्छु र ? यस कारण हे कम
प्रसन्न भइरहु र हामीलाई कहि
पराशरजीले भन्नुभयो– यस प्रका
स्तुति गरेपछि सम्पूर्ण प्राणीहरूमा
श्रीलक्ष्मीले सबै देवताहरूला
भन्नुभयो ॥१३३॥ **श्रीलक्ष्मीले**
हे देवेश! म तिम्रो यस स्तुतिबाट
तिमीलाई जे कामना छ त्यही वर
दिनका लागि नै यहाँ आएकी हुँ
हे देवी! यदि हजुर वर दिन चाह
वर प्राप्त गर्नका लागि योग्य

त्रेण यस्तथैतेन त्वां स्तोष्यत्यब्धिसम्भवे ।

त्वया न परित्याज्यो द्वितीयोऽस्तु वरो मम ॥१३६॥

रुवाच

ोक्यं त्रिदशश्रेष्ठ न सन्त्यक्ष्यामि वासव ।

ो वरो मया यस्ते स्तोत्राराधनतुष्टया ॥१३७॥

य सायं तथा प्रातःस्तोत्रेणानेन मानवः ।

स्तोष्यति न तस्याहं भविष्यामि पराङ्मुखी ॥१३८॥

ाशर उवाच

ं वरं ददौ देवी देवराजाय वै पुरा ।

ेय श्रीर्महाभाग स्तोत्राराधनतोषिता ॥१३९॥

ोः ख्यात्यां समुत्पन्ना श्रीः पूर्वमुदधेः पुनः ।

व-दानवयत्नेन प्रसूताऽमृतमन्थने ॥१४०॥

ं यथा जगत्स्वामी देवदेवो जनार्दनः ।

वतारं करोत्येष तथा श्रीस्तत्सहायिनी ॥१४१॥

श्च पद्मादुद्भूता आदित्योऽभूद् यदा हरिः ।

दा तु भार्गवो रामस्तदाभूद् धरणी त्वियम् ॥१४२॥

घवत्वेऽभवत् सीता रुक्मिणी कृष्णजन्मनि ।

न्येषु चावतारेषु विष्णोरेषा सहायिनी ॥१४३॥

हजुरले कहिल्यै न त्यागिदिनुहोला,
हो ॥१३६॥ **श्रीलक्ष्मीजी भन्नुहुन्छ-**
श्रेष्ठ इन्द्र! मैले अब त्रिलोकको प
गर्नेछैन। तिम्रो स्तुतिबाट प्रसन्न भए
यो वर दिइरहेकी छु ॥१३७॥ र जुनसु
काल र सन्ध्याका समयमा यस स्तो
मेरो स्तुति गर्दछ, त्यसबाट म कहि
हुनेछैन अर्थात् त्यसलाई परित्याग
पराशरजीले भन्नुभयो- हे भा
स्तोत्रका माध्यमद्वारा गरिएको आर
सन्तुष्ट भएर देवी श्रीलक्ष्मीले प्राची
इन्द्रलाई यस किसिमको वरदान
श्रीलक्ष्मी भृगुको सन्तानका रूपमा ख
उनकी पत्नीबाट उत्पन्न हुनुभएको
अमृत मन्थनका समयमा देवता
पराक्रमबाट सागरबाट निस्किनुभए
प्रकार सम्पूर्ण जगत्का स्वामी प
भगवान्ले जब-जब अवतार धार
समयमा श्रीलक्ष्मी उहाँका साथमा नै
जब श्रीहरिले आदित्य (वामन) स्वरू
तब श्रीलक्ष्मीजी कमलबाट उत्पन्न
नामले प्रख्यात हुनुभयो। तथा
परशुरामको स्वरूप धारण गर्नुभय
लक्ष्मीजी पृथ्वी हुनुभयो ॥१४२॥ श्रील
राम अवतारमा सीताको र कृष्ण अव
स्वरूप धारण गर्नुभयो। यसरी नै अ
पनि उहाँ श्रीहरिसँग अलग भए
भएन ॥१४३॥ परमात्मा श्रीहरिले
गरेका समयमा श्रीलक्ष्मी दिव्य शरी
धारण गरेका समयमा मानवी स्वरू

यश्चैतच्छृणुयाज्जन्म लक्ष्म्या यश्च पठेन्नरः ।
श्रियो न विच्युतिस्तस्य गृहे यावत् कुलत्रयम् ॥१४५॥
पठ्यते येषु चैवैषं गृहेषु श्रीस्तवो मुने ।
अलक्ष्मीः कलहाधारा न तेष्वास्ते कदाचन ॥१४६॥
एतत् ते कथितं ब्रह्मन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
क्षीराब्धौ श्रीर्यथा जाता पूर्वं भृगुसुता सती ॥१४७॥
इति सकलविभूत्यवाप्तिहेतुः
स्तुतिरियमिन्द्रमखोद्गता हि लक्ष्म्याः ।
अनुतिनमिह पठ्यन्ते नृभिर्यै
र्वसति न तेषु कदाचिदप्यलक्ष्मीः ॥१४८॥

सुन्छ अथवा पढ्दछ, उसको घ
भविष्य सम्मका तीनोटै कुलहर
लक्ष्मीको नाश हुनेछैन ॥१४५॥ हे
लक्ष्मीजीको यस स्तोत्रको नित्य
घरमा झगडाको बीजरूपी दरि
गर्न सक्दैन ॥१४६॥ हे ब्राह्मण! '
लक्ष्मी कसरी क्षीरसागरबाट उत्प
पहिले यस किसिमको प्रश्न गरेक
जवाफमा तिमीलाई यो सबै वृतान
यस प्रकार इन्द्रका मुखबाट निस्कि
स्तुतिले सम्पूर्ण विभूतिहरूको
मनुष्यले यस स्तोत्रको नित्य-निरन्त
घरमा कहिल्यै पनि दरिद्रता आः

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः

अध्याय – १

"भृगुसर्गादीनां पुनः कथनम्"

(भृगु आदिको फेरि सृष्टि भएको कथा)

मैत्रेय उवाच

कथितं मे त्वया सर्वं यत्पृष्टोऽसि महामुने।
भृगुसर्गात् प्रभृत्येष सर्गो मे कथ्यतां पुनः ॥१॥

पराशर उवाच

भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीर्विष्णुपरिग्रहः।
तथा धातृविधातारौ ख्यात्यां जातौ सुतौ भृगोः ॥२॥

आयतिर्नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः।
धातृविधात्रोस्ते भार्ये तयोर्जातौ सुतावुभौ ॥३॥

प्राणश्चैव मृकण्डुश्च मार्कण्डेयो मृकण्डुतः।
ततो वेदशिरा जज्ञे प्राणस्यापि सुतं शृणु ॥४॥

प्राणस्य कृतिमान् पुत्रो राजवांश्च ततोऽभवत्।
ततो वंशो महाभाग विस्तारं भार्गवो गतः ॥५॥

पत्नी मरीचेः सम्भूतिः पौर्णमासमसूयत।
विरजाः सर्वगश्चैव तस्य पुत्रौ महात्मनः ॥६॥

वंशसङ्कीर्तने पुत्रान् वदिष्येऽहं तयोर्द्विज।
स्मृतिश्चाङ्गिरसः पत्नी प्रसूताः कनयाकास्तथा ॥७॥

सिनीवाली कुहूश्चैव राका चानुमतिस्तथा।
[illegible] ॥८॥

मैत्रेयले भने– हे मुनीश्वर!
कुरा सोधेको थिएँ, त्यो सबै ब
मलाई भृगुका सन्तानबाट आरम्भ ग
विषयमा वास्तविक रूपमा ब
पराशरजीले भन्नुभयो– भृगु ऋषि
ख्यातिबाट भगवान् श्रीविष्णुकी प
तथा विधाता नाम भएका दुई पुत्र
मेरुकी आयति र नियति नाम भए
र विधाताका पत्नीहरू थिए। तिन
प्राण र मृकण्डु नाम भएका दुई
मृकण्डुका मार्कण्डेय नाम
मार्कण्डेयबाट वेदशिराको जन्म
सन्तानका विषयमा ध्यानपूर्वक
द्युतिमान् भए र उनका पुत्र राजव
ती द्युतिमान्कापुत्र राजवान्बाट
विस्तारित रूपमा फैलियो ॥२–
पत्नी सम्भूतिबाट पौर्णमास नाम
भए। ती महात्मा पौर्णमासका
भएका दुई पुत्रहरू भए। हे ब्राह्म
वंशको वर्णन गर्ने क्रममा
सन्तानहरूका विषयमा बताउने
स्मृति नाम भएकी पत्नी थिइन् र
कुहू, राका, अनुमति नाम भएक
अत्रि ऋषिकी पत्नी अनसूयाबाट

पूर्वजन्मनि योऽगस्त्यः स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे।
कर्दमश्च वरीयांश्च सहिष्णुश्च सुतत्रयम् ॥१०॥
क्षमा तु सुषुवे भार्या पुलहस्य प्रजापतेः।
क्रतोश्च सन्ततिर्भार्या बालखिल्यानसूयत ॥११॥
षष्टियानि सहस्राणि यतीनामूर्द्धरेतसाम्।
अङ्गुष्ठपर्वमात्राणां ज्वलद्भास्करतेजसाम् ॥१२॥
ऊर्ज्जायाञ्च वसिष्ठस्य सप्ताजायन्त वै सुताः।
रजोगात्रोर्ध्वबाहुश्च वसनश्चानघस्तथा ॥१३॥
सुतपाः शुक्र इत्येते सर्वे सप्तर्षयोऽमलाः।
योऽसावग्निपतिर्मानी ब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः ॥१४॥
तस्मात् स्वाहा सुतांल्लेभे त्रीणुदारौजसो द्विज।
पावकं पावमानञ्च शुचिञ्चापि जलाशिनम् ॥१५॥
तेषान्तु सन्ततावन्ये चत्वारिंशश्च पञ्च च।
एवमेकोनपपञ्चाशद् वह्नयः परिकीर्तिताः ॥१६॥
कथ्यन्ते वह्नयश्चैचे पिता पुत्रत्रयञ्च यत्।
पितरो ब्रह्मणा सृष्ट्य व्याख्याता ये मया तव ॥१७॥
अग्निष्वात्ता बर्हिषदोऽनग्नयः साग्नयश्च ये।
तेभ्यः स्वधा सुते जज्ञे मेनां वैधारिणीं तथा ॥१८॥
ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ चाप्युभे द्विज।
उत्तमज्ञानसम्पन्ने सर्वैः समुदितैर्गुणैः ॥१९॥
इत्येषा दक्षकन्यानां कथितापत्यसन्ततिः।
श्रद्धावान् संस्मरन्नेतामनपत्यो न जायते ॥२०॥

पूर्वजन्ममा अर्थात् स्वायम्भुव
भनिन्थ्यो। प्रजापति पुलहकी
वरीयान् र सहिष्णु नाम भएक
जन्मिए। क्रतुकी सन्तति नाम भ
बराबरका शरीर भएका सू
वालखिल्य आदि ऊर्ध्वरेता
जन्मिए ॥१०-१२॥ वसिष्ठ ऋ
पत्नीबाट रज, गात्र, ऊर्ध्वबाहु,
शुक्र यी सात पुत्रहरू जन्मिए।
विचार भएका सम्पूर्ण मुनि
सप्तर्षिका जेष्ठ सुपुत्र अग्निका
हुन्, उनकी पत्नी स्वाहाबाट पाव
भोजन गर्ने शुचि यी तीन पुत्रहरू
यी तीनोटै प्रत्येकका पन्ध्र-पन्ध्र
सन्तान जन्मिए। पिता अग्नि र
यी सबैको समायोजन गरेर यी स
यस प्रकार जम्मा उनन्चास
बताइएको छ। हे ब्राह्मण! ब्रह्मा
जुन अग्निष्वात्ता, बर्हिषद्, सागि
पितृहरूका विषयमा तिमी
उनीहरूद्वारा स्वधाले मेना र
दुईवटी कन्याहरूलाई जन्म दि
यी दुवै कन्याहरू उत्तम ज्ञान
गुणहरूबाट युक्त ब्रह्मका विष
हासिल गरेका योगिनी थि
दक्षप्रजापतिका कन्याहरूको वं
वर्णन गरियो। जसले यसको अ
गर्दछ, त्यो कहिल्यै निःसन्तान

एकादशोऽध्यायः

अध्याय- १

"ध्रुवोपाख्यानम्"

(ध्रुवको वन यात्रा र मरीचि आदि ऋषिहरूसँग भेट)

पराशर उवाच

प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायम्भुवस्य तु ।

द्वौ पुत्रौ सुमहावीर्यौ धर्मज्ञौ कथितौ तव ॥१॥

तयोरुत्तानपादस्य सुरुच्यामुत्तमः सुतः ।

अभीष्टायामभूद् ब्रह्मन् पितुरत्यन्तवल्लभः ॥२॥

सुनीतिर्नाम या राज्ञस्तस्याभून्महिषी द्विज ।

स नातिप्रीतिमांस्तस्यां तस्याश्चाभूद् ध्रुवः सुतः ॥३॥

राजासनस्थितस्याङ्कं पितुर्भ्रातरमाश्रितम् ।

दृष्ट्वोत्तमं ध्रुवश्चक्रे तमारोढुं मनोरथम् ॥४॥

प्रत्यक्षं भूपतिस्तस्याः सुरुच्या नाभ्यनन्दत ।

प्रणयेनागतं पुत्रमुत्सङ्गारोहणोत्सुकम् ॥५॥

सपत्नीतनयं दृष्ट्वा तमङ्कारोहणोत्सुकम् ।

पितुः पुत्रं तदारुढं सुरुचिर्वाक्यमब्रवीत् ॥६॥

क्रियते किं वृथा वत्स महानेष मनोरथः ।

अन्यस्त्रीगर्भजातेन असम्भूय ममोदरे ॥७॥

पराशरजीले भन्नुभयो

तिमीलाई यसभन्दा पहिले स्वाय
एवम् उत्तानपाद नाम भएका दु
धर्मज्ञ पुत्रहरूका विषयमा ब
ब्राह्मण! उनीहरूमध्ये उत्तानपाद
सुरुचिका गर्भबाट उत्तम नाम
जसलाई राजाले अत्यन्त माया
ती राजाकी सुनीति नाम भएकी
जसमा राजाको विशेष किसिम
पुत्ररत्नका रूपमा ध्रुव जन्मि
राजसिंहासनमा बसिरहेका आफ्
आफ्नो भाइ उत्तम बसिरहेको दे
पिताजीका काखमा बसेर ख
भयो ॥४॥ तर ती राजाले आफ्
सुरुचिका अगाडि, प्रेमपूर्वक आ
बस्न अत्यन्त उत्साहित भ
गरेनन् ॥५॥ आफ्नी सौताको
काखमा जान उत्सुक र आफ्नो
देखेर सुरुचिले यस प्रकार
भनिन् ॥६॥ हे वत्स! मेरो ग
बालकले यस्तो सौभाग्यपूर्ण अ
कठिन छ। तिमीले पनि अर्कै
लिएका हुनाले यस्तो असम्भव
छौ ? यो तिम्रो प्रयास व्यर्थ
अत्यन्त अविवेकी छौ, यसकारण
तिमीले प्राप्त गर्न नसक्ने अत्यन्

एतद् राजासनं सर्वभूभृत्संश्रयकेतनम् ।
योग्यं ममैव पुत्रस्य किमात्मा क्लिश्यते त्वया ॥९॥
उच्चैर्मनोरथस्तेऽयं मत्पुत्रस्येव किं वृथा
सुनीत्यामात्मनो जन्म किं त्वया नावगम्यते ॥१०॥

पराशर उवाच

उत्सृज्य पितरं बालस्तच्छ्रुत्वा मातृभाषितम् ।
जगाम कुपितो मातुर्निजाया द्विज मन्दिरम् ॥११॥
तं दृष्ट्वा कुपितं पुत्रमीषत्प्रस्फुरिताधरम् ।
सुनीतिरङ्कमारोप्य मैत्रेयैतदभाषत ॥१२॥
वत्स कः कोपहेतुस्ते कश्च त्वां नाभिनन्दति ।
कोऽवजानाति पितरं तव यस्तेऽपराध्यति ॥१३॥
इत्युक्तः सकलं मात्रे कथयामास तद्यथा ।
सुरुचिः प्राह भूपालप्रत्यक्षमपि गर्विता ॥१४॥
विनिःश्वस्येति कथिते तस्मिन् पुत्रेण दुर्मनाः ।
श्वासक्षामेक्षणा दीना सुनीतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥१५॥

सुनीतिरुवाच

सुरुचिः सत्यमाहेदं स्वल्पभाग्योऽसि पुत्रक ।
न हि पुण्यवतां वत्स सपत्नैरेवमुच्यते ॥१६॥

राजसिंहासन सम्पूर्ण राजाहरू
अर्थात् चक्रवर्ती सम्राट्को सिंहा
उत्पन्न भएको पुत्रका लागि
अनावश्यक रूपमा चिन्तित भ
पुत्र उत्तमको जस्तो तिम्रो यो उ
के तिमीलाई जानकारी छैन, तिमी
सुनीतिका गर्भबाट जन्म लि
पराशरजीले भन्नुभयो– हे
अर्थात् सौतेनी आमाको यस्तो
(ध्रुव) अत्यन्त व्याकुल भएर
आफ्नी आमाले निवास गर्ने
मैत्रेय! अत्यन्त क्रोधित भएक
ओठ कामिरहेको थियो । आफ्
देखेर सुनीतिले उनलाई अ
वास्तविकता बुझ्ने मनसायले
तिमी यसरी रिसाउनाको कार
आदर गर्दैन ? जसले तिम्रो
तिम्रा पिताजीको अपमान गर्द
आमाले सोधेपछि बालक ध्रुव
जुन कुरा राजाका अगाडि अ
भएकी सुरुचिले भनेकी थिइ
हिक्हिक् गरेर रुँदै सबै कुरा ब
व्याकुल भएकी र लामो श्वा
आँखा अत्यन्त मलिन बनाउँदै
सुनीतीले भनिन्– हे पुत्र!
अवश्य पनि तिमी मन्दभाग्य
पुण्यवान्सँग उसैका अगाडि
सक्तैन ॥१६॥ हे बाबु! तिमी
कुनै कारण छैन । किनकि, ति
गरेका छौ, त्यसलाई कसले

राजासनं तथा छत्रं वराश्वा वरवारणाः ।

यस्य पुण्यानि तस्यैते मत्वैतच्छाम्य पुत्रक ॥१८॥

अन्यजन्मकृतैः पुण्यैः सुरुच्यां सुरुचिर्नृपः ।

भार्येति प्रोच्यते चान्या मद्विधा भाग्यवर्जिता ॥१९॥

पुण्योपचयसम्पन्नस्तस्याः पुत्रस्तथोत्तमः ।

मम पुत्रस्तथा जातः स्वल्पपुण्यो ध्रुवो भवान् ॥२०॥

तथापि दुःखं न भवान् कर्तुमर्हति पुत्रक ।

यस्य यावत् स तेनैव स्वेन तुष्यति बुद्धिमान् ॥२१॥

यदि वा दुःखमत्यर्थं सुरुच्या वचसा तव ।

तत् पुण्योपचये यत्नं कुरु सर्वफलप्रदे ॥२२॥

सुशीलो भव धर्मात्मा मैत्रः प्राणिहिते रतः ।

निम्नं यथापः प्रवणाः पात्रमायान्ति सम्पदः ॥२३॥

ध्रुव उवाच

अम्ब यत् त्वमिदं प्राह प्रशमाय वचो मम ।

नैतद् दुर्वचसा भिन्ने हृदये मम तिष्ठति ॥२४॥

सोऽहं तथा यतिष्यामि यथा सर्वोत्तमोत्तमम् ।

स्थानं प्राप्स्याम्यशेषाणां जगतामपि पूजितम् ॥२५॥

पूर्वजन्मको सञ्चित पुण्य छ त्य
राजच्छत्र उत्तम–उत्तम घोडा र
हुन्छ। यो वास्तविकतालाई ध्यान
बन ॥१८॥ पूर्वजन्ममा गरिए
प्रभावले गर्दा नै सुरुचिमा राजा
पुण्य सकिएपछि म जस्तै स्त्रीह
(भोग गर्न योग्य) मात्र बताइने गरि
रहेको छ। अर्थात् राजाले मलाई
दरबारमा मेरो पालन–पोषणमात्र
नै उस (सुरुचि) को पुत्र उत्तम प
छ र मेरो छोरा तिमी अर्थात् ध्रुव
पुण्यवान् भएर जन्मियौ ॥२०॥ त
दुःखी भइरहन आवश्यक छै
मनुष्यलाई जति प्राप्त हुन्छ, ऊ
अत्यन्त आनन्दित भएर रहन्छ
सुरुचिका वचनहरूका माध्यम
भएका हौ भने सर्वफलदाय
चाहनाअनुसारको फल दिने पुण्य
लाग ॥२२॥ त्यसकारणले तिमी
र प्राणीहरूको हित गर्ने बन। कि
बगिरहेको पानी स्वतः आफैँ भाँ
सुपात्र मनुष्यका नजिकमा सम्
आफै आउँदछन् ॥२३॥ **ध्रुवले**
मेरो मनको शान्तिका लागि जुन
दुर्वाक्यका प्रभावले छियाछिया
क्षणभरका लागि मात्र पनि
यसकारणले म त अब त्यही
प्रभावले गर्दा सम्पूर्ण लोकहरूम
पद प्राप्त गर्न सकियोस् ॥२५॥
प्यारी अवश्य पनि छिन् र मैले

उत्तमः स मम भ्राता यो गर्भे न धृतस्त्वया।

स राजासनमाप्नोतु पित्रा दत्तं तथास्तु तत् ॥२७॥

नान्यदत्तमभीप्सामि स्थानमम्ब स्वकर्मणा।

इच्छामि तदहं स्थानं यन्न प्राप पिता मम ॥२८॥

पराशर उवाच

निर्जगाम गृहान्मातुरित्युक्त्वा मातरं ध्रुवः।

पुराच्च निष्क्रम्य ततस्तद् बाह्योपवनं ययौ ॥२९॥

स ददर्श मुनींस्तत्र सप्त पूर्वागतान् ध्रुवः।

कृष्णाजिनोत्तरीयेषु विष्टरेषु समास्थितान् ॥३०॥

स राजपुत्रस्तान् सर्वान् प्रणिपत्याभ्यभाषत।

प्रश्रनयावनतः सम्यगभिवादनपूर्वकम् ॥३१॥

ध्रुव उवाच

उत्तानपादतनयं मां निबोधत सत्तमाः।

जातं सुनीत्यां निर्वेदाद् युष्माकं प्राप्तमन्तिकम् ॥३२॥

ऋषय ऊचुः

चतुःपञ्चाब्दसम्भूतो बालस्त्वं नृपनन्दन।

निर्वेदकारणं किञ्चित् तव नाद्यापि विद्यते ॥३३॥

न चिन्त्यं भवतः किञ्चिद् ध्रियते भूपतिः पिता।

न चैवेष्टवियोगादि तव पश्यामि बालक ॥३४॥

शरीरे न च ते व्याधिरस्माभिरुपलक्ष्यते।

निर्वेदः किं निमित्तं ते कथ्यतां यदि विद्यते ॥३५॥

मेरो भाइ हो र उसले पिताजीद्व
गरोस्। भगवान्‌का कृपाले त्व
कार्यमा कुनै किसिमको व्यवध
माता! म कुनै अर्काले दिएको प
छैन। म त आफ्नो पुरुषार्थबा
प्रयासमा लाग्दछु, जसलाई पि
सक्नुभएको छैन ॥२८॥ **पर**
आफ्नी आमासँग यति कुरा ब
राजमहलबाट बाहिर निस्किए
गएर उनी बाहिरी उपवनमा प
पहिलेदेखि नै आएका कृष्णमृग
छाला धारण गरेका तथा अत्यन्त
विराजमान भएका सात मुनीश
ती राजकुमारले उनीहरू
विनयभावपूर्वक अत्यन्त
अभिवादनपूर्वक उनीहरूसँग
हे महात्माहरू! म सुनीतिबाट उ
राजाको पुत्र ध्रुव हुँ। ममा अ
भएर तपाईंका नजिकमा आए
भने– हे राजकुमार! तिमी त अ
बालक छौ। यस्तो अवस्थाम
हुनुपर्ने कुनै कारण भएको जस्
लागि कुनै चिन्ताको विषय प
तिम्रा पिता राजा उत्तानपाद ज
हामीलाई तिम्रो कुनै अत्यन्त
पनि लाग्दैन ॥३४॥ हामीहरू
व्याधि भएको जस्तो पनि दे
आफैं स्पष्ट रूपमा आत्मग्ला
विषयमा हामीलाई बताउ
भन्नुभयो– यसपछि ध्रुवले सु

अहो क्षात्रं परं तेजो बालस्यापि यदक्षमा।

सपत्न्या मातुरुक्तस्य हृदयान्नापसर्पति ॥३७॥

भो भो क्षत्रियदायाद निर्वेदाद् यत् त्वयाधुना।

कर्तुं व्यवसितं तन्नः कथ्यतां यदि रोचते ॥३८॥

यच्च कार्यं तवास्माभिः साहाय्यममितद्युते।

तदुच्यतां विवक्षुस्त्वमस्माभिरुपलक्ष्यसे ॥३९॥

ध्रुव उवाच

नाहमर्थमभीप्सामि न राज्यं द्विजसत्तमाः।

तत्स्थानमेकमिच्छामि भुक्तं नान्येन यत् पुरा ॥४०॥

एतन्मे क्रियतां सम्यक् कथ्यतां प्राप्यते यथा।

स्थानमग्र्यं समस्तेभ्यःस्थानेभ्यो मुनिसत्तमाः ॥४१॥

मरीचिरुवाच

अनाराधितगोविन्दैर्नरैः स्थानं नृपात्मज।

न हि सम्प्राप्यते श्रेष्ठं तस्मादाराधयाच्युतम् ॥४२॥

अत्रिरुवाच

परः पराणां पुरुषो यस्य तुष्टो जनार्दनः।

स प्राप्नोत्यक्षयं स्थानमेतत् सत्यं मयोदितम् ॥४३॥

अङ्गिरा उवाच

यस्यान्तः सर्वमेवेदमच्युतस्याव्ययात्मनः।

तमाराधय गोविन्दं स्थानमग्र्यं यदीच्छसि ॥४४॥

सहन गर्न सक्दैन र उसको प्रभ
आमाको वचनलाई पनि यिनक
नसक्ने अवस्था सिर्जना ग
क्षत्रियकुमार! आफ्नो आत्मग्ला
गर्न चाहन्छौ, त्यसका विषयमा य
भने हामीहरूलाई बताइदेऊ ॥३
हामीहरूले तिमीलाई के सहयो
पनि बताऊ, हाम्रो अनुभवमा
खोजिरहेका छौ, त्यसका वि
बताऊ ॥३९॥ **ध्रुवले भने**– हे
धनको चाहना छैन र न त राज
छ। तर, मलाई एक यस्तो स्थान
यसभन्दा पहिले कसैले भोग न
मुनिश्रेष्ठ! यदि तपाईंहरू मलाई
भने मलाई सम्पूर्ण स्थानहरूमा
लोकहरूको मान्य स्थान कसरी
त्यसका विषयमा विस्तृत रूपमा
मरीचिले भन्नुभयो– हे रा
गोविन्दको आराधना नगरेको
स्थान प्राप्त हुन सक्दैन। यसक
भगवान्को आराधना गर।
भन्नुभयो– जो परा प्रकृति आदि
अलग हुनुहुन्छ, उहाँ परमपुरुष ज
हुनुहुन्छ, उसैलाई त्यो अक्षयपद
सत्य बताइरहेको छु ॥४३
भन्नुभयो– यदि तिमी उत्तम
गर्दछौ भने जुन अव्ययात्मा (नि
चराचर जगत् अवस्थित छ, उनै
गर ॥४४॥ **पुलस्त्य ऋषिले भ**
परमधाम र परस्वरूप हुनुहुन्छ,
गर्नाले अत्यन्त दुर्लभ मुक्ति पा

ऋतुरुवाच

यो यज्ञपुरुषो यज्ञे योगे यः परमः पुमान्।

तस्मिंस्तुष्टे यदप्राप्यं किं तदस्ति जनार्दने ॥४६॥

पुलह उवाच

ऐन्द्रमिन्द्रः परं स्थानं यमाराध्य जगत्पतिम्।

प्राप यज्ञपतिं विष्णुं तमाराधय सुव्रत ॥४७॥

वसिष्ठ उवाच

प्राप्नोत्याराधिते विष्णौ मनसा यद् यदिच्छति।

त्रैलोक्यान्तर्गतंस्थानंकिमु वत्सोत्तमोत्तमम् ॥४८॥

ध्रुव उवाच

आराध्यः कथितो देवो भवद्भिः प्रणतस्य मे।

मया तत्परितोषाय यज्जप्तव्यं तदुच्यताम् ॥४९॥

यथा चाराधनं तस्य मया कार्यं महात्मनः।

प्रसादसुमुखास्तन्मे कथयन्तु महर्षयः ॥५०॥

ऋषय ऊचुः

राजपुत्र यथा विष्णोराराधनपरैर्नरैः।

कार्यमाराधनं तन्मे यथावच्छ्रोतुमर्हसि ॥५१॥

बाह्यार्थानखिलांश्चित्तं त्याजयेत् प्रथमं नरः।

तस्मिन्नेव जगद्धाम्नि ततः कुर्वीत निश्चलम् ॥५२॥

पनि वस्तु अप्राप्य रहँदैन अ
आराधना गर; तिमीले अवश्य
प्राप्त गर्नेछौ ॥४६॥ **पुलह**
सुव्रत! जुन जगत् अधिपतिक
इन्द्रपद प्राप्त गरे, तिमीले पनि
विष्णुको आराधना गर ॥
भन्नुभयो– हे वत्स! श्रीविष्
गरेपछि मनमा जे कामना गर
तीनोटै लोकहरूअन्तर्गतको उ
उत्तम (सर्वोत्तम) स्थानका
छैन ॥४८॥ **ध्रुवले भने**– ह
शरणमा परेको मलाई आर
बताइदिनुभयो, तर उहाँको स
गर्नुपर्छ, त्यो पनि बताइदिनुहे
उहाँ महात्माको आराधना मैले
विषयमा पनि मलाई हजुरहरू
भएर स्पष्ट रूपमा बताइ
ऋषिहरूले भन्नुभयो– हे
भगवान्को आराधनाका
मनुष्यहरूले कसरी आराधना ग
हामीहरूबाट पूर्ण रूपमा सुन
रूपमा लागेको मनुष्यले
विषयहरूको वास्तविक रू
त्यसपछि उहाँ सम्पूर्ण जगत्व
आफ्नो निश्चल मनल
लगाउनुपर्दछ ॥५२॥ हे राज

हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानाव्यक्तरूपिणे।
ॐ नमो वासुदेवाय शुद्धज्ञानस्वभाविने ॥५४॥
एतज्जजाप भगवान् जप्यं स्वायम्भुवो मनुः।
पितामहस्तव पुरा तस्य तुष्टे जनार्दनः ॥५५॥
ददौ यथाभिलषितामृद्धिं त्रैलोक्यदुर्लभाम्।
तथा त्वमपि गोविन्दं तोषयैतत् सदा जपन् ॥५६॥

शुद्धज्ञानस्वरूप, वासुदेव भग
छ" ॥५४॥ "ॐ नमो भगवते वा
जप प्राचीन कालमा तिम्रा पिता
गरेका थिए। त्यसबाट अत्यन्त
जनार्दनले उनलाई मनोवाञ्छित
अत्यन्त दुर्लभ मानिएको सिद्धि
यस कारण सधैं यस मन्त्रको ज
गोविन्द भगवान्‌लाई प्रसन्न गर

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे एकादशोऽध्यायः।

द्वादशोऽध्यायः

अध्याय -

"ध्रुवस्य वरलाभः

(ध्रुवलाई भगवान्‌को दर्शन तथा वरदान प्राप्ति)

पराशर उवाच

निशम्य तदशेषेण मैत्रेय नृपतेः सुतः ।
निर्जगाम वनात् तस्मात् प्रणिपत्य स तानृषीन् ॥१॥

कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानस्ततो द्विज ।
मधुसंज्ञं महापुण्यं जगाम यमुनातटम् ॥२॥

पुनश्च मधुसंज्ञेन दैत्येनाधिष्ठितं यतः ।
ततो मधुवनं नाम्ना ख्यातमत्र महीतले ॥३॥

हत्वा च लवणं रक्षो मधुपुत्रं महाबलम् ।
शत्रुघ्नो मधुरां नाम पुरीं यत्र चकार वै ॥४॥

यत्र वै देवदेवस्य सान्निध्यं हरिमेधसः ।
सर्वपापहरे तस्मिन् तपस्तीर्थे चकार सः ॥५॥

मरीचिमुख्यैर्मुनिभिर्यथोद्दिष्टमभूत् तथा ।
आत्मन्यशेषदेवेशं स्थितं विष्णुममन्यत ॥६॥

अनन्यचेतसस्तस्य ध्यायतो भगवान् हरिः ।
सर्वभूतगतो विप्र सर्वभावगतो ऽभवत् ॥७॥

पराशरजीले भन्नुहुन्छ–

ती राजकुमार ध्रुव सम्पूर्ण विष
ऋषिहरूलाई प्रणाम गरेर त्यस
हे द्विज! आफ्नो आत्मालाई कृ
आनन्दित भएको अनुभव गर्दै
नदीका किनारमा रहेको मधु न
त्यस स्थानमा पहिले मधु नाम
निवास गर्दथे । यसकारण
मधुवनका नामले प्रख्यात भयो
मधुका पुत्र अत्यन्त शक्तिशाली
(हत्या) गरेर शत्रुघ्नले मथुरा नाम
थिए ॥४॥ जहाँ अर्थात् जुन मधु
श्रीहरिले सदा-सर्वदा निवास
किसिमका पापहरूको पूर्ण रू
अत्यन्त पवित्र तीर्थस्थलमा ध्रु
पूर्तिका लागि तपस्या आरम्भ
मुख्य-मुख्य ऋषिहरूले जस्ता प्र
थिए, त्यसरी नै ध्रुवले आफ्नो
रहनुभएका सम्पूर्ण जगत्‌का पित
ध्यान गरे ॥६॥ हे ब्राह्मण! अ
परमात्माको ध्यान गरिरहेका ध्रु
प्राणीहरूमा अवस्थित भगवान् श्री
अस्तित्व वा भाव) पूर्वक विरा

वामपादस्थिते तस्मिन् ननामार्द्धेन मेदिनी ।

द्वितीयञ्च ननामार्द्धं क्षितेर्दक्षिणसंस्थिते ॥९॥

पादाङ्गुष्ठेन सम्पीड्य यदा स वसुधां स्थितः ।

तदा सा वसुधा विप्र चचाल सह पर्वतैः ॥१०॥

नद्यो नदाः समुद्राश्च संक्षोभं परमं ययुः ।

तत्क्षोभादमराः क्षोभं परं जग्मुर्महामुने ॥११॥

यामा नाम तदा देवा मैत्रेय परमाकुलाः ।

इन्द्रेण सह संमन्त्र्य ध्यानभङ्गं प्रचक्रमुः ॥१२॥

कुष्माण्डा विविधै रूपैः सहस्रेण महामुने ।

समाधिभङ्गमत्यन्तमारब्धाः कर्तुमातुराः ॥१३॥

सुनीतिर्नाम तन्माता साम्रा तत्पुरतः स्थिता ।

पुत्रेति करुणां वाचमाह मायामयी तदा ॥१४॥

पुत्रकास्मान्निवर्त्तस्य शरीरव्ययदारुणात् ।

निर्बन्धतो मया लब्धो बहुभिस्त्वं मनोरथैः ॥१५॥

दीनामेकां परित्यक्तुमनाथां न त्वमर्हसि ।

सपत्नीवचनाद् वत्स अगतेस्त्वं गतिर्ममम ॥१६॥

लाई आधारस्तम्भ मानेर उ
बायाँतर्फको आधा भाग र जब द
आधारस्तम्भ बनाउथे तब पृथ्वीव
भाग भास्सिएको जस्तो हुन्थ्ये
आफ्ना गोडाको बुढी औंलाले पृ
तब पर्वतहरूसहित सम्पूर्ण पृ
अर्थात् थरथर हल्लिन थाल्यो ॥
नाला, समुद्र आदि सबै अत्यन्त
छताछुल्ल भए तथा तिनीहरूव
देवताहरू पनि अति नै व्याकुल
त्यसपछि अत्यन्त व्याकुल भ
देवताहरूले इन्द्रसँग परामर्श ग
गराउने उपाय गर्न थाले ॥१२॥
नाम भएका उपदेवताहरूले अत
सहकार्य गर्दै अनेकौं स्वरूपह
तपस्या भङ्ग गर्ने कार्य आरम्भ
समयमा मायाद्वारा रचना गरि
प्रतिमूर्ति सुनीति बनेर आँखाहरु
अगाडि प्रकट भएर करुणाले पृ
वचनद्वारा भन्न थालिन्– "हे पु
आफ्नो शरीरलाई हानि पुऱ्याउने
मैले अनेकौं किसिमका कामनाह
कष्ट सहेर तिमीलाई प्राप्त गरेक
केवल सौतेनी आमाका वचन
अनाथ आमालाई नछाड, मेरो
आधार हौ, अरु कोही छैन, त्यस
गरिदेऊ ॥१६॥ कहाँ तिम्रो पाँ
कहाँ यो अत्यन्त कठोर तपस्या,

कालः क्रीडनकानां ते तदन्तेऽध्ययनस्य च।

ततः समस्तभोगानां तदन्ते चेष्यते तपः ॥१८॥

कालः क्रीडनाकानां यस्तव बालस्य पुत्रक।

तस्मिंस्त्वमित्थं तपसि किं नाशायात्मनो रतः ॥१९॥

मत्प्रीतिः परमो धर्मो वयोऽवस्थाक्रियाक्रमम्।

अनुवर्तस्व मा मोहं निवर्तास्मादधर्मतः ॥२०॥

परित्यजति वत्साद्य यद्येतन्न भवांस्तपः।

त्यक्ष्याम्यहमपि प्राणांस्ततो वै पश्यतस्तव ॥२१॥

पराशर उवाच

तां विलपावतीमेवं वाष्पाबिल-विलोचनाम्।

समाहितमना विष्णौ पश्यन्नपि न दृष्टवान् ॥२२॥

वत्स वत्स सुघोराणि रक्षांस्येतानि भीषणे।

वनेऽभ्युद्यतशस्त्राणि समायान्त्यपगम्यताम् ॥२३॥

इत्युक्त्वा प्रययौ साऽथ रक्षांस्याविर्बभुस्ततः।

अभ्युद्यतोग्रशस्त्राणि ज्वालामालाकुलैर्मुखैः ॥२४॥

त्यसपछि सम्पूर्ण भोगहरूको
आउँछ र त्यसपछि अन्तमा तप
भएकाले अहिले तिमीले यं
त्यागिदेऊ ॥१८॥ हे पुत्र ! जु
समय छ, त्यही अवस्थामा य
तपस्या गरिरहेका छौ। के तिमीले
विनाशको मार्गमा लगाउन खं
पुत्र! तिम्रो सर्वोत्तम धर्म त मल
यस कारण तिमी आफ्नो आयु
प्रचलित कर्महरूमा मात्र लाग,
नलाग र आफ्नो मनलाई यो तपस
निकाल अर्थात् यो उग्रस्वर
गरिदेऊ ॥२०॥ हे बाबु! यदि ि
तपस्याको त्याग गरिदिएनौ भ
अगाडि यही स्थानमा आफ्न
गरिदिनेछु ॥२१॥ **पराशरजीले**
भगवान् विष्णुमा चित्त पूर्ण रू
हुनाले ध्रुवले ती मायारूपी सु
भरेर यस किसिमले बिलौना गर
जसरी नै तपस्यामा लागिरहे ॥
यहाँबाट छिटो भाग- छिटो भ
डरलाग्दो भयानक जङ्गलमा
राक्षसहरू हातमा अस्त्र-शस्त्र
भनेर ती मायारूपी सुनीति त्यहाँ
मुखबाट अग्निको ज्वाला नि
अनेकौं राक्षसहरू हातमा वि
हतियार लिएर प्रकट भए ॥
राक्षसहरू आफ्ना हातमा भए
शस्त्रहरू घुमाउँदै ती राजकुमार

शिवाश्च शतशो नेदुः सज्वालाकवलैर्मुखैः।

त्रासाय तस्य बालस्य योगयुक्तस्य सर्वशः ॥२६॥

हन्यतां हन्यतामेष छिद्यतां छिद्यतामयम्।

भक्ष्यतां भक्ष्यताञ्चायमित्यूचुस्ते निशाचराः ॥२७॥

रक्षांसि तानि ते नादाः शिवास्तान्यायुधानि च।

गोविन्दासक्तचित्तस्य ययुर्नेन्द्रियगोचरम् ॥२९॥

एकाग्रचेताः सततं विष्णुमेवात्मसंश्रयम्।

दृष्टवान् पृथिवीनाथपुत्रो नान्यत् कथञ्चन ॥३०॥

ततः सर्वासु मायासु विलीनासु पुनः सुराः।

संक्षोभं परमं जग्मुस्तत्पराभवशङ्किताः ॥३२॥

ते समेत्य जगद्योनिमनादिनिधनं हरिम्।

शरण्यं शरणं यातास्तपसा तस्य तापिताः ॥३२॥

देवा ऊचुः

देवदेव जगन्नाथ परेश पुरुषोत्तम।

ध्रुवस्य तपसा तप्तास्त्वां वयं शरणं गताः ॥३३॥

दिने दिने कलालेशैः शशाङ्कः पूर्यते यथा।

तथाऽयं तपसा देव प्रयात्यृद्धिमहर्निशम् ॥३४॥

निकालिरहेका सैकडौं शिवा (पो
हरू त्यहाँ अत्यन्त भयानक आव
थाले ॥२६॥ ती राक्षसहरू पनि "
मार–मार, खाओ–खाओ" भनेर
कराउन थाले ॥२७॥ त्यसपछि
(मगर जातको गोही) आदि किस
राक्षसहरू राजकुमार ध्रुवलाई भय
विभिन्न किसिमको गर्जना ग
भगवान् गोविन्दको एकाग्रचित्त
ती बालक ध्रुवले ती राक्षसहरू, उ
शब्द र स्यालहरू र अस्त्र–शस्त्र
रूपमा देखेनन् ॥२९॥ ती पूर्ण
भएका राजकुमार ध्रुवले आफ्नो
परमात्मा श्रीविष्णुलाई मात्र देखिर
अन्य कुनै वस्तुलाई देखेका थि
सम्पूर्ण माया विनष्ट भइसकेपछि
आशङ्काले गर्दा देवताहरूमा अत्
भयो अर्थात् उनीहरू अति नै
यसकारण राजकुमार ध्रुवको
डाराएका सम्पूर्ण देवताहरू
जगत्‌का उत्पत्तिकर्ता, जन्म र
रहित र शरणदायक परमात्मा श्र
उहाँसँग भन्न थाले ॥३२॥ दे
देवाधिदेव! हे जगन्नाथ! हे पर
ध्रुवको तपस्यालाई देखेर अत्यन्त
देवताहरू हजुरका शरणमा
हामीहरूको रक्षा गर्नुहोस् ॥३३॥
शुक्लपक्षका समयमा दिन–प्रति
माध्यमद्वारा चन्द्रमा बढ्दछन्, त्य
पनि आफ्नो तपस्यामा अगाडि ब
उनीसँग हामी अत्यन्त त्रसित
जनार्दन। राजा उत्तानपादका

न विद्मः किं स शक्रत्वं किं सूर्य्यत्वमभीप्सति।

वित्तपाम्बुपसोमानां साभिलाषः पदे नु किम् ॥३६॥

तदस्माकं प्रसीदेश हृदयाच्छल्यमुद्धर।

उत्तानपादतनयं तपसः सन्निवर्त्तय ॥३७॥

श्रीभगवानुवाच

नेन्द्रत्वं न च सूर्यत्वं नैवाम्बुपधनेशताम्।

प्रार्थयत्येष यं कामं तं करोम्यखिलं सुरा ॥३८॥

यात देवा यथाकामं स्वस्थानं विगतज्वराः।

निवर्त्तयाम्यहं बालं तपस्यासक्तमानसम् ॥३९॥

पराशर उवाच

इत्युक्ता देवदेवेन प्रणम्य त्रिदशास्ततः।

प्रययुः स्वानि धिष्ण्यानि शतक्रतुपुरोगमाः ॥४०॥

भगवानपि सर्वात्मा तन्मयत्वेन तोषितः।

गत्वा ध्रुवमुवाचेदं चतुर्भुजवपुर्हरिः ॥४१॥

श्रीभगवानुवाच

औत्तानपाद भद्रं ते तपसा परितोषितः।

वरदोऽहमनुप्राप्तो वरं वरय सुव्रत ॥४२॥

वा सूर्यत्वको कामना गर्दछन्,
चन्द्रमाको पद प्राप्त गर्ने अभिला
कठोर तपस्या गरिरहेका छन्, य
सबैको रक्षा गरिदिनुहोस् ॥३६।
हजुर हामीहरूसँग प्रसन्न भइ
जुन त्रासको बीजारोपण भएक
गरिदिनोस् एवं बालक ध्रुवलाई
गर्नबाट रोकिदिनुहोस् ॥
भन्नुभयो– हे देवताहरू! उन
कुवेर आदिको पद प्राप्त गर्ने
होइनन्। उनले जे चाहन्छन्, त
गरिदिनेछु। उनको तपस्याब
भइरहन आवश्यक छैन ॥३८॥
अत्यन्त निश्चिन्त भएर स्वेच
स्थानमा जाओ। कठोर तप
लागेका बालक ध्रुवलाई म स्व
गराउनेछु ॥३९॥ **पराशरजीले**
परमात्माले यसरी बताइसकेपछि
उहाँलाई प्रणाम गरेर आनन्दपूर्व
गए ॥४०॥ सर्वात्मा अर्थात् स
परब्रह्म परमात्मा श्रीहरिले बाल
प्रसन्न भएर उनका नजिकमा
भएर यस प्रकार भन्नुभयो
भन्नुभयो– हे उत्तानपादका पु
होस्। म तिम्रो तपस्यादेखि
तिमीलाई वरदान दिनका लागि
छु। हे सुव्रत (आफ्नो व्रत वा
तिमी वर माग ॥४२॥ ति

राशर उवाच

ुत्वा तद् गदितं तस्य देवदेवस्य बालकः ।

न्मीलिताक्षो ददृशे ध्यानदृष्टं हरिं पुरः ॥४४॥

ाङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवरासिधरमच्युतम् ।

केरीटिनं समालोक्य जगाम शिरसा महीम् ॥४५॥

ोमाञ्चिताङ्गः सहसा साध्वसं परमं गतः ।

तवाय देवदेवस्य स चक्रे मानसं ध्रुवः ॥४६॥

कें वदामि स्तुतावस्य केनोक्तेनास्य संस्तुतिः ।

ृत्याकुलमतिर्देवं तमेव शरणं ययौ ॥४७॥

ध्रुव उवाच

भगवन् यदि मे तोषं तपसा परमं गतः ।

स्तोतुं त्वामहमिच्छामि वरमेतत् प्रयच्छ मे ॥४८॥

ब्रह्माद्यैर्वेदवेदज्ञैर्ज्ञायते यस्य नो गतिः ।

तं त्वां कथमहं देव स्तोतुं शक्नोमि बालकः ॥४९॥

त्वद्भक्तिप्रवणं ह्येतन् परमेश्वर मे मनः ।

स्तोतुं प्रवृत्तं त्वत्पादौ तत्र प्रज्ञां प्रयच्छ मे ॥५०॥

पराशर उवाच

देवाधिदेव परमात्माको यस किसि
बालक ध्रुवले आँखा खोले र आ
देखिइरहनु भएका भगवान् श्रीहरि
अगाडि प्रकट हुनुभएको देखे ॥४
ध्रुवले शङ्ख, चक्र, गदा, शार्ङ्ग, धन
किरीट (शिरपेच) बाट युक्त उहाँ
देखेर भूमिमा शिर टेकाएर साष्टाङ्
र अनायास अत्यन्त रोमाञ्चित श
भयभीत राजकुमार ध्रुवले देवाधिदे
श्रीविष्णुको स्तुति गर्ने विचार ग
परमात्माको स्तुति गर्दा के भन्ने
स्तुति हुन सक्छ?" यस विषयमा
रहेका ध्रुव अत्यन्त व्याकुल भए
नै देवाधिदेव परमात्माको शरणाग
अर्थात् तन्मय भएर आफूलाई उहाँ
गरिदिए ॥४७॥ **ध्रुवले भने**– हे
मेरो तपस्याबाट प्रसन्न हुनुहुन्छ भ
गर्न चाहन्छु। यसकारण हजुरले
दिनुहोस्, जसका माध्यमद्वारा मै
गर्न सकुँ ॥४८॥ हे परमदेव! जस
ब्रह्मा आदि वेदको मर्मका विषयम
पनि जान्दैनन्। यस्ता अज्ञेय पर
बालकले कसरी स्तुति गर्न सक
परमात्मा! हजुरको भक्तिका माध
पानी झैं भएको मेरो चित्त हजुरक
गर्नका लागि उद्यत भइरहेको छ
यसलाई स्तुतियोग्य बुद्धि प्रदा
पराशरजीले भन्नुभयो– हे ब्राह्
सम्पूर्ण जगत्का अधिपति परम
आफ्ना अगाडि हात जोडेर उ

अथ प्रसन्नवदनस्तक्षाणान्नृपनन्दनः।

तुष्टव प्रणतो भूत्वा भूतधातारमच्युतम् ॥५२॥

ध्रुव उवाच

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च।

भूतादिरादिप्रकृतिर्यस्य रूपं नतोऽस्ति तम् ॥५३॥

शुद्धः सूक्ष्मोऽखिलव्यापी प्रधानात् परतः पुमान्।

यस्य रूपं नमस्तस्मै पुरुषाय गुणाशिने ॥५४॥

भूरादीनां समस्तानां गन्धादीनाञ्च शाश्वतः।

बुध्यादीनां प्रधानस्य पुरुषस्य च यः परः ॥५५॥

तं ब्रह्मभूतमात्मानमशेषजगतः परम्।

प्रपद्ये शरणं शुद्धं तद्रूपं परमेश्वरम् ॥५६॥

बृहत्वाद् बृहणत्वाच्च य द्रूपं ब्रह्मसंज्ञितम्।

तस्मै नमस्ते सर्वात्मन् योगिचिन्त्याविकारवत् ॥५७॥

सहस्रशीर्षा पुरुष सहस्राक्षः सहस्रपात्।

सर्वव्यापी भुवः स्पर्शादत्यतिष्ठद् दशाङ्गुलम् ॥५८॥

भएको हुनाले प्रसन्न मुखाकृति
अत्यन्त विनम्र भएर सम्पूर्ण जी
अच्युत भगवान्‌को स्तुति गन
भने– पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु
अहङ्कार र मूल प्रकृति अर्थात्
सूक्ष्मरूप, दशभूत तथा मन
इन्द्रियहरूका उपलक्षण छन्। म
प्रकृति यस किसिमले चौबीस त
हुन्, उहाँ परमात्मालाई नमस्
अत्यन्त शुद्ध, सूक्ष्म, सर्वव्याप
भन्दा पनि अत्यन्त अलग परम
छ, गुणहरूका साक्षी ती परम
गर्दछु ॥५४॥ हे परमात्मा! जो
भूतहरू र तिनीहरूको गुण, ग
आदि एवं जीव यी सबैभन्दा
हुनुहुन्छ ॥५५॥ जो सनातन पु
सम्पूर्ण जगत्‌का अधिपति परम
परमात्माको पवित्र शरणमा पूर्ण
छु ॥५६॥ हे योगीहरूद्वारा चिन्त
हे सर्वात्मा ! सर्वगत एवं बुि
ब्रह्म नाम भएको जुन हजु
विकाररहित स्वरूपलाई म नम
परमदेव! हजुर हजारौं शिरहरू
हजारौं पाऊहरू भएको प
सर्वव्यापक हजुर आवरणसहि
व्याप्त गरेर दश गुण प्रम
हुनुहुन्छ ॥५८॥ र हे पुरुषोत्तम
अर्थात् भूत, जुन हुनेवाला छ अ

ात्यरिच्यत सोऽधश्च तिर्यक् चोर्ध्वञ्च वै भुवः।

त्त्तो विश्वमिदं जातं त्वत्तो भूतभविष्यती ॥६०॥

त्द्रूपधारिणश्चान्तर्भूतं सर्वमिदं जगत्।

त्त्तो यज्ञः सर्वहुतः पृषदाज्यं पशुर्द्विधा ॥६१॥

त्त्तो ऋचोऽच सामानि त्वत्तश्छन्दांसि जज्ञिरे।

त्त्तो यजूंष्यजायन्त त्वत्तोऽश्वाश्चैकतोदतः ॥६२॥

ावस्त्वत्तः समुद्भूतास्त्वत्तोऽजा अवयो मृगाः।

त्न्मुखाद् ब्राह्मणास्त्वत्तो बाह्वोः क्षत्रमजायत ॥६३॥

ैश्यास्तवोरुजाः शूद्रास्तव पद्भ्यां समुद्गताः।

क्ष्णोः सूर्योऽनिलः श्रोत्राच्चन्द्रमा मनसस्तव ॥६४॥

ाणोऽन्तः शुषिराज्जातो मुखादग्निरजायत।

नाभितो गगनं द्यौश्च शिरसः समवर्तत ॥६५॥

दिशः श्रोत्रात् क्षितिः पद्भ्यां त्वत्तः सर्वमभूदिदम्।

न्यग्रोधः सुमहानल्पे यथा बीजे व्यवस्थितः ॥६६॥

संयमे विश्वमखिलं बीजभूते तथा त्वयि।

बीजादङ्कुरसम्भूतो न्यग्रोधः सुसमुत्थितः ॥६७॥

रहनुभएको छ। यो सम्पूर्ण जगत
भएको हो र भूत र भविष्य पनि
भएको हो अर्थात् यो सम्पूर्ण चर
स्वरूप हो ॥६०॥ हे भगवान्! हजुर
अन्तर्गत सम्पूर्ण जगत् हजुर स्वयं
सम्पूर्ण जगत् पूर्णरूपमा हजुरमै आ
कुनै अत्युक्ति छैन र यसै जगत्मा स
हवन गरिने वस्तु)हरूको हवन हु
अर्थात् दही र घिउ, ग्रामीण र वन्य
यज्ञमा चढाइने पशु पनि हजुरब
हुन् ॥६१॥ हजुरबाटै ऋग्वेद, सामवे
उत्पन्न भएका हुन् तथा हजुरबाटै
भएको हो साथै अश्व (घोडा) तथा
भएका महिष (राँगो) आदि जीव
उत्पन्न भएका हुन् ॥६२॥ हजु
बाख्राहरू, भेडाहरू तथा मृग ल
उत्पन्न भएका हुन् र हजुरका मु
बाहुहरू अर्थात् पाखुरादेखि औं
भागबाट क्षत्रिय उत्पन्न भएका
जङ्घा (तिघ्राको चाक्लो भाग)ह
चरणहरूबाट शूद्र प्रकट भए। ह
सूर्य, प्राणबाट वायु तथा मनबाट च
हुन् ॥६४॥ भित्री छिद्र अर्थात्
मुखबाट अग्नि, नाभिबाट आक
कानहरूबाट दिशाहरू र हजुरका च
आदि उत्पन्न भए। यसप्रकार हे
बीजमा विशाल वृक्ष अवस्थित र
हजुरबाट उत्पन्न भएको यो सम
समयमा यसको बीजस्वरूप हजु
रहन्छ ॥६५-६६॥ जसरी बीज
स्वरूपमा उत्पन्न हुन्छ र त्यसब
अर्थात् वरको रुख हुन्छ, त्यसरी
यो सम्पूर्ण जगत् हजुरबाटै उत्प
फैलन्छ ॥६७॥ हे परमात्मा! जस

एवं विश्वस्य नान्यत्वं तत्स्थायीश्वर दृश्यते ।

ह्लादिनी सन्धिनी सम्वित् त्वय्येका सर्वसंस्थितौ ॥६९॥

ह्लादतापकरी मिश्रा त्वयि नो गुणवर्जिते ।

पृथग्भूतैकभूताय भूतभूताय ते नमः ॥७०॥

प्रभूतभूतभूताय तुभ्यं भूतात्मने नमः ।

व्यक्तःप्रधानपुरुषौ विराट् सम्राट् स्वराट् तथा ॥७१॥

विभाव्यतेऽन्तःकरणैः पुरुषेष्वक्षयो भवान् ।

सर्वस्मिन् सर्वभूतस्त्वं सर्वः सर्वस्वरूपधृक् ॥७२॥

सर्वं त्वत्तस्ततश्च त्वं नमः सर्वात्मनेऽस्तु ते ।

सर्वात्मकोऽसि सर्वेश सर्वभूतस्थितो यतः ॥७३॥

कथयामि ततः किं ते सर्वं वेत्सि हृदि स्थितम् ।

सर्वात्मन् सर्वभूतेश सर्वसत्वसमुद्भव ॥७४॥

सर्वभूतो भवान् वेत्ति सर्वभूतमनोरथम् ।

ह्लादिनी अर्थात् सदा–सर्वदा आन
अर्थात् अविच्छिन्न, सम्बित् अर्था
स्वरूपमा रहन्छन् । निर्गुण स्वरू
उत्पन्न हुने आनन्द र सन्ताप दिने
तामसी अथवा दुवैको मिश्रणस्व
गुणहरू रहँदैनन् ॥६९॥ हजुर क
स्वरूप र कारणका दृष्टिबाट ए
हजुर नै सम्पूर्ण भूतहरूमा सूक्ष्मभ
नै विभिन्न किसिमका जीवस्वर
सम्पूर्ण भूतहरूका अन्तरात्मा! यस
गर्दछु । हजुर नै योगीहरूका
(महत्तत्त्व), प्रधान (प्रकृति), पुरुष
स्वरूपहरूमा चिन्तनको विषय
उनीहरूले यी विभिन्न स्वरूप
गर्दछन् ॥७१॥ अक्षयशील पुरुष
अक्षय हुनुहुन्छ । हजुर नै आ
उनीहरूको गुणस्वरूप हुनुहुन्छ, स
सबै हजुरबाटै भएका हुन् एवं यी
भएका हुन् र यी सबै हजुर हुनुहु
सबै भूतहरूका अन्तरात्मा हजुरल
हे सर्वेश्वर ! हजुरले सम्पूर्ण प्राणीह
गर्नुहुने भएकाले चराचर सम्पूर्
यसकारण हजुरसँग म के बिन्ती
प्राणीका हृदयमा उत्पन्न विचारक
विज्ञ हुनुहुन्छ ॥७३॥ हे सर्वात्मा!
ईश्वर! हे सम्पूर्ण प्राणीमात्रका अ
नै सर्वभूतस्वरूप हुनुहुन्छ ।
प्राणधारीहरूका हृदयमा उत्पन्न
विषयमा स्वयं विज्ञ हुनुहुन्छ ॥७
मनमा जुन कामना उत्पन्न भए

भगवानुवाच

सस्तु फलं प्राप्तं यद् दृष्येऽहं त्वया ध्रुव ।
र्शनं हि विफलं राजपुत्र न जायते ॥७६॥

वरय तस्मात् त्वं यथाभिमतमात्मनः ।
सम्पद्यते पुंसां मयि दृष्टिपथं गते ॥७७॥

उवाच

वन् सर्वभूतेश सर्वस्यास्ते भवान् हृदि ।
मज्ञातं तव स्वामिन् मनसा यन्मयेप्सितम् ॥७८॥

ापि तुभ्यं देवेश कथयिष्यामि यन्मया ।
र्थ्यते दुर्विनीतेन हृदयेनातिदुर्ल्लभम् ॥७९॥

वा सर्व्वजगत्स्रष्टा प्रसन्ने त्वयि दुर्लभम् ।
त्प्रसादफलं भुङ्क्ते त्रैलोक्यं मघवानपि ॥८०॥

द् राजासनं योग्यमजातस्य ममोदरात् ।
गर्वादवोचन्मां सपत्नी मातुरुच्चकैः ॥८१॥

धारभूतं जगतः सर्वेषामुत्तमोत्तमम् ।
र्थयामि प्रभो स्थानं त्वत्प्रसादादतोऽव्ययम् ॥८२॥

भगवानुवाच

त्वया प्रार्थितं स्थानमेत्तत् प्राप्स्यति वै भवान् ।
याहं तोषितः पूर्वमन्यजन्मनि बालकः ॥८३॥

मासीर्ब्राह्मणः पूर्वं मय्येकाग्रमतिः सदा ।
तापित्रोश्च शुश्रूषुर्निजधर्मानुपालकः ॥८४॥

तिमीलाई मेरो साक्षात् दर्शन भएका क
यो तपस्या पूर्णरूपमा सफल भयो ।
मेरो दर्शन पनि त कहिल्यै निष्फलाव
अर्थात् व्यर्थ हुँदैन ॥७६॥ यसकारण
मनोकामनाअनुसारको वर माग । वि
गरिसकेका पुरुषलाई सबै कुराको
भइसकेको हुन्छ ॥७७॥ **ध्रुवले भने**-
ईश्वर ! स्वयं हजुर नै सबै प्राणी
विराजमान रहनुभएको छ । यसैले हे
मनोकामना हजुरबाट अदृश्य रहेक
तथापि हे देवेश्वर ! म दुर्विनीत अत्यन
जुन-जुन वस्तुहरूको प्राप्तिको काम
विषयमा हजुरको आज्ञानुसार हजुरसँ
गर्नेछु ॥७९॥ हे सम्पूर्ण जगत्का र
हजुर प्रसन्न भइसकेपछि यो संसारम
असम्भव छ र ? इन्द्रले पनि हजुरको
कारण तीनै लोकको ऐश्वर्य भोग गरि
हे प्रभु ! "मेरो गर्भबाट उत्पन्न नभएक
राजसिंहासनका लागि योग्य छैनौ",
आमाले अत्यन्त घमण्डका साथ अ
भनिन् ॥८१॥यसकारण हे प्रभु ! हजु
म त्यो सर्वोत्तम एवं अव्यय अर्थात
नहुने स्थान प्राप्त गर्न चाहन्छु, जुन
विश्वको आधारस्वरूप छ ॥८
भन्नुभयो- हे बालक! तिमीले जुन
कामना गरेका छौ, त्यो अवश्य प्राप्त
तिमीले पहिलेको जन्ममा पनि मला
बनाएका थियौ ॥८३॥ तिमी पहिलेक
रूपमा अत्यन्त एकाग्र भएर मनलाई
गर्दथ्यौ, आफ्ना मातापिताको सेवाम
त्रुटि हुन दिएका थिएनौ तथा आफ
रूपमा पालना गर्ने एउटा ब्राह्म
कालान्तरमा एउटा राजाको पुत्र तिम

त्संगात् तस्य तामृद्धिमवलोक्यातिदुर्लभाम्।
नवेयं राजपुत्रोऽहमिति वाञ्छा त्वया कृता ॥८६॥

तो यथाभिलषिता प्राप्ता ते राजपुत्रता।
उत्तानपादस्य गृहे जातोऽसि ध्रुव दुर्लभे ॥८७॥

अन्येषां तद् वरं स्थानं कुले स्वायम्भुवस्य यत्।
स्यैतदवरं बाल येनाहं परितोषितः ॥८८॥

नामाराध्य नरो मुक्तिमवप्नोत्यविलम्बिताम्।
नय्यर्पितमना बाल किमु स्वर्गादिकं पदम् ॥८९॥

त्रैलोक्यादधिके स्थाने सर्वताराग्रहाश्रयः।
भविष्यति न सन्देहो मत्प्रसादाद् भवान् ध्रुव ॥९०॥

सूर्यात् सोमात् तथा भौमात् सोमपुत्राद् बृहस्पतेः।
सितार्कतनयादीनां सर्वर्क्षाणां तथा ध्रुवम् ॥९१॥

सप्तर्षीणामशेषाणां ये तु वैमानिकाः सुराः।
सर्वेषामुपरि स्थानं तव दत्तं मया ध्रुव ॥९२॥

केचिच्चतुर्युगं यावत् केचिमन्वन्तरं सुराः।
तिष्ठन्ति भवतो दत्ता मया वै कल्पसंस्थितिः ॥९३॥

सुनीतिरपि ते माता त्वदासन्नातिनिर्मला।
विमाने तारका भूत्वा तावत् कालं निवत्स्यति ॥९४॥

ये च त्वां मानवाः प्रातः सायञ्च सुसमाहिताः।
कीर्तयिष्यन्ति तेषाञ्च महत् पुण्यं भविष्यति ॥९५॥

अत्यन्त दुर्लभ ऐश्वर्य र वैभव (
तिमीमा पनि "म पनि राजाको पु
यस्तो अभिलाषा उत्पन्न भयो ॥
ध्रुव ! तिमीले जसरी राजाको पुत्र हु
थियौ, त्यसरी नै राजाको पुत्र पनि भ
मनुका कुलमा राजा उत्तानपादका
छौ त्यो स्थान अन्यका लागि अत्य
तर हे बालक! त्यसमा पनि ज
परमात्मालाई सन्तुष्ट गर्न सक्छ,
स्थान त केही पनि होइन अर्थात
आधारमा यसले कुनै अर्थ राख्दैन
मेरो आराधना गरेर मनुष्यले अत्य
मुक्ति प्राप्त गर्दछ र जसको मन
लागेको छ उसका लागि स्वर्गादि
तुच्छ हुन्छ ॥८९॥ हे ध्रुव! मेरो कृ
तिमीले तीनै लोकहरूमा सर्वोत्त
स्थानलाई अवश्य प्राप्त गर्नेछौ, जुन
र ग्रहहरूको आश्रयस्थल हुनेछ।
चन्द्रमा, मंगल, बुध, बृहस्पति, शु
ग्रहहरूभन्दा र सम्पूर्ण सप्तर्षिहरू,
एवं विमानमा विचरण गर्ने देवताहरू
म तिमीलाई दिन्छु, जुन स्थान ध्रुव (
हुनुको साथै सदा–सर्वदा रहिरहन
माता सुनीतिले पनि अत्यन्त स्व
एक कल्पसम्म तिम्रा नजिकमा ए
गर्नेछिन् ॥९४॥ जुन मनुष्यले
नियन्त्रणमा रहेको मनका माध्यम
मुहूर्तमा र साँझको सन्ध्याका समय
गर्नेछ, त्यसले धेरै पुण्य प्राप्त गर्ने
भन्नुभयो– हे बुद्धिमान्! यस प्र

तस्यापि मानमृद्धिञ्च महिमानं निरीक्ष्य च ।
देवासुराणामाचार्यः श्लोकमत्रोशना जगौ ॥९७॥

अहोऽस्य तपसो वीर्यमहोऽस्य तपसः फलम् ।
यदेनं पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥९८॥

ध्रुवस्य जननी चेयं सुनीतिर्नाम सूनृता ।
अस्याश्च महिमानं कः शक्तो वर्णयितुं भुवि ॥९९॥

त्रैलोक्याश्रयतां प्राप्तं परं स्नानं स्थिरायति ।
स्थानं प्राप्ता वरं धृत्वा या कुक्षिविवरे ध्रुवम् ॥१००॥

यश्चैतत् कीर्त्तयेन्नित्यं ध्रुवस्यारोहणं दिवि ।
स सर्वपापनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥१०१॥

स्थानभ्रंशं न चाप्नोति दिवि वा यदि वा भुवि ।
सर्वकल्याणसंयुक्तो दीर्घकालञ्च जीवति ॥१०२॥

द्वादशाक्षरको नित्य-निरन्तर
तपस्याका प्रभावले ध्रुवको
देवता र दानवहरूका आचार्य
श्लोक बताएका छन् ॥९७॥ "
प्रभाव कस्तो किसिमको छ!
कस्तो अद्भुत फल प्राप्त भए
अगाडि राखेर सप्तर्षिहरू अव
र, यिनकी माता सुनीतिले पनि
वचन मात्र बोल्छिन्, यिनको म
कसले वर्ण गर्न सक्दछ ? ॥९
ध्रुवजस्तो तपस्वीलाई धारण
आश्रयस्वरूप भविष्यमा पनि
प्राप्त गर्न सफल भइन् ॥१००
ध्रुवको यो दिव्यलोक-प्राप्तिक
त्यसले सबै किसिमका पाप
भएर स्वर्गलोकमा निवास
स्वर्गमा अथवा पृथ्वीमा जहाँ
स्थानबाट च्युत हुँदैन अर्थात् उस
तथा सम्पूर्ण कल्याणदायक
धेरै समयसम्म जीवित रहिरह

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः   अध्याय –

"वेणनृप-पृथुनृपोपाख्यानम्"

(वेणु र राजा पृथुको उपाख्यान)

पराशर उवाच

ध्रुवाच्छिष्टिञ्च भव्यञ्च भव्याच्छम्भुर्व्यजायत।
शिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्मषान्॥१॥
रिपुं रिपुञ्जयं विप्रं वृकलं वृकतेजसम्।
रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्वतेजसम्॥२॥
अजीजनत् पुष्करिण्यां वारुण्यां चाक्षुषो मनुम्।
प्रजापतेरात्मजायामरण्यस्य महात्मनः॥३॥
मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः।
कन्यायां जगतां श्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः॥४॥
ऊरुः पुरुः शतद्युम्नतपस्वी सत्यवाक् कविः।
अग्निष्टोमोऽतिरात्रश्च सुद्युम्नेश्चेति ते नव॥५॥
अभिमन्युश्च दशमो नड्वलायां महौजसः।
ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान्॥६॥
अङ्गं सुमनसं स्वातिं ऋतुमङ्गिरसं शिवम्।
अङ्गात् सुनीथापत्यं वै वेणमेकमजायत॥७॥
प्रजार्थमृषयस्तस्य ममन्थुर्दक्षिणं करम्।
वेणस्य पाणौ मथिते सम्बभूव महामुने॥८॥
वैण्यो नाम महीपालो यः पृथुः परिकीर्त्तितः।
येन दुग्धा मही पूर्वं मही पूर्वं प्रजानां हितकारणात्॥९॥

पराशरजीले भन्नुभयो-

शिष्टि र भव्य नाम भएका पु
भव्यका शम्भु नाम भएका पुत्र
सुच्छाया नामकी पत्नीबाट रिपु,
र वृकतेजा नाम भएका पाँच नि
रिपुको बृहती नाम भएकी पत्नीब
नाम भएका पुत्र जन्मिए॥१–
भार्या (पत्नी) पुष्करिणीबाट, जो
भएकी महात्मा अरण्य प्रजापतिक
उत्पन्न गराए; जो छैटौं मन्वन्तरक
तपस्वीहरूमा सर्वश्रेष्ठ मनुले वै
नड्वलाका गर्भबाट दश अत्यन्त
उत्पन्न गराए अर्थात् जन्माए॥४
तपस्वी सत्यवान्, शुचि, अग्निष
अभिमन्यु यी दशवटा पुत्रहरू नड
यिनीहरूमध्ये ऊरुको आग्नेयी
अत्यन्त तेजस्वी अङ्ग, सुमना, र
शिवि यी छ जना पुत्रहरू ज
सुनीथाका गर्भबाट वेन उत्प
महामुनि! ऋषिहरूले सन्तान उ
उनको अर्थात् वेनको दाहिने हात
मन्थन गरेपछि वैन्य नाम भएक
पृथुका नामबाट प्रख्यात भए
कल्याण गर्नका लागि प्राचीन

राशर उवाच

ुनीथा नाम या कन्या मृत्योः प्रथमतोऽभवत्।
ाङ्गस्य भार्या सा दत्ता तस्यां वेणो व्यजायत ॥११॥

। मातामहदोषेण तेन मृत्योः सुतात्मजः।
नसर्गादेव मैत्रेय दुष्ट एव व्यजायत ॥१२॥

ाभिषिक्तो यदा राज्ये स वेणः परमर्षिभिः।
ोषयामास स तदा पृथिव्यां पृथिवीपतिः ॥१३॥

यष्टव्यं न होतव्यं न दातव्यं कदाचन।
ोक्ता यज्ञस्य कस्त्वन्यो ह्यहं यज्ञपतिः प्रभुः ॥१४॥

ातस्तमृषयः पूर्वं सम्पूज्य जगतीपतिम्।
ञचुः सामकलं सम्यङ् मैत्रेय समुपस्थिताः ॥१५॥

ृषय ऊचुः

ो भो राजन् शृणुष्व त्वं यद् वदामस्तव प्रभो।
ाज्यदेहोपकाराय प्रजानाञ्च हितं परम् ॥१६॥

ीर्घसत्रेण देवेशं सर्वयज्ञेश्वरं हरिम्।
ूजयिष्याम भद्रं ते तस्यांशस्ते भविष्यति ॥१७॥

ज्ञेन यज्ञपुरुषो हरिः सम्प्रीणितो नृप।
ास्माभिर्भवतःकामान् सर्वानेव प्रदास्यति ॥१८॥

सुनीथा नाम भएकी जुन पहिली क
अङ्गको विवाह भएको थियो। उ
भएको हो ॥११॥ हे मैत्रेय! त्यो
जन्मिएको पुत्र आफ्ना मावलीका
गर्दा स्वभावैले अत्यन्त दुष्ट प्रकृ
आचरण भएको थियो ॥१२॥ जु
मुख्य महर्षिहरूद्वारा राजा वेनको रा
थियो, त्यसै समयमा ती सम्पूर्ण
अर्थात् पृथ्वीपतिले घोषणा गरिदिए
अर्थात् सम्पूर्ण यज्ञहरूको अधिपत
अन्य कोही पनि भोक्ता पुरुष र य
पनि हुन सक्तैन। यस कारण क
पनि यज्ञ, दान र हवन नगर्नु ॥१
त्यसपछि त्यहाँ उपस्थित भएक
पृथ्वीपतिका नजिकमा आएर सबै
पूजा गरे। त्यसपछि प्रशंसा गरे। फे
वचनद्वारा भन्दा भए ॥१५॥ ऋषिह
राजन् ! हे सम्पूर्ण पृथ्वीका स्वा
आफ्नो शरीरको भलाइका लागि
उपकारका लागि जुन अत्यन्त व
बताउन लागिरहेका छौं, त्यसका
सुन ॥१६॥ हे राजन् ! तिम्रो कल्या
जुन महायज्ञहरूका माध्यमद्वारा
अधिपति (स्वामी) परमात्मा श्रीहरि
गर्दछौं, त्यसको फलमध्येबाट तिमी
(भाग) प्राप्त हुनेछ ॥१७॥ हे राजन्!
गरिएका यज्ञहरूद्वारा प्रसन्न हुनुभए
श्रीविष्णुले हामीहरूका साथ–साथै
कामनाहरू पूरा गरिदिनुहुन्छ ॥
राजाहरूका राज्यमा यज्ञहरूका
यज्ञहरूका स्वामी यज्ञेश्वर भगवा
अर्चना गरिन्छ, त्यस राज्यका र
मनोकामनाहरू एवं इच्छाहरू

वेण उवाच

मत्तः कोऽभ्यधिकोऽन्योऽस्ति यश्चाराध्यो ममापरः।
कोऽयं हरिरिति ख्यातो योऽयं यज्ञेश्वरो मतः ॥२०॥

ब्रह्मा जनार्दनः शम्भुरिन्द्रो वायुर्यमो रविः।
हुतभुग् वरुणो धाता पूषा भूमिर्निशाकरः ॥२१॥
एते चान्ये च ये देवाः शापानुग्रहकारिणः।
नृपस्यैते शरीरस्थाः सर्वदेवमयो नृपः ॥२२॥

एतज्ज्ञात्वा मयाज्ञप्तं यथावत् क्रियतां तथा।
दातव्यं न होतव्यं न यष्टव्यञ्च वो द्विजा ॥२३॥

भर्तृशुश्रूषणं धर्मो यथा स्त्रीणां परो मतः।
ममाज्ञापालनं धर्मो भवताञ्च तथा द्विजा ॥२४॥

ऋषय ऊचुः

देह्यनुज्ञां महाराज मा धर्मो यातु संक्षयम्।
हविषां परिणामोऽयं यदेतदखिलं जगत् ॥२५॥

पराशर उवाच

इति विज्ञाप्यमानोऽपि स वेणः परमर्षिभिः।
यदा ददाति नानुज्ञां प्रोक्तः प्रोक्तः पुनः पुनः ॥२६॥
ततस्तु मुनयः सर्वे कोपामर्षसमन्विताः।
हन्यतां हन्यतां पाप इत्युचुस्ते परस्परम् ॥२७॥

यो यज्ञपुरुषं देवमनादिनिधनं प्रभुम्।
विनिन्दत्यधमाचारो न स योग्यो भुवः पतिः ॥२८॥

इत्युक्त्वा मन्त्रपूतैस्तैः कुशैर्मुनिगणा नृपम्।

(स्वामी) बताइरहेका छौ, त्यो
भएको को हो ? ॥२०॥ ब्रह्मा
वायु, यम, सूर्य, अग्नि, वरु
चन्द्रमा यी सम्पूर्ण देवताहरू
अन्य देवता श्राप र अनुग्रह
राजाको शरीरमा निवास गरेक
सर्व–देवमय अर्थात् सम्पू
(सम्पन्न) हुन्छ ॥२१–२२॥ य
जुन किसिमको आज्ञा दिएको हु
कार्य गर्नु। हे ब्राह्मणहरू! त
हवन आदि कार्य नगर्नु ॥२३
स्त्रीहरूका लागि आफ्नो पति
मानिएको छ, त्यसरी नै मे
तिमीहरूको परम धर्म ह
भन्नुभयो– हे महाराज ! हजुर
दिनुहोस्, जसका माध्यमद्वा
नपाओस्। यो सम्पूर्ण जगत
हवि अर्थात् सामग्रीकै परिणा
भन्नुभयो– यस किसिमले
पटक–पटक अनुरोध गर्दा प
राजा वेनले उनीहरूलाई य
दिएनन् ॥२६॥ त्यसपछि अत्य
बनेका ती महर्षिहरूले एक
महापापीलाई मार–मार भन्दै
गरे ॥२७॥ जसले अनादि, अज
र सर्वेश्वर यज्ञपुरुष परमात्मा
त्यो महादुराचारी कुनै पनि अ
हुन योग्य रहँदैन ॥२८॥ य
महर्षिहरूले भगवान् श्रीविष्णु
कारणले पहिले नै मरिसकेक
मन्त्रद्वारा पवित्र गरा

ाख्यातञ्च जनैस्तेषां चौरभूतैरराजके ।
ष्ट्रे तु लोकैरारब्धं परस्वादानमातुरैः ॥३१॥

षामुदीर्णवेगानां चौराणां मुनिसत्तमाः ।
महान् दृश्यते रेणुः परवित्तापहारिणाम् ॥३२॥

तः संमन्त्र्य ते सर्वे मुनयस्तस्य भूभृतः ।
मन्थुरूरुं पुत्रार्थमनपत्यस्य यत्नतः ॥३३॥

ध्यतश्च समुत्तस्थौ तस्योरोः पुरुषः किल ।
ग्धस्थूणाप्रतीकाशः खर्बटाख्योऽतिह्रस्वकः ॥३४॥

कं करोमीति तान् सर्वान् विप्रान् प्राह त्वरान्वितः ।
नेषीदेति तमूचुस्ते निषादस्तेन सोऽभवत् ॥३५॥

ातस्तत्सम्भवा जाता विन्ध्यशैलनिवासिनः ।
नेषादा मुनिशार्दूल पापकर्मोपलक्षणाः ॥३६॥

ान द्वारेण तत् पापं निष्क्रान्तं तस्य भूपतेः ।
नेषादास्ते ततो जाता वेणकल्मषनाशनाः ॥३७॥

ातोऽस्य दक्षिणं हस्तं ममन्थुस्तस्य ते द्विजाः ।
थ्यमाने च तत्राभूत् पृथुर्वैण्यः प्रतापवान् ॥३८॥

ीप्यमानः स वपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन् ।
आद्यमाजगवं नाम खात् पपात ततो धनुः ॥३९॥

ती उनीहरूका नजिकमा उभिएका
"राज्य राजा विहीन भएको हुनाले
चोर बनेर अर्काको धन-सम्पत्ति
गरे" ॥३१॥ हे मुनीश्वरहरू! ती
चोरहरूले अत्यन्त तीव्र गति
मच्चाइरहेका कारणले यो अति नै
सृजना भएर यसरी धूलो उडेको
त्यसपछि ती सबै महर्षिहरूले एक
गरेर ती पुत्र नभएका राजाको
उद्देश्यले अभिप्रेरितभई यत्नपूर्वक उ
गर्ने कार्य आरम्भ गरे ॥३३॥ यसर
ती राजाको तिघ्राबाट डढेको काठक
कालो, डल्लो र होचो तथा अत्यन्त
एउटा पुरुष उत्पन्न भयो ॥३४॥
भएको त्यस पुरुषले ती महर्षिह
गरुँ?" भनेर सोधेपछि महर्षिहरू
बस भनेका हुनाले त्यो "निषाद"
भयो ॥३५॥ यसकारण हे मुनिशार्दू
भएका मनुष्यहरू जसले विन्ध्या
अत्यन्त पापमय आचरण गर्ने भए
निषाद भन्ने परम्परा बस्यो ॥३६॥
बाटोबाट ती राजा वेनको सम्पूर्ण प
ती निषाद वेनका पापहरूको नाश
तत्त्व भए ॥३७॥ यसपछि ती महा
वेनको दाहिने हातको अत्यन्त यत
त्यसको मन्थन गर्नाले महाप्रतापी
साक्षात् प्रज्वलित अर्थात् दन्किरहे
देदीप्यमान राजा वेनका पुत्र पृथु
पृथु प्रकट भइसकेपछि सर्वप्रथम
शिवको धनु आकाशबाट झऱ्यो

त्पुत्रेण च जातेन वेणोऽपि त्रिदिवं ययौ ।
न्नाम्नो नरकात् त्रातः स तेन सुमहात्मना ॥४१॥

सुमद्राश्च नद्यश्च रत्नान्यादाय सर्वशः ।
ोयानि चाभिषेकार्थं सर्वाण्योवोपतस्थिरे ॥४२॥

तामहश्च भगवान् देवैराङ्गिरसैः सह ।
थावराणि च भूतानि जङ्गमानि च सर्वशः ।
मागम्य तदा वैण्यमभ्यषिञ्च नराधिपम् ॥४३॥

स्ते तु दक्षिणे चक्रं दृष्ट्वा तस्य पितामहः ।
ष्णोरंशं पृथुं मत्वा परितोषं परं ययौ ॥४४॥

ष्णुचिन्हं करे चक्रं सर्वेषां चक्रवर्त्तिनाम् ।
वत्यव्याहतो यस्य प्रभावस्त्रिदशैरपि ॥४५॥

हता राजराज्येन पृथुर्वैण्यः प्रतापवान् ।
ोऽभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्मकोविदैः ॥४६॥

त्राऽपरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः ।
नुरागात् ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत ॥४७॥

ापस्तस्तम्भिरे चास्य समुद्रमभियास्यतः ।
र्वताश्च ददुर्मार्गं ध्वजभङ्गश्च नाभवत् ॥४८॥

कृष्टपच्या पृथिवी सिद्ध्यन्त्यन्नानि चिन्तया ।
र्वकामदुघा गावः पुटके पुटके मधु ॥४९॥

किसिमले महात्मा पृथुको जन्म भए
राजा वेनको उद्धार भयो ॥३८–४१
राज्याभिषेक गर्नका लागि सबै समु
प्रकारका विभिन्न रत्नहरू र जल लि
भए ॥४२॥ त्यस समयमा अङ्गिर
देवताहरूका साथ ब्रह्मजीले र स्थ
प्राणीहरूले त्यहाँ आएर महाराज
प्रतापी राजा पृथुको राज्याभिषेक
अर्थात् पराक्रमी राजा पृथुको दाहि
विष्णुको सुदर्शन चक्रको चिन्ह देखे
राजा पृथुलाई भगवान् विष्णुको अंश
सन्तुष्ट हुनुभयो ॥४४॥ यो भगवान्
चिन्ह सबै चक्रवर्ती राजाहरूका ह
हुने गर्दछ। तिनीहरूको प्रभा
देवताहरूबाट अवरुद्ध हुन सक्तैन
महातेजस्वी र परम प्रतापी राजा वे
धर्ममा पारङ्गत भएका महान् विद्वान्
अत्यन्त महान् राजराजेश्वरको पद
अर्थात् त्यस पदका लागि उनको अ
जुन प्रजाहरूलाई आफ्ना पिताले
बनाएका थिए, तिनीहरूलाई उनले
गराए। यसकारण अनुरञ्जन गर्नाले
भयो ॥४७॥ जब उनले समुद्रमा
समयमा समुद्रको जल निश्चल हुन्थ्
पहाड–पर्वतले उनलाई बाटो छोडि
कहिल्यै भङ्ग भएन अर्थात् भाँचि
खेतीपाती केही नगरी अर्थात् जोत्ने र
अन्नको उब्जनी हुन्थ्यो तथा चिन्त
सिद्ध हुन्थ्यो। सबै गाईहरू कामधे
पत्र–पत्रमा मधु (मह) भरिएको
पृथुले उत्पन्न हुनासाथै पैतामह (जि

तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोऽथ मागधः ।

प्रोक्तौ तदा मुनिवरैस्ताबुभौ सूतमागधौ ॥५१॥

स्तूयतामेष नृपतिः पृथुर्वैण्यः प्रतापवान् ।

कर्मैतदनुरूपं वां पात्रं स्तोत्रस्य चाप्ययम् ॥५२॥

ततस्तावूचतुर्विप्रान् सर्वानेन कृताञ्जली ।

अद्य जातस्य नो कर्म ज्ञायतेऽस्य महीपते ॥५३॥

गुणा न चास्य ज्ञायन्ते न चास्य प्रथितं यशः ।

स्तोत्रं किमाश्रयञ्चास्य कार्यमस्माभिरुच्यताम् ॥५४॥

ऋषय ऊचुः

करिष्यत्येष यत् कर्म चक्रवर्ती महाबलः ।

गुणा भविष्या ये चास्य तैरयं स्तूयतां नृपः ॥५५॥

पराशर उवाच

ततः स नृपतिस्तोषं तच्छ्रुत्वा परमं ययौ ।

सद्गुणैः श्लाघ्यतामेति स्तव्याश्चाभ्यां गुणा मम ॥५६॥

तस्माद् यदद्य स्तोत्रेण गुणनिर्वर्णनं त्विमौ ।

करिष्येते करिष्यामि तदेवाहं समाहितः ॥५७॥

यदिमौ वर्जनीयञ्च किञ्चिदत्र वदिष्यतः ।

तदहं वर्जयिष्यामीत्येवञ्चक्रे मतिं नृपः ॥५८॥

मागधको पनि जन्म भयो । त
दुवै सूत र मागधहरूसँग यस
"तिमीहरूले यी अत्यन्त प्रतापि
स्तुति गर्नु । तिमीहरूका लागि
यी राजा पनि स्तुतिका लागि यं
उनीहरूले हात जोडेर अत्य
महर्षिहरूसँग भने- "यी महारा
हुन्, हामी यिनका कुनै पनि
जान्दैनौं ॥५३॥ अहिलेको अ
गुणहरू प्रकट छन् र न यश
यस्तो अवस्थामा तपाईंहरू नै
आधारमा यिनको स्तुति ग
भन्नुभयो- यी चक्रवर्ती अ
भविष्यमा जुन-जुन कर्म गर्नेछ
जस्ता किसिमका हुनेछन्, त्यसै
यिनको स्तुति गर्नु ॥५५॥
ती ऋषिहरूका यस किसिम
पनि परम सन्तुष्ट भए ।
सद्गुणहरूका कारणले गर्दा
सक्छ । यसकारण मैले पनि
गर्न अत्यन्त आवश्यक सुन्छ
दुवैले अर्थात् सूत र मागधले
गुणहरूका विषयमा वर्णन
सावधान भएर त्यही गर्छु
गुणी बन्नेछु ॥५७॥ यदि उन
योग्य अवगुणका विषयम
परित्याग गरिदिनेछु । राज
किसिमको निश्चय गरे ॥५
सुन्दर स्वरका धनी (सूत र म
वेनका पुत्र महाराज पृथुको,

सत्यवाग् दानशीलोऽयं सत्यसन्धो नरेश्वरः ।
ह्रीमान् मैत्रः क्षमाशीलो विक्रान्तो दुष्टशासनः ॥६०॥

धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च दयावान् प्रियभाषकः ।
मान्यमानयिता यज्वा ब्रह्मण्यः साधुसम्मतः ॥६१॥

समः शत्रौ च मित्रे च व्यवहारे स्थितो नृपः ।
सूतेनोक्तान् गुणानित्थं स तदा मागधेन च ॥६२॥

चकार हृदि तादृक् च कर्मणा कृतवानसौ ।
ततः स पृथिवीपालः पालयन् वसुधामिमाम् ॥६३॥

इयाज विविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ।
तं प्रजाः पृथ्वीनाथमुपतस्थुः क्षुधार्दिताः ॥६४॥

ओषधीषु प्रणष्टासु तस्मिन् काले ह्यराजके ।
तमूचुस्तेन ताः पृष्टास्तत्रागमनकारणम् ॥६५॥

प्रजा ऊचुः

अराजके नृपश्रेष्ठ धरित्र्या सकलौषधीः ।
ग्रस्तास्ततः क्षयं यान्ति प्रजाः सर्वाः प्रजेश्वर ॥६६॥

त्वं नो वृत्तिप्रदो धात्रा प्रजापालो निरुपितः ।
देहि नः क्षुत्परीतानां प्रजानां जीवनौषधीः ॥६७॥

मर्यादापालक, सत्यवादी, लज
क्षमाशील, पराक्रमी र दुष्टहरू
भएका छन् ॥६०॥ तथा यी महा
कृतज्ञ, परम दयालु, सुम
मान्यजनहरूको मान राख्ने, य
ब्राह्मणहरूका भक्त र साध
छन् ॥६१॥ यी राजाले व्यवहार
मित्रमा समान किसिमको भ
किसिमले सूत र मगधद्वारा ब
उनले धारण गरे र त्यसै प्रका
यसपछि पृथ्वीका पालनकर्ता रा
पालन–पोषण गर्दै अत्यन्त धेरै
ठूला यज्ञहरू गरे। त्यसपछि अ
समयमा पृथ्वीमा भएका सबै अ
हुनाले भोकबाट आहत (पीडि
प्रजापालक महाराजका नजिक
राजाले उनीहरूसँग सोधपछि, र
आफूहरू त्यहाँ उपस्थित हुनाक
सविस्तार सुनाए ॥६२–६५॥
प्रजाहरूका ईश्वर! हे नृपश्रेष्ठ! अ
पृथ्वीले सम्पूर्ण औषधिहरू आ
यसकारण हजुरका सम्पूर्ण प्रज
अर्थात् उनीहरूको अवस्था बिग्र
अर्थात् ब्रह्माजीले हजुरलाई हामीह
निर्वाह गर्नका लागि गरिने क
बनाउनुभएको छ। यसकारण भो
भएका हामी प्रजाहरूलाई ज
दिनुहोस् ॥६७॥ **पराशरजीले**

ततो ननाश त्वरिता गौर्भूत्वा तु वसुन्धरा ।
ा लोकान् ब्रह्मलोकादीन् तत्रासादगमन्मही ॥६९॥
यत्र यत्र ययौ देवी सा तदा भूतधारिणी ।
ात्र तत्र तु सा वैण्यं ददर्शाभ्युद्यतायुधम् ॥७०॥
ततस्तं प्राह वसुधा पृथुं पृथुपराक्रमम् ।
प्रवेपमाणा तद्बाणपरित्राणपरायणा ॥७१॥

पृथिव्युवाच
स्त्रीवधे त्वं महापापं किं नरेन्द्र न पश्यसि ।
येन मां हन्तुमत्यर्थं प्रकरोषि नृपोद्यमम् ॥७२॥

पृथुरुवाच
एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणी ।
बहूनां भवति क्षेमं तस्य पुण्यप्रदो वधः ॥७३॥

पृथिव्युवाच
प्रजानामुपकाराय यदि मां त्वं हनिष्यसि ।
आधारः कः प्रजानां ते नृपश्रेष्ठ भविष्यति ॥७४॥

पृथुरुवाच
त्वां हत्वा वसुधे वाणैर्मच्छासनपराङ्मुखीम् ।
आत्मयोगबलेनेमा धरायिष्याम्यहं प्रजाः ॥७५॥

पराशर उवाच
ततः प्रणम्य वसुधा तं भूयः प्राह पार्थिवम् ।
प्रवेपिताङ्गी परमं साध्वसं समुपागता ॥७६॥

पृथिव्युवाच
उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्ध्यन्त्युपक्रमाः ।
तस्माद वदाम्यपायं ते तत करुष्व यदीच्छसि ॥७७॥

पृथ्वी गाईको स्वरूप धारण गरेर
आदि सम्पूर्ण लोकहरूमा गइन् ॥
तथा प्राणीहरूलाइ धारण गर्ने पृथ्वी
बच्ने उद्देश्यले जहाँ-जहाँ गइन्,
वेणका पुत्र राजा पृथुलाई धनुषमा
तयार हुँदै आफ्ना पछि-पछि आइ
यसपछि कालको स्वरूप धारण
लागिरहेका पृथुले चलाएको व
आफूलाई बचाउने कामना भएकी
हुँदै महापराक्रमी राजा पृथुसँग भ
भनिन्- हे राजेन्द्र! के तपाईंले स
महापापलाई देख्नुभएको छैन, ज
मलाई मार्ने प्रयासमा लागिरहनुभए
भने- एउटा दुष्कर्म गर्नेको वध
कल्याण हुन सक्दछ भने त्यसको
अत्यन्त पुण्यदायक हुन्छ ॥७३॥
नृपश्रेष्ठ! यदि आफ्ना प्रजाहरूको व
मेरो वध गर्नुभयो भने मेरो मृत्युपछि
आधार के हुन्छ ?॥७४॥ **पृथुले**
मेरो आज्ञा र शासन-प्रशासनको उ
आफ्नो वाणद्वारा वध गरेर म आप
योगबलका माध्यमद्वारा धा
पराशरजीले भन्नुभयो- अत्यन्त
काँपिरहेको शरीर र अत्यन्त व्या
पृथ्वीपति पृथुलाई फेरि पनि प्रणा
पृथ्वीले भनिन्- हे राजन्! अत्य
आरम्भ गरिएका सबै कार्यहरू
हुन्छन् । यसकारण म हजुरला
विषयमा बताउँछु । यदि हजुरलाई
उपयुक्त लाग्यो भने त्यसै अनुसा
नरपति! मैले जुन सम्पूर्ण औ
पचादमकेकी छ । यदि हजरले च

तस्मात् प्रजाहितार्थाय मम धर्मभृतां वर।

तं तु वत्सं प्रयच्छ त्वं क्षरेयं येन वत्सला ॥७९॥

समाञ्च कुरु सर्वत्र येन क्षीरं समन्ततः।

वरौषधीबीजभूतं वीर सर्वत्र भावये ॥८०॥

पराशर उवाच

तत उत्सारयामास शैलाञ्शतसहस्रशः।

धनुष्कोट्या तदा वैण्यस्ततः शैला विवर्जिताः ॥८१॥

न हि पूर्वविसर्गे वै विषमे पृथिवीतले।

प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणं वा तदाऽभवत् ॥८२॥

न शस्यानि न गोरक्षं न कृषिर्न वणिक्पथः।

वैण्यात्प्रभृति मैत्रेय सर्वस्यैतस्य सम्भवः ॥८३॥

यत्र यत्र समं तस्या भूमेरासीन्नराधिपः।

तत्र तत्र प्रजानां हि निवासं समरोचयत् ॥८४॥

आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत् तदा।

कृच्छ्रेण महता सोऽपि प्रनष्टस्वौषधीषु वै ॥८५॥

स कल्पयित्वा वत्सं तु मनुं स्वायम्भुवं प्रभुः।

स्वे पाणौ पृथिवीनाथो दुदोह पृथिवीं पृथुः ॥८६॥

कल्याणका लागि त्यस ि
बनाइदिनुहोस्, जसका माध्यम
अवस्था सृजना गराएर ती औषधि
रूपमा निकाल्न सकुँ ॥७९॥ र हे
सर्वत्र समतल बनाइदिनुहोस्, ज
सर्वोत्तम औषधिहरूका बीजको
सबै ठाउँमा सहज रूपमा उत्पन्न
पराशरजीले भन्नुभयो– त्यसप
अत्यन्त प्रभावशाली पुत्र पृथु
अगाडिको भागबाट सैकडौं
उखेलिदिए र तिनीहरूलाई एउटा
गरिदिए ॥८१॥ यसभन्दा पहिल
समतल नभएकी हुनाले सह
वास्तविक रूपमा कुनै बाँडफाँट
हे मैत्रेय ! त्यस समयमा अन्न,
व्यापार आदिको कुनै समुचित
थिएन। जब राजा पृथुले पृथ्वील
बनाइदिए, त्यसै समयदेखि यी स
आरम्भ भयो ॥८३॥ हे द्विजोत्त
समतल भएर निवास गर्नका
भएको थियो, प्रजाहरूले तिनै–ति
गर्ने चाहना अभिव्यक्त गरे ॥८
प्रजाहरूको आहार केवल फल
रहेको थियो। त्यो पनि सबै औष
कारणले गर्दा अत्यन्त दुर्लभ भ
यसपछि पृथ्वीका अधिपति मह
मनुलाई बाच्छो बनाएर आफ्नै हात
कल्याण गर्नका लागि गाईको
पृथ्वीबाट सम्पूर्ण अन्नहरू दुहे
हे तात (एक प्रेमपूर्ण सम्बोधन, ज

प्राणप्रदानात् स पृथुर्यस्माद् भूमेरभूत् पिता।

ततस्तु पृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥८८॥

ततश्च देवैर्मुनिभिर्दैत्यैरक्षोभिरद्रिभिः।

गन्धर्वैरुरगैर्यक्षैः पितृभिस्तरुभिस्तथा ॥८९॥

तत् तत् पात्रमुपादाय तत् तद् दुग्धा मुने पयः।

वत्सदोग्धृविशेषाश्च तेषां तद्योनयोऽभवन् ॥९०॥

सैषा धात्री विधात्री च धारिणी पोषिणी तथा।

सर्वस्य जगतः पृथ्वी विष्णुपादतलोद्भवा ॥९१॥

एवंप्रभावः स पृथुः पुत्रो वेणस्य वीर्यवान्।

जज्ञे महीपतिः पूर्वो राजाऽभूज्जनरञ्जनात् ॥९२॥

य इदं जन्म वैण्यस्य पृथोः कीर्तयते नरः।

न तस्य दुष्कृतं किञ्चित् फलदायी प्रजायते ॥९३॥

दुःस्वप्नोपशमं नृणां शृण्वतां चैतदुत्तमम्।

पृथोर्जन्म प्रभावश्च करोति सततं नृणाम् ॥९४॥

तिनीहरूको विभाजन यसरी ग
यज्ञोपवीत धारण गराइदिने अथ
अन्नदाता, भयबाट रक्षा गर्ने त
भए र त्यसै समयदेखि सम्पूर्ण
गर्ने जननीको नाम "पृथ्वी भयो
त्यसपछि देवताहरू, ऋषिहरू,
गन्धर्व, सर्प, यक्ष, किन्नर, पितृ
पनि आ–आफ्नो चाहनाअनुसार
बाच्छो र दुहुने व्यक्तिहरु
इच्छाअनुसारका थिए ॥८९–९
श्रीविष्णुका चरणहरूबाट उत्पन्
नै सबैलाई जन्म दिने, बनाउने त
कार्य गर्दछिन्। यसैले यिनी ह
यसप्रकार परापूर्वकालमा अत्यन्त
वेनका पुत्र महाराज पृथु उत्पन्
प्रजाहरूलाइ सुखी बनाएका
पदबाट प्रख्यात भए ॥९२॥ जुन
पराक्रमी महाराज पृथुका यस च
त्यसका दुष्कर्महरूमा फल दिं
ती कुकर्महरू पूर्ण रूपमा निष्प
प्रकारका प्रभावशाली राजा पृ
(विस्तार) र उनको प्रभावका
मनुष्यहरूका दुःस्वप्नहरू
हुन्छन् ॥९४॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे त्रयोदशोऽध्यायः।

चतुर्दशोऽध्यायः

अध्याय –

"प्रचेतासां तपस्या"

(प्रचेताहरूद्वारा गरिएको तपस्या)

परासर उवाच

पृथोः पुत्रौ महावीर्यौ जज्ञातेऽन्तर्द्धिपालिनौ ।

शिखण्डिनी हविर्द्धानमन्तर्द्धानाद् व्यजायत ॥१॥

हविर्द्धानात् षडाग्नेग्यी धिषणाऽजनयत् सुतान् ।

प्राचीनबर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं ब्रजाजिनौ ॥२॥

प्राचीनबर्हिर्भगवान् महानासीत् प्रजापतिः ।

हविर्धानान्महाराज्ञो येन संवर्द्धिता प्रजाः ॥३॥

प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यामभवन् मुने ।

प्राचीनबर्हिर्भगवान् ख्यातो भुवि महाबलः ॥४॥

समुद्रतनयायां तु कृतदारो महीपतिः ।

महतस्तपसः पारे सवर्णायां महीपतेः ॥५॥

सवर्णाऽधत्त सामुद्री दश प्राचीनबर्हिषः ।

सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥६॥

अपृथग्धर्माचरणास्तेऽतप्यन्त महातपः ।

दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥७॥

पराशरजीले भन्नुभयो

अन्तर्ध्यान र पाली नाम भएक
पुत्रहरू जन्मिए। उनीहरूमध्ये
पत्नी शिखण्डिनीबाट हविर्ध
जन्मिए ॥१॥ हविर्धान अग्निवं
भएकी उनकी पत्नीबाट प्राचीन
ब्रज र अजिन नाम भएका
जन्मिए ॥२॥ हे यशस्वी! हविर्ध
भगवान् प्राचीनबर्हि एउटा अ
प्रजापति थिए, जसले यज्ञक
प्रजाहरूको धेरै अभिवृद्धि ग
महामुनि! उनका समयमा पृथ्व
भएकाले जहाँसुकै प्राचीनाग्र कु
फैलिएको थियो। यसकारणले
"प्राचीनबर्हि" नामबाट सम्
भए ॥४॥ हे बुद्धिसम्पन्न ब्राह्म
महान् तपस्या गरिसकेपछि
भएकी कन्यासँग विवाह गरे ॥
समुद्रकी कन्या सवर्णाबाट धनु
प्रचेतता नाम भएका दश अ
उनीहरू धनुर्वेदमा पारङ्गत थि
धर्मयुक्त आचरण गर्ने सबै प्रचेत
गरेर दश हजार वर्षसम्म अ
गरे ॥७॥ मैत्रेयले भने– हे सर्वो
प्रचेताहरूले समुद्रको जलमा उ

राशर उवाच

ात्रा प्रचेतसः प्रोक्ता प्रजार्थममितात्मना ।
जापतिनियुक्तेन बहुमानपुरः सरम् ॥९॥

ाचीनबर्हिरुवाच

ह्मणा देवदेवेन समादिष्टोऽस्म्यहं सुताः ।
जाः संवर्द्धनीयास्ते मया चोक्तं तथेति तत् ॥१०॥

न्मम प्रीतये पुत्राः प्रजावृद्धिमतन्द्रिताः ।
ुरुध्वं माननीया वः समाज्ञा च प्रजापतेः ॥११॥

ाशर उवाच

ातस्ते तत्पितुः श्रुत्वा वचनं नृपनन्दनाः ।
ाथेत्युक्त्वा तु तं भूयः पप्रच्छुः पितरं मुने ॥१२॥

ाचेतस ऊचुः

ेन तात प्रजावृद्धौ समर्थाः कर्मणा वयम् ।
भवामस्तत्समस्तं नः कर्म व्याख्यातुमर्हसि ॥१३॥

पेता उवाच

आराध्य वरदं विष्णुमिष्टप्राप्तिमसंशयम् ।
समेति नान्यथा मर्त्यः किमन्यत् कथयामि वः ॥१४॥

तस्मात् प्रजाविवृद्ध्यर्थं सर्वभूतप्रभुं हरिम् ।
आराधयत गोविन्दं यदि सिद्धिमभीप्सथ ॥१५॥

धर्ममर्थञ्च कामञ्च मोक्षञ्चान्विच्छता सदा ।
आराधनीयो भगवाननादिः पुरुषोत्तमः ॥१६॥

अत्यन्त सम्मानपूर्वक उनीहरूसँग
लागि यस प्रकार भने ॥९॥ **प्राचं**
पुत्रहरू! देवाधिदेव ब्रह्मजीले मलाई
अभिवृद्धि गराऊ" भनेर आदेश दि
"हुन्छ" भनेर त्यसमा सहमति जना
हे पुत्रहरू! तिमीहरू पनि मेरो प्रसन्न
होसियार भएर प्रजाहरूको अभिवृ
लाग। किनकि, प्रजापतिको आज्ञ
अवश्य मान्नुपर्दछ ॥११॥ **पराश**
हे मुने ! ती राजकुमारहरूले पिताक
"हुन्छ" भने। फेरि उनीहरूले
सोधे ॥१२॥ **प्रचेताहरूले भने**– हे
माध्यमद्वारा हामीहरूले प्रजाहरूक
सक्दछौं। त्यसका विषयमा हजुरले
बताइदिएर हाम्रो कल्याण गरिदिन
भने– भक्तवत्सल करुणामूर्ति तथा
मनोकामना सहज रूपमा पूर्ण ग
भगवान् श्रीविष्णुको आराधना
निःसन्देह आफूले चाहेको इष्ट व
अन्य कुनै उपायबाट सम्भव हुन स
अतिरिक्त, तिमीहरूलाई अरु
यसकारण यदि तिमीहरू आफ्नो जं
सफल पार्न चाहन्छौ भने प्रजाहरूव
लागि सम्पूर्ण भूत (प्राणीमात्र)
सागर परमात्मा श्रीहरि गोविन्दको
धर्म, अर्थ, काम वा मोक्ष प्राप्
पुरुषहरूले निरन्तर रूपमा पूर्ण रूप
अजन्मा, अनादि र सम्पूर्ण प्राणीहर
गर्नुहुने पुरुषोत्तम भगवान् श्री
गर्नुपर्दछ ॥१६॥ कल्पको आर
परमात्माको उपासना गरेर प्रजापत

पराशर उवाच

इत्येवमुक्तास्ते पित्रा पुत्रः प्रचेतसो दश।

मग्नाः पयोधिसलिले तपस्तेपुः समाहिताः ॥१८॥

दशवर्षसहस्राणि न्यस्तचित्ता जगत्पतौ।

नारायणे मुनिश्रेष्ठ सर्वलोकपरायणे ॥१९॥

तत्रैव ते स्थिता देवमेकाग्रमनसो हरिम्।

तुष्टुवुर्यः स्तुतः कामान् स्तोतुरिष्टान् प्रयच्छति ॥२०॥

मैत्रेय उवाच

स्तवं प्रचेतसो विष्णोः समुद्राम्भसि संस्थिताः।

चक्रुस्तन्मे मुनिश्रेष्ठ सुपुण्यं वक्तुमर्हसि ॥२१॥

पराशर उवाच

शृणु मैत्रेय गोविन्दं यथा पूर्वं प्रचेतसः।

तुष्टुवुस्तन्मयीभूताः समुद्रसलिलेशयाः ॥२२॥

प्रचेतस ऊचुः

नताः स्म सर्ववचसां प्रतिष्ठा यत्र शाश्वती।

तमाद्यं तमशेषस्य जगतः परमं प्रभुम् ॥२३॥

ज्योतिराद्यमनौपम्यमनन्तरमपारवत्।

योनिभूतमशेषस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥२४॥

यस्याहः प्रथमं रूपमरूपस्य ततो निशा।

पराशरजीले भन्नुभयो– आ
किसिमको आज्ञा पाएपछि प्रचे
पुत्रहरूले समुद्रमा पूर्ण
सावधानीपूर्वक तपस्या गर्न अ
मुनि श्रेष्ठ! सम्पूर्ण लोकहरूका
अधिपति (स्वामी) परमात्मा श्री
भएर त्यही समुद्रको जलम
प्रचेताहरूले दश हजार वर्षस
उपासना गरे; जसले आफ्नो उपा
गर्ने उपासकका सम्पूर्ण
गरिदिनुहुन्छ ॥१९-२०॥ **मैत्रेय**
समुद्रको जलमा अवस्थित भए
परब्रह्म परमात्मा श्रीविष्णुको जु
गरेका थिए, त्यसका विषय
बताइदिनुहोस् ॥२१॥ **पराशरजी**
समुद्रको जलमा अवस्थित भए
पूर्ण रूपमा एकाग्रचित्त भएर प्र
श्रीगोविन्दको जुन स्तुति गरेका
विस्तारपूर्वक सुन ॥२२॥ **प्र**
परमात्मामा सम्पूर्ण वचनहरूको
जो एकमात्र सम्पूर्ण वाक्यहरूक
हुनुहुन्छ; उहाँ सम्पूर्ण जगत्का
(विनाश) का कारण स्वरूप प
हामीहरू नमस्कार गर्दछौं ॥२३
आदि ज्योतिस्वरूप, उपमा नहु
अनन्त, अपार, स्थावर, ज
आदिकारण-स्वरूप तथा कुनै वि
नहुनु भएका जुन परमात्माको दि
स्वरूप हो; उहाँ कालात्मक परमा
नमस्कार छ ॥२४-२५॥ सम्पूर्ण प्र

नस्तमो हन्ति तीव्रात्मा स्वभाभिर्भासयन् नभः ।

र्मशीताम्भसां योनिस्तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥२७॥

काठिन्यवान् यो विभर्ति जगदेतदशेषतः ।

शब्दादिसंश्रयो व्यापी तस्मै भूम्यात्मने नमः ॥२८॥

यद्योनिभूतं जगतो बीजं यत् सर्वदेहिनाम् ।

तत् तोयरूपमीशस्य नमामो हरिमेधसः ॥२९॥

यो मुखं सर्वदेवानां हव्यभुक्, कव्यभुक् तथा ।

पितॄणाञ्च नमस्तस्मै विष्णवे पावकात्मने ॥३०॥

पञ्चधावस्थितो देहे यश्चेष्टां कुरुतेऽनिशम् ।

आकाशयोनिर्भगवान् तस्मै वाटवात्मने नमः ॥३१॥

अवकाशमशेषाणां भूतानां यः प्रयच्छति ।

अन्तमूर्त्तिवान् शुद्धस्तस्मै व्योमात्मने नमः ॥३२॥

समस्तेन्द्रियवर्गस्य यः सदा स्थानमुत्तमम् ।

तस्मै शब्दादिरूपाय नमः कृष्णाय वेधसे ॥३३॥

गृह्णाति विषयान् नित्यमिन्द्रियात्मा क्षराक्षरः ।

यस्तस्ते ज्ञानमूलाय नताः स्मो हरिमेधसे ॥३४॥

अन्धकारलाई पूर्ण रूपमा हटाइदिनु
र जलको उत्पत्ति–स्थल अर्थात्
उहाँ सूर्यस्वरूप परब्रह्मपरमा
छ ॥२७॥ जसले काठिनता (साह्रो
युक्त भएर यो सम्पूर्ण जगत्लाई
जो शब्द आदि पाँचओटै विषयहर
सम्पूर्ण जगत्मा व्याप्त हुनुहुन्छ; उहँ
परमात्मालाई नमस्कार छ ॥२८
संसारको योनिस्वरूप हुनुहुन्छ र सम
बीज प्रदायक पिता हुनुहुन्छ; उह
पुरुषोत्तमको त्यो जलस्वरूपलाई
जो सम्पूर्ण देवताहरूका हव्यभुक्
वस्तु खाने देवता वा अग्नि हुनुह
कव्यभुक् अर्थात् पितृहरूलाई
भोक्तारूप अर्थात् मुखस्वरूप हुनुह
परमात्मा श्रीविष्णु भगवान्लाई
जुन परमात्माले प्राण, अपान आ
वायुस्वरूपबाट शरीरमा विराजमा
गर्नुहुन्छ र जसको योनि आकाश
परमात्मालाई नमस्कार छ ॥३१॥
मूर्ति भएका परमात्माले सबै प्रा
(मौका वा ठाउँ) प्रदान गर्नुहुन्छ;
परब्रह्म परमात्मालाई नमस्कार
इन्द्रियहरूबाट सम्पन्न सृष्टिका
हुनुहुन्छ। उहाँ शब्द र स्पर्शादिस्व
श्रीकृष्णलाई नमस्कार छ ॥३३॥
वस्तु) र अक्षर (मोक्ष) रूपमा रह
स्वरूप धारण गरेर सदा–सर्वदा
ग्रहण (स्वीकार) गर्नुहुन्छ उहाँ स
परमात्मा श्रीहरिलाई नमस्का
इन्द्रियहरूका माध्यमद्वारा ग्रह

यस्मिन्ननन्ते सकलं विश्वं यस्मात् यथोद्‌गतम्।

लयस्थानञ्च यस्तस्मै नमः प्रकृतिधर्मिणे ॥३६॥

शुद्धः संलक्ष्यते भ्रान्त्या गुणवानिव योऽगुणः।

तमात्मरूपिणं देवं नताःस्म पुरुषोत्तमम् ॥३७॥

अविकारमजं शुद्धं निर्गुणं यन्निरञ्जनम्।

नताः स्म तत्परंब्रह्म यद् विष्णोः परमं पदम् ॥३८॥

अदीर्घह्रस्वमस्थूलमनण्वग्र्यमलोहितम्।

अस्नेहच्छायमतनुमसक्तमशरीरिणम् ॥३९॥

अनाकाशमसंस्पर्शमगन्धमरसञ्च यत्।

अचक्षुः श्रोत्रमचलमावक्प्राणममानसम् ॥४०॥

अनामगोत्रममुखमतेजस्कमहेतुकम्।

अभयं भ्रान्तिरहितमनिन्द्यमजरामरम् ॥४१॥

अरजोऽशब्दममृतमप्लुतं यदसंवृतम्।

पूर्वापरे न वै यस्मिंस्तद् विष्णोः परमं पदम् ॥४२॥

जुन अनन्तमा यो सम्पूर्ण विश्व
तथा जसबाट यो समस्त विश्व
समस्त विश्वको विलय (वि
हुनुहुन्छ; उहाँ प्रकृतिस्वरूप
नमस्कार छ ॥३६॥ जो शुद्ध र
भ्रमका कारणले गर्दा सम्पूर्ण
सम्पन्न हुनुभएको जस्तो देखिनु
परब्रह्म परमात्मा पुरुषोत्तमल
विनम्रतापूर्वक नमस्कार
विकारहरूबाट पूर्ण रूपमा रहित
निर्गुण, निरञ्जन (अज्ञान नभ
विष्णुको परमपद हुनुहुन्छ; उह
हामीहरू अत्यन्त आदरपूर्वक
जो न लामो हुनुहुन्छ, न छोटो हु
न होचो हुनुहुन्छ, न कालो हुनु
जो स्नेह, कान्ति तथा शरीरबाट
अशरीरी र जीवहरूभन्दा अल
आकाश, स्पर्श, गन्ध र रसबा
आँखा र कान नहुनुभएको, अच
तथा हात र मन पनि नहुनुभए
नाम, गोत्र, सुख र तेजबाट रहित
कुनै कारण नभएको हुनुहुन्छ; ज
(भ्रम), निद्रा, जरा अर्थात् बुढ्यौ
सबै अवस्थाहरूको पूर्ण रूपमा
जो रजोगुणरहित, शब्दविहीन, अ
अर्थात् नढाकिएको/खुलेको हुनुह
अगाडि र पछाडिको व्यवहारको
परमात्मा श्रीविष्णुको परम पद
स्वरूप गुणहरूबाट सम्पन्न

पराशर उवाच

एवं प्रचेतसो विष्णुं स्तुवन्तस्तत्समाधयः ।
दशवर्षसहस्राणि तपश्चेरुर्महार्णवे ॥४४॥

ततः प्रसन्नो भगवांस्तेषामन्तर्जले हरिः ।
ददौ दर्शनमुन्निद्रनीलोत्पलदलच्छविः ॥४५॥

पतत्त्रिराजमारूढमवलोक्य प्रचेतसः ।
प्रणिपेतुः शिरोभिस्तं भक्तिभारावनामितैः ॥४६॥

ततस्तानाह भगवान् व्रियतामीप्सितो वरः ।
प्रसादसुमुखोऽहं वो वरदः समुपस्थितः ॥४७॥

ततस्तमूचुर्वरदं प्रणिपत्य प्रचेतसः ।
यथा पित्रा समादिष्टं प्रजानां वृद्धिकारणम् ॥४८॥

स चापि देवस्तान् दत्वा यथाभिलषितं वरम् ।
अन्तर्द्धानं जगामाशु ते च निश्चक्रमुर्जलात् ॥४९॥

उहाँको स्तुति गर्दै प्रचेताहरूले समुद्र
भएर दश हजार वर्षसम्म तपस्या
भगवान् श्रीहरिले अत्यन्त प्रसन्न
फुलेको नीलकमलको जस्तो आभ
देखापर्ने चमक) युक्त दिव्य छविब
दिनुभयो ॥४५॥ पक्षिराज गरुडमा
भगवान् श्रीविष्णुलाई देखेपछि ती
भक्तिभावपूर्वक विनम्रतापूर्ण कि
उहाँलाई प्रणाम गरे ॥४६॥ त्य
उनीहरूसँग भन्नुभयो– "म तिमीहरू
भएर तिमीहरूलाई वरदान दिनक
यसकारण तिमीहरू आफ्नो मनोव
माग" ॥४७॥ त्यसपछि ती प्रचे
भगवान् श्रीविष्णुलाई प्रणाम ग
उनीहरूका पिताले उनीहरूलाई
गराउने आदेश दिएका थिए, त्यो
गरे ॥४८॥ यसपछि भगवान् श्री
इच्छाअनुसारको वरदान दिएर शी
त्यसपछि ती प्रचेताहरू समुद्र
निस्किए ॥४९॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः

अध्याय-

"कण्डुमुनिचरितम्, मैथुनधर्मेण दक्षस्य प्रजासृष्टिश्च"

(कण्डु मुनिको चरित्र, मैथुन धर्म तथा दक्षद्वारा प्रजा सृष्टि)

पराशर उवाच

तपश्चरत्सु पृथिवीं प्रचेतःसु महीरुहाः ।

अरक्ष्यमाणामावव्रुर्बभूवाथ प्रजाक्षयः ॥१॥

नाशकन्मारुतो वातुं वृतं खमभवद् द्रुमैः ।

दशवर्षसहस्राणि न शेकुश्चेष्टितुं प्रजाः ॥२॥

तद् दृष्ट्वा जलनिष्क्रान्तः सर्वे क्रुद्धाः प्रचेतसः ।

मुखेभ्यो वायुमग्निञ्च तेऽसृजन् जातमन्यवः ॥३॥

उन्मूलानथ तान् वृक्षान् कृत्वा वायुरशोषयत् ।

तानग्निरदहद् घोरस्तत्राभूद् द्रुमसंक्षयः ॥४॥

द्रुमक्षयमथो दृष्ट्वा किञ्चिच्छिष्टेषु शाखिषु ।

उपागम्याब्रवीदेतान् राजा सोमः प्रजापतीन् ॥५॥

कोपं यच्छत राजानः शृणुध्वञ्च वचो मम ।

सन्धानं वः करिष्यामि सह क्षितिरुहैरहम ॥६॥

पराशरजीले भन्नुभ

समयसम्म तपस्यामा लागिरहे

सुरक्षा नगरिएकाले पृथ्वीलाई

थिए र त्यस समयसम्ममा धेरै

भइसकेको थियो ।।१।। आका

भरिइसकेको थियो । यसकार

प्रजाहरूले पनि कुनै किसिम

गर्न सकेनन् ।।२।। जलबाट

प्रचेताहरू ती पृथ्वीमा अरुको

रुखहरूलाई देखेर अत्यन्त

उनीहरूले अत्यन्त रोषपूर्वक

अग्निलाई उत्पन्न गराए ।।३

अत्यन्त फैलिएका वृक्षहरूला

अत्यन्त प्रचण्ड अग्निले ती सु

डढाएर सखाप पारिदिए । य

त्यहाँ वृक्षहरूको विनाश हुन

राजा सोमले वृक्षहरूको विन

मात्रामा मात्र वृक्षहरू बाँक

वृक्षहरूको विनाश गर्ने का

अभिप्रेरित भएर प्रजापति प्रचेत

भने...।।५।। हे राजाहरू! तपाईं

शान्त गराउनुहोस् र मेरो कुरा

म यी उखेलिएर बाँकी रहेका

सन्धि गराइदिन्छु ।।६।। यिनै

मारिषा नाम नाम्नैषा वृक्षाणामिति निर्मिता।

भार्या वोऽस्तु महाभागा ध्रुवं वंशविवर्द्धिनी ॥८॥

युष्माकं तेजसोऽर्द्धेन मम चार्द्धेन तेजसः।

अस्यामुत्पत्स्यते विद्वान् दक्षो नाम प्रजापतिः ॥९॥

मम चांशेन संयुक्ता युष्मत्तेजोमयेन वै।

अग्निनाग्निसमो भूयः प्रजाः संवर्द्धयिष्यति ॥१०॥

कण्डुर्नाम मुनिः पूर्वमासीद् वेदविदां वरः।

सुरम्ये गोमतीतीरे स तेपे परमं तपः ॥११॥

तत्क्षोभाय सुरेन्द्रेण प्रम्लोचाख्या वराप्सरा।

प्रयुक्ता क्षोभयामास तमृषिं सा शुचिस्मिता ॥१२॥

क्षोभितः स तया सार्द्धं वर्षाणामधिकं शतम्।

अतिष्ठन्मन्दरद्रोण्यां विषयासक्तमानसः ॥१३॥

सा तं प्राह महात्मानं गन्तुमिच्छाम्यहं दिवम्।

प्रसादसुमुखो ब्रह्मन्ननुज्ञां दातुमर्हसि ॥१४॥

तयैवमुक्तः स मुनिस्तस्यामासक्तमानसः।

दिनानि कतिचिद् भद्रे स्थीयतामित्यभाषत ॥१५॥

हे यशस्वी राजाहरू! यिनी निश्चि
भार्या (पत्नी) भएर तपाईंहरूक
गराउनका लागि नै उत्पन्न
तपाईंहरूको आधा तेजबाट र मेरो
गर्दा यी कन्याका गर्भबाट अत्यन्त
दक्ष नाम भएका प्रजापति उ
तपाईंहरूको तेजसहित मेरो अं
आफ्नो तेजका कारणले अग्निव
दक्षप्रजापतिले फेरि तपाईंहरूका
अत्यन्त अभिवृद्धि गराउनेछन् ॥
जान्नेहरूमध्येमा सबैभन्दा श्रेष
भएका मुनि थिए। उनले अत्य
नदीका किनारमा बसेर अत्य
गरे ॥११॥ ती सर्वोत्तम मुनिको
इन्द्रले प्रम्लोम्वा नाम भएकी
नजिकमा पठाए। ती अत्यन्त ल
ऋषिलाई तपस्याबाट भ्रष्ट ग
अप्सराद्वारा तपस्या भङ्ग गराइएक
रूपले आसक्त भएका ऋषिले
समयसम्म ती अप्सराका साथमा
निवास गरे ॥१३॥ त्यसपछि, हे य
अप्सराले कण्डु ऋषिसँग निवेदन
अब म स्वर्गलोकमा जान चा
ऋषिदेव प्रसन्न भएर म
दिनुहोस्" ॥१४॥ ती अत्यन्त सुन्द
आसक्त भएका ऋषिले उनले
भने– "हे भद्रे! अझ केही दिनस
रमाएर बस" ॥१५॥ ती ऋषिद्वारा
पाइसकेपछि ती अप्सराले
वर्षहरूभन्दा केही धेरै समयसम्म

अनुज्ञां देहि भगवन् व्रजामि त्रिदिवालयम्।

उक्तस्तथेति स मुनिः स्थीयतामित्यभाषत ॥१७॥

पुनर्गते वर्षशते साधिके सा शुभानना।

यामीत्याह दिवं ब्रह्मन् प्रणयस्मितशोभनम् ॥१८॥

उक्तस्तयैवं स मुनिरुपगुह्यायतेक्षणाम्।

प्राहास्यतां क्षणं सुभ्रु चिरं कालं गमिष्यसि ॥१९॥

तच्छापभीता सुश्रोणी सह तेनर्षिणा पुनः।

शतद्वयं किञ्चिदूनं वर्षाणामन्वतिष्ठत ॥२०॥

गमनाय महाभागो देवराजनिवेशनम्।

प्रोक्तः प्रोक्तस्तया तन्व्या स्थीयतामित्यभाषत ॥२१॥

तं सा शापभयाद् भीता दाक्षिण्येण च दक्षिणा।

प्रोक्ता प्रणयभङ्गार्तिवेदिनी न जहौ मुनिम् ॥२२॥

अब मलाई स्वर्गलोक ज
प्रम्लोचाको अनुरोध सुनिसके
आसक्त भएका ऋषिले भने
दिनसम्म मसँगै बस" ॥१७॥
केही बढी समय बितिसकेपछि
प्रणययुक्त मुस्कानबाट अत्यन्
फेरि अनुरोध गरिन्– "हे ब्रह
अवश्य जानेछु" ॥१८॥ ती अ
अनुरोध गरिसकेपछि ऋषि
आलिङ्गन गर्दै भने– " हे सुभ्रू
भएकी स्त्रीलाई सुभ्रू भ
समयसम्मका लागि जान
क्षणका लागि मात्र मसँग
त्यसपछि पनि ती ऋषिसँग
गर्दै ती सुश्रोणी अर्थात् अत्य
अप्सरा दुई सय वर्षभन्दा के
त्यहीँ बसिन् ॥२०॥ हे यश
पटक इन्द्रको लोकमा अर्थ
लागि ती अप्सराद्वारा अनुरोध
अझ केही समयसम्म मसँगै
प्रकार ऋषिद्वारा बताइएका
विषयमा विज्ञ भएकी एवम्
दक्षिणा नायिका (दक्षिणा नायि
यस प्रकार बताइएको पाइन
सद्भावं पूर्वनायके। न मुञ्
दक्षिणा बुधैः॥ अर्थात् अन्य
तापनि जसले आफ्नो पहिले
प्रेम र सद्भावका कारण छ
"दक्षिणा" सम्झनु पर्दछ। दा
भनिन्छ" ले आफ्ना दाक्षिण
प्रभावले एवं ऋषिबाट प्राप्त

्कदा तु त्वरायुक्तो निश्चक्रामोटाजान्मुनिः।

ेष्क्रामन्तञ्च कुत्रेति गम्यते प्राह सा शुभा ॥२४॥

त्युक्तः स तया प्राह परिवृतमहः शुभे।

न्ध्योपास्तिं करिष्यामि क्रियालोपोऽन्यथा भवेत् ॥२५॥

ततः प्रहस्य मुदिता तं सा प्राह महामुनिम्।

केमद्य सर्वधर्मज्ञ परिवृत्तमहस्तव ॥२६॥

बहूनां विप्र वर्षाणां परिणाममहस्तव।

गतमेतन्न कुरुते विमस्यं कस्य कथ्यताम् ॥२७॥

मुनिरुवाच

प्रातस्त्वमागता भद्रे नदीतीरमिदं शुभम्।

मया दृष्टासि तन्वङ्गि प्रविष्य च ममाश्रयम् ॥२८॥

इयञ्च वर्तते सन्ध्या परिणाममहर्गतम्।

उपहासः किमर्थोऽयं सद्भावः कथ्यतां मम ॥२९॥

प्रम्लोचोवाच

प्रत्यूषस्यागता ब्रह्मन् सत्यमेतन्न ते मृषा।

किन्त्वद्य तस्य कालस्य गतान्यब्दशतानि ते ॥३०॥

सोम उवाच

दिन ती महर्षि अत्यन्त शीघ्रताका स
बाहिर निस्किए। उनी यसरी
निस्किएको देखेर ती सुन्दरीले ऋ
ऋषिवर! यसरी अताल्लिएर
लाग्नुभएको हो" ॥२४॥ ती कम
यसरी सोधिसकेपछि ती महर्षिले
दिन समाप्त हुन लागिसक्यो, य
सन्ध्योपासना गर्दछु। यदि नित
नित्यक्रिया लोप भएर जानेछ"।
अत्यन्त सुन्दर दाँत भएकी अप्स
ऋषिसँग भनिन्- "हे सम्पूर्ण धर्मह
मात्रै तपाईंका लागि दिन समा
र?" ॥२६॥ हे विप्र! अनेकौं व
तपाईंका लागि दिन बित्न लाग्यो
पहिले कैयौं दिनसम्म तपाईं गुफा
भएन। तपाईं आफैँ भन्नुहोस्, यो
नहुने को होला ? ॥२७॥ **कण्ड**
भद्रे! तिमी आज बिहानमात्र यो न
आएकी हौ। मलाई पूर्ण रूपमा स
आजमात्रै तिमीले मेरो कुटीमा अ
गरिरहेकी देखेको थिएँ ॥२८॥ त
आजको दिन समाप्त भएर यो
साँझको समय हुन लागिरहेको छ
भए तापनि तिमीले किन मेरो उप
त्यसका विषयमा सत्य कुरा
बताऊ ॥२९॥ **प्रम्लोचाले भ**
बिहान सबेरै आएकी हुँ, यो हजु
यसमा असत्य छैन। तर,त्यस दिन
बिहान सबेरैदेखि आजसम्म सैकडं
छन्, मैले तपाईंलाई त्यही कुरा
मात्र हुँ, हजुरको उपहास गरेको
भने- त्यसपछि अत्यन्त व्या
ब्राह्मणले कमलनयनी अप्सरा

प्रम्लोचोवाच

सप्तोत्तराण्यतीतानि नववर्षशतानि ते।

मासाश्च षट् तथैवान्यत् समतीतं दिनत्रयम् ॥३२॥

ऋषिरुवाच

सत्यं भीरु वदस्येतत् परिहासोऽथवा शुभे।

दिनमेकमहं मन्ये त्वया सार्द्धमिहासितम् ॥३३॥

प्रम्लोचोवाच

वदिष्यामनृतं ब्रह्मन् कथमत्र तवान्तिके।

विशेषेणाद्य भवता पृष्य मार्गानुवर्त्तिना ॥३४॥

सोम उवाच

निशम्य तद् वचः सत्यं स मुनिर्नृपनन्दनाः।

धिङ्मांधिङ्मामतीवेत्थं निनिन्दात्मानमात्मना ॥३५॥

मुनिरुवाच

तपांसि मम नष्यनि हतं ब्रह्मविदां धनम्।

हतो विवेकः केनापि योषिन्मोहाय निर्मिता ॥३६॥

ऊर्मिषट्कातिगं ब्रह्म ज्ञेयमात्मजयेन मे।

मरितेषा हता येन धिक तं काममहाग्रहम ॥३७॥

भनिन्– म यहाँ आइसकेपछि
हर्षपूर्वक विषयहरूको भोग
सात वर्ष, छ महिना र तं
छन् ॥३२॥ **ऋषिले भन्नुभयो**
बताइरहेकी छ्यौ अथवा हे सु
गरेकी हौ। मेरो अनुभवअ
तिमीसँग केवल एक दिनमा
कसरी यत्रो वर्षको गणन
प्रम्लोचाले भनिन्– हे ब्रह्म
कसरी असत्य बोल्न सक्त
यस्तो अवस्थामा, जब आ
मार्गमा लाग्नका लागि
सोधिरहनुभएको छ ॥३
राजकुमारहरू ! ती अप्सराक
ती ऋषिले "मलाई धिक्कार
यसरी स्वयं आफ्नै निन्दा ग
अवस्थामा पुगे अर्थात्
थाले ॥३५॥ **मुनिले भने–**
भयो, जुन ब्रह्मज्ञानीहरूको
सबै हरण भयो र ममा भए
भयो। अहो! कसैले स्त्रील
लागि उत्पन्न गराएको हो
मनलाई पूर्ण रूपमा आफ्नो
ऊर्मि (क्षुधा, पिपासा, लोभ
ओटा ऊर्मिहरू हुन्)हरू
रूपमा अलग रहनुभएका
हासिल गर्नुपर्छ।" जसले मेरो
त्यो कामरूप महाग्रहल
वेदहरूका माध्यमद्वारा

विनिन्द्येत्थं स धर्मज्ञः स्वयमात्मानमात्मना।

तामप्सरसमासीनामिदं वचनमब्रवीत् ॥३९॥

गच्छ पापे यथाकामं यत् कार्यं तत्कृतं त्वया।

देवराजस्य मत्क्षोभं कुर्वन्त्या भावचेष्टितैः ॥४०॥

न त्वां करोम्यहं भष्म क्रोधतीव्रेण वह्निना।

सतां साप्तपदं मैत्रमुषितोऽहं त्वया सह ॥४१॥

अथवा तव को दोषः किं वा कुप्याम्यहं तव।

ममैव दोषो नितरां येनाहमजितेन्द्रियः ॥४२॥

यया शक्रप्रियार्थिन्या कृतो मे तपसो व्ययः ।

त्वया धिक् त्वां महामोहमञ्जूषां सुजुगुप्सिताम् ॥४३॥

सोम उवाच

यावदित्थं स विप्रर्षिस्तां ब्रवीति सुमध्यमाम्।

तावद् गलत्स्वेदजला सा बभूवातिवेपथुः ॥४४॥

प्रवेपमाणां सततं स्विन्नगात्रलतां सतीम्।

गच्छ गच्छेति सक्रोधमुवाच मुनिसत्तमः ॥४५॥

आफूबाट भएको भूललाई स्वीक
ती अप्सरासँग यसरी भन्न थाले
तिमी आफ्नो इच्छानुसार जहाँ
जाऊ। तिमीले आफ्नो मन्दमुस
मलाई तपस्याबाट भ्रष्ट गराएर
सहज रूपमा सम्पन्न गरिदि
क्रोधका कारण अत्यन्त प्रज्व
माध्यमद्वारा तिमीलाई भष्म
सज्जनहरूको मित्रता सात कदम
गाढा हुन्छ र मैले तिमीसँग यतिक
छु ॥४१॥ अथवा यसमा तिम्रो
छैन। यसकारण मैले तिमीप्रति
आवश्यक छैन। सबैभन्दा ठूलो
म स्वयं नै अजितेन्द्रिय भएँ।
आफूले चाहेको स्थानमा ज
छ्यौ ॥४२॥ इन्द्रलाई आफ्नो अ
लागि तिमीले मेरो तपस्याको
यसकारण अत्यन्त भयानक अ
पोको एवम् अति नै निन्दनी
छ ॥४३॥ **सोमले भने–** ती मह
अत्यन्त सुन्दर कम्मर भएकी
गरिरहेका थिए, त्यस समयमा
कम्पायमान शरीर भएकी ती अ
आफैँबाट निस्किएको पसिनाले
यसप्रकार जसको सम्पूर्ण शरीर
भिजेको थियो र जो अत्यन्त भ
काँपिरहेकी थिइन् ती अत्यन्त
अप्सरासँग मुनिहरूमा श्रेष्ठ क
भने– "तिमी जाऊ! तिमी ज
ऋषिद्वारा पटक-पटक गाली ग
आश्रमबाट निस्किएर आकाशम
ती अप्सराले आफ्ना शरीरब

वृक्षाद् वृक्षं ययौ बाला तदग्रारुणपल्लवैः ।

निर्मार्जमाना गात्राणि गलत्स्वेदजलानि वै ॥४७॥

ऋषिणा यस्तदा गर्भस्तस्या देहे समाहितः ।

निर्जगाम स रोमाञ्च–स्वेदरूपी तदङ्गतः ॥४८॥

तं वृक्षाग्रगृहुर्गर्भमेकं चक्रे तु मारुतः ।

मया चाप्यायितो गोभिः स तदा ववृधे शनैः ॥४९॥

वृक्षाग्रगर्भसम्भूता मारिषाख्या वरानना ।

तां प्रदास्यन्ति वो वृक्षाः कोप एष प्रशाम्यताम् ॥५०॥

कण्डोरपत्यमेवं सा वृक्षेभ्यश्च समुद्‌गता ।

ममापत्यं तथा वायोः प्रम्लोचातनया च सा ॥५१॥

पराशर उवाच

सचापि भगवान् कण्डुः क्षीणे तपसि सत्तम ।

पुरुषोत्तमाख्यं मैत्रेय विष्णोरायतनं ययौ ॥५२॥

तत्रैकाग्रमतिर्भूत्वा चकाराराधनं हरेः ।

ब्रह्मपारमयं कुर्वन् जपकेकाग्रमानसः ।

ऊर्ध्वबाहुर्महायोगी स्थित्वाऽसौ भूपनन्दना ॥५३॥

प्रचेतस ऊचः

एउटा वृक्षबाट अर्को वृक्ष
गइन् ॥४७॥ त्यस समयमा
जुन गर्भ स्थापित गराएका
कारण निस्किएको पसिनाक
अप्सराका शरीरबाट बाहिर
त्यस अप्सराको गर्भलाई वृ
सर्वत्र छरिएर रहेको गर्भलाई
र मैले आफ्ना किरणहरूका म
गर्न थालें । त्यसपछि त्यो
थाल्यो ॥४९॥ वृक्षहरूको अ
ती राम्रो अनुहार भएकी व
प्रख्यात भइन् । वृक्षहरू ती क
लागि तयार भएका छन् । यस
क्रोधलाई शान्त पार अर्थात् त्र
यस किसिमले वृक्षहरूबाट उ
कन्या कमलनयनी अप्सरा
कण्डु ऋषिकी, मेरी र वायुव
पराशरजीले भन्नुभयो–
प्रचेताहरूले ती तपस्या भ्रष
भएकाले मारिषालाई स्वीका
भनेर सोमदेवले भने– ती सा
कण्डु पनि आफ्नो तपस्या
पुरुषोत्तमक्षेत्र नाम भएको भ
रहेको भूमिमा गए र हे
महायोगीले अत्यन्त श्रद्ध
एकाग्रचित्तयुक्त हुँदै ब्रह्म
ऊर्ध्वबाहु (हात माथि उठाएर
आराधना गर्न थाले अर्थात् अ
भए ॥५२–५३॥ **प्रचेताहरू**
मुनिको पवित्र ब्रह्मपारण
रूपमा सन्न चाहन्छौं: जसको

ोम उवाच

ारं परं विष्णुरपारपारः परः परेभ्यः परमार्थरूपी ।

स ब्रह्मपारः परपारभूतः परः पराणामपि पारपारः ॥५५॥

स कारणं कारणतस्ततोऽपि तस्यापि हेतुः परहेतुहेतुः ।

कार्येषु चैवं सह कर्मकर्तृरूपैरशेषैरवतीह सर्वम् ॥५६॥

ब्रह्म प्रभुर्ब्रह्म स सर्वभूतो ब्रह्म प्रजानां पतिरच्युतोऽसौ ।

ब्रह्माक्षरं नित्यमजं स विष्णुरपक्षयाद्यैरखिलैरसङ्गि ॥५७॥

ब्रह्माक्षरमजं नित्यं यथाऽसौ पुरुषोत्तमः ।

तथा रागादयो दोषाः प्रयान्तु प्रशमं मम ॥५८॥

एतद् ब्रह्मपराख्यं वै संस्तवं परमं जपन् ।

अवाप परमां सिद्धिं समाराध्य स केशवम् ॥५९॥

इयञ्च मारिषा पूर्वमासीद् या तां ब्रवीमि वः ।

कार्यगौरवमेतस्याः कथने फलदायि वः ॥६०॥

वा सिमाना) हुनुहुन्छ। उहाँलाई पार
छ, सत्यस्वरूप उहाँ परभन्दा अथ
पनि पर अर्थात् अनन्त हुनुहुन्छ।
तपस्यामा लागिरहेका महात्माहरु
सक्छन्। किनकि उहाँ अनात्मप्र
हुनुहुन्छ तथा इन्द्रियहरूबाट देख्न
हुनुहुन्छ र उहाँले आफ्ना भक्तहरू
उनीहरूको मनोकामना पूर्ण गराइ
परमात्मा कारणका कारण र त्यस
परम कारण हुनुहुन्छ अर्थात् क
त्यसको कारण पञ्चतन्मात्रा, त्य
अहङ्कार, त्यसको कारण महत्तत्त्व
कारण हुनुहुन्छ। उहाँले यस किरि
कर्ता आदिका साथ कार्यरूपमा अ
जगत्–प्रपञ्चको पालन–पोषण
नै प्रभु, ब्रह्म नै सर्वस्वरूप, ब्रह्म नै
पालक, ब्रह्म नै अच्युत हुनुहुन्छ
नित्य, अजन्मा क्षर आदि सम्पूर्ण
रूपमा रहित भगवान् श्रीविष
किनकि, उहाँ ब्रह्म, अक्षर, अज
श्रीविष्णु भगवान् हुनुहुन्छ। यसक
अनुरक्त अर्थात् प्रेममा फँसेको
गर्दा ममा भएको रागादि दोष
होस् ॥५८॥ यस ब्रह्मपार नाम
स्तोत्रको जप गर्दै ती कण्डु ऋषि
केशवको उपासना गरेर परमसिद्धि
यो स्तोत्र दैनिक पाठ गर्दछ वा सु
सम्पूर्ण दोषहरूबाट मुक्त
मनोकामनाअनुसारको फल प्राप्त
तिमीहरूलाई यी मारिषा पूर्वजन्म
जन्ममा को थिइन्, त्यसका वि
विषयमा बताइदिएपछि तिमीह
गराउने कार्य गौरवपूर्ण र सफल हु
यिनी एउटा राजाकी पत्नी थिइन

आराधितस्तया विष्णुः प्राह प्रत्यक्षतां गतः ।
वरं वृणीष्वेति शुभा सा च प्राहात्मवाञ्छितम् ॥६२॥

भगवन् बालवैधव्याद वृथाजन्माऽहमीदृशी ।
मन्दभाग्या समुत्पन्ना विफला च जगत्पते ॥६३॥

भवन्तु पतयः श्लाघ्या मम जन्मनि जन्मनि ।
त्वत्प्रसादात् तथा पुत्रः प्रजापतिसमोऽस्तु मे ॥६४॥

रूपसम्पत्समायुक्ता सर्वस्य प्रियदर्शना ।
अयोनिजा च जायेयं त्वत्प्रसादादधोक्षज ॥६५॥

सोम उवाच

तयैवमुक्तो देवेशो हृषीकेश उवाच ताम् ।
प्रणामनम्रामुत्थाप्य वरदः परमेश्वरः ॥६६॥

देवदेव उवाच

भविष्यन्ति महावीर्या एकस्मिन्नेव जन्मनि ।
प्रख्यातोदारकर्माणो भवत्याः पतयो दश ॥६७॥

पुत्रञ्च सुमहात्मानमतिवीर्यपराक्रमम् ।
प्रजापतिगुणैर्युक्तं त्वमवाप्स्यसि शोभने ॥६८॥

वंशानां तस्य कर्तृत्वं जगत्यस्मिन् भविष्यति ।
त्रैलोक्यमखिलं सूतिस्तस्य चापूरयिष्यति ॥६९॥

अत्यन्त भक्तिपूर्वक गरेको
हुनुभएका भगवान् श्रीविष्णुले
भन्नुभयो– "हे शोभा! वर माग
मनोकामनाका विषयमा यस
भगवान्! बालविधवा हुनुपरेका
जीवन व्यर्थ भयो । हे ज
अभागिनीको कोख बाँझो
विफल भयो ॥६३॥ यसकारण
जन्मान्तरमा हजुरको कृपा
प्रशंसनीय पतिको प्राप्ति हो
समानको पुत्रकी माता बन्न
(विष्णु)! हजुरको कृपाक
सम्पत्तिबाट सम्पन्न सबैका दृ
तथा मेरो जन्म योनिविनाको
नरहिकन हुन सकोस् ॥६५॥
किसिमले बताइसकेपछि देवता
परमात्मा परमेश्वर वरदाता भ
गर्नका लागि निहुरिएक
भन्नुभयो ॥६६॥ श्रीभगवान्ले
जन्ममा अत्यन्त पराक्रमी
पतिहरू हुनेछन् । हे शोभ
गुणहरूबाट पूर्णरूपमा सम्प
तथा अत्यन्त बलवान् पुत्र
त्यसले यस संसारमा कैयौं वंश
र त्यसका सन्तानले सम्पूर्ण
ढाक्नेछन् ॥६९॥ तिमी पनि मे
उदाररूपगुणसम्पन्न भएकी,
चित्तलाई प्रसन्न गराउने अथ
आफ्ना वशमा गर्नसक्ने हने

इत्युक्त्वान्तर्दधे देवस्तां विशालविलोचनाम्।
सा चेयं मारिषा जाता युष्मत्पत्नी नृपात्मजा ॥७१॥

पराशर उवाच

ततः सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः।
संहृत्य कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्मेण मारिषाम् ॥७२॥

दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः।
जज्ञे दक्षो महाभागो यः पूर्वं ब्रह्मणोऽभवत् ॥७३॥

स तु दक्षो महाभागः सृष्ट्यर्थं सुमहामते।
पुत्रानुत्पादयामास प्रजासृष्ट्यर्थमात्मनः ॥७४॥

अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदान्।
आदेशं ब्रह्मणःकुर्वन् सृष्ट्यर्थं समुपस्थितम् ॥७५॥

स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पश्चादप्यसृजत् स्त्रियः।
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥७६॥

कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिन्दवे।
तासु देवास्तथा दैत्या नागा गावस्तथा खगाः ॥७७॥
गन्धर्वाप्सरसश्चैव दानवाद्याश्च जज्ञिरे।
ततः प्रभृति मैत्रेय प्रजा मैथुनसम्भवाः ॥७८॥
सङ्कल्पाद् दर्शनाद् स्पर्शाद् पूर्वेषामभवन् प्रजाः।
तपोविशेषैः सिद्धानां तदात्यन्ततपस्विनाम् ॥७९॥

मैत्रेय उवाच

बताइसकेपछि श्रीविष्णु भगवा
तिनै यी मारिषाका स्वरूपमा उत
पत्नी हुन् ॥७१॥ **पराशरजी**
सोमदेवले बताइसकेपछि ती
उत्पन्न भएको क्रोधलाई पूर्ण र
ती मारिषालाई वृक्षहरूबाट
(स्वीकार) गरे ॥७२॥ ती द
संसर्गको प्रभावले मारिषाका
प्रजापतिको जन्म भयो, जो पूर्व
उत्पन्न भएका थिए ॥७३॥ हे
यशस्वी दक्ष प्रजापतिले ब्रह्म
गर्दै आफ्नो सृष्टि (सन्तान) व
भएर चर–अचर दुई खुट्टा भए
विभिन्न किसिमका सन्तान उ
यस किसिमले दक्ष प्राजपतिले
गरेर अर्थात् अनेक प्रका
गराइसकेपछि साठी कन्य
तिनीहरूमध्ये दशवटी धर्मलाई
दिए ॥७६॥ यसरी नै दक्ष प्र
वर्तनसँग सम्बन्धित चन्द्रमासँ
विवाह गरिदिए। यी सबै कन
नाग, गाई, पक्षी, गन्धर्व, अप
भएका हुन् ॥७७॥ हे मैत्रेय!
दक्ष प्रजापतिका समयदेखि नै
पुरुषबीचको सहवासबाट)
त्यसभन्दा पहिले सङ्कल्प, दर्श
तपस्वी मनुष्यहरूका तपस्या
प्रजाहरूको सृष्टि हुने गर्दथ्यो ॥
हे महामुनि! मैले सुनेअनुसार

एष मे संशयो ब्रह्मन् सुमहान् हृदि वर्तते ।

यद् दौहित्रः स सोमस्य पुनः श्वशुरतां गतः ॥८१॥

पराशर उवाच

उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यौ भूतेषु सत्तम ।

ऋषयोऽत्र न मुह्यन्ति ये चात्र दिव्यचक्षुषः ॥८२॥

युगे युगे भवन्त्येते दक्षाद्या मुनिसत्तम ।

पुनश्चैवं निरुध्यन्ते विद्वांस्तत्र न मुह्यति ॥८३॥

कानिष्ठ्यं ज्यैष्ठ्यमप्येषां पूर्वं नाभूद् द्विजोत्तम ।

तप एव गरीयोऽभूत् प्रभावश्चैव कारणम् ॥८४॥

मैत्रेय उवाच

देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ॥

उत्पत्तिं विस्तरेणेह मम ब्रह्मन् प्रकीर्त्तय ॥८५॥

पराशर उवाच

प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा ।

यथा ससर्ज भूतानि तथा शृणु महामते ॥८६॥

मानसानि तु भूतानि पूर्वं दक्षोऽसृजत् तदा ।

देवानृषीन् सगन्धर्वान असुरान् पन्नगांस्तथा ॥८७॥

यदास्य द्विज मानस्यो नाभ्यवर्द्धन्त ताः प्रजाः ।

ततः सञ्चिन्त्य स पुनः सृष्टिहेतोः प्रजापतिः ८८॥

नाति थिए, तिनै दक्ष उनका र
मनमा यो पनि एउटा ठूलो
छ। कृपया मलाई य
पारिदिनुहोस् ॥८१॥ **पराश**
मुनि! प्राणीमात्रको उत्पत्ति र
त्यो निरन्तर नियमित रूपमा
भएका महात्माहरू यस विषय
पर्दैनन् ॥८२॥ हे मुनिश्रेष्ठ!
उत्तम मुनिहरू प्रत्येक युग
विलीन पनि भइरहन्छन्। य
यस विषयमा कुनै किसिमको
यो नियमित कार्य हो ॥८३॥
कालमा कसैमा पनि ज्येष्ठ ए
आदिको भावना रहँदैन थियो
र प्रभाव नै उनीहरूको ज्येष्ठत
मैत्रेयले भने– हे ब्रह्मन्! अ
दानव, गन्धर्व, सर्प र राक्षसह
विस्तारपूर्वक बताइदिनुहो
भन्नुभयो– हे महामुनि! प्र
प्रजाको सृष्टि गर" ब्रह्मजीद्वा
पाएका दक्ष प्रजापतिले जस
त्यसका विषयमा तिमी सु
समयमा दक्ष प्रजापतिले स
रूपमा देवता, ऋषि, गन्धर्व,
उत्पन्न गराए ॥८७॥ त
दक्षप्रजापतिका यी मानस अ
सन्तानले आफ्नो वंशलाई
त्यसपछि उनले सन्तानको
गरे ॥८८॥ त्यसपछि ती द

सुतां सुतपसा युक्तां महतीं लोकधारिणीम्।

अथ पुत्रसहस्राणि वैरण्यां पञ्च वीर्यवान् ॥९०॥

असिक्न्यां जनयामास सर्गहेतोः प्रजापतिः।

तान् दृष्ट्वा नारदो विप्रः संविवर्धयिषून् प्रजाः ।

सङ्गम्य प्रियसंवादो देवर्षिरिदमब्रवीत् ॥९१॥

नारद उवाच

हे हर्यश्वा महावीर्याः प्रजा यूयं करिष्यथ।

ईदृशो लक्ष्यते यत्नो भवतां श्रूयतामिदम् ॥९२॥

बालिशा बत यूयं वै नास्या जानीथ वै भुवः।

अन्तरूर्ध्वमधश्चैव कथं स्रक्ष्यथ वै प्रजाः ॥९३॥

ऊर्ध्वं तिर्य्यगधश्चैव यदाऽप्रतिहता गतिः।

तदा कस्मात् भुवो नान्तंसर्वं द्रक्ष्यथ बालिशा ॥९४॥

पराशर उवाच

ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम्।

अद्यापि न निवर्त्तन्ते समुद्रेभ्य श्वापगाः ॥९५॥

हर्यश्वेष्वथ नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः।

वैरण्यामथ पुत्राणां सहस्रमसृजत् प्रभुः ॥९६॥

वीर्यवान् दक्ष प्रजापतिले आ
अगाडि बढाउनका लागि पाँच
गराए ॥९०॥ सत्यवादी त
वचनमात्र बोल्ने ब्राह्मण देव
आफ्नो सन्तानको अभिवृद्धि ग
इच्छुक भएको देखेर उनीहरू
प्रकारले भन्नुभयो........ ॥
महापराक्रमी हर्यश्वगण! (दक्षव
थियो) मेरो अनुभवअनुसार
सन्तानहरू उत्पन्न गराउन चाह
कुरा ध्यानपूर्वक सुन ॥९२॥
छ, तिमीहरू अहिले बालिश
भइरहेका छौ। किनकि, यस
माथिको भाग र तलको भा
छैनौ। यस्तो अवस्थामा तिमीह
सन्तानको रचना गर्न सव
तिमीहरूको गतिलाई तल, मा
पनि कुनै किसिमको व्यवधा
जहाँ पनि आफ्नो स्वेच्छाअनुस
यस्तो अवस्थामा हे अज्ञानीह
पृथ्वीको अन्तका विषयमा
किन नगरेका हौ ॥९४॥ प
नारदजीका यस प्रकारका वच
अलग-अलग दिशाहरूतर्फ
फर्किएका छैनन्। तिनीहरू
जसरी समुद्रमा मिसिएपछि स
र स्वरूपबाट नै विलीन हुन्छन्
पुत्र हर्यश्वहरू नफर्कने गरी ग
पुत्र दक्ष प्रजापतिले वैरणीबा
उत्पन्न गराए ॥९६॥ यसपछि

अन्योऽन्यमूचुस्ते सर्वे सम्यगाह महामुनिः ।
भ्रातॄणां पदवी चैव गन्तव्या नात्र संशयः ॥९८॥

ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्याश्च प्रजाः स्रक्ष्यामहे ततः ।
तेऽपि तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वतो दिशम् ।
अद्यापि न विवर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः ॥९९॥

ततः प्रभृति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे द्विज ।
प्रयातो नश्यति तथा तन्न कार्यं विजानता ॥१००॥

तांश्चापि नष्टान् विज्ञाय पुत्रान् दक्षः प्रजापति ।
क्रोधं चक्रे महाभागो नारदं स शशाप च ॥१०१॥

सर्गकामस्ततो विद्वान् स मैत्रेय प्रजापतिः ।
षष्टिं दक्षोऽसृजत् कन्या वैरण्यामिति नः श्रुतम् ॥१०२॥

ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥१०३॥

द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा ।
द्वे कृशाश्वाय विदुषे तासां नमानि मे शृणु ॥१०४॥

अरुन्धती वसुर्यामी लम्बा भानुर्मरुत्वती ।
सङ्कल्पा च महर्त्ता च साध्या विश्वा च तादश ॥१०५॥

विचार–विमर्श गर्दै भने– "
सत्य कुरा बताइदिनुभयो
सन्देह छैन । यसैले हामीहर
मार्गलाई अवलम्बन गर्न अत्
हामीहरूले पनि पृथ्वीव
वास्तविक ज्ञान हासिल नग
गर्नेछैनौं । यस प्रकार उनीह
दिशाहरूतर्फ जाँदा भए
फर्किएनन्, जसरी समुद्रमा
पनि फर्किंदैनन् ॥९९॥ हे
भाइ हराएको अवस्थामा अ
गयो भने त्यो पनि नष्ट हुन्छ
यसकारणले विद्वान् पुरुष
किसिमको कार्य गर्नु हुँदै
नष्ट भइसकेपछि ती म
प्रजापतिले अत्यन्त क्रोधि
श्राप दिए ॥१०१॥ हे मैत्रेय!
फेरि ती अत्यन्त विद्वान्
अभिवृद्धि गर्ने इच्छाबाट
साठी कन्याहरू उत्पन्न ग
तिनीहरूमध्ये दश कन्या ध
सत्ताईस कन्या सोम (च
कन्याहरू अरिष्टनेमिलाई वि
बहुपुत्रसँग, दुईओटीको
कृषाश्वसँग विवाह गरि
उनीहरूका नामका विषय
सुन ॥१०४॥ अरुन्धती,
मरुत्वती, सङ्कल्पा, मुहूर्त्ता,
धर्मका पत्नीहरू थिए ॥१०

रुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवः स्मृताः ॥१०७॥
भानोस्तु भानवः पुत्रा मुहूर्त्तायां मुहूर्तजाः ।
लम्बायाश्चैव घोषोऽथ नागवीथी तु यामिजा ॥१०८॥
पृथिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यां व्यजायत ।
सङ्कल्पायान्तु सर्वात्मा जज्ञे सङ्कल्प एव तु ॥१०९॥
ये त्वनेकवसुप्राणा देवा ज्योतिः पुरोगमाः ।
वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ॥११०॥
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभावश्च वसवो नामभिः स्मृताः ॥१११॥
आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः श्रान्तो ध्वनिस्तथा ।
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः ॥११२॥
सोमस्य भगवान् वर्चा वर्चस्वी येन जायते ।
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा ॥११३॥
मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ वरुणस्तथा ।
अनिलस्य शिवा भार्या तस्याः पुत्रो मनोजवः ॥११४॥
अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य च ।
अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत ॥११५॥
तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजाः ।
अपत्यं कृत्तिकानान्तु कार्तिकेय इति स्मृतः ॥११६॥
प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाथ देवलम् ।
तौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ मनीषिणौ ॥११७॥

नाम भएका पुत्र भए । यामी
अरुन्धतीबाट सम्पूर्ण पृथ्वीका प्राण
थिए। यसरी नै सङ्कल्पका सर्वा
भएका पुत्र भए ॥१०६-१०९॥ जुन
धनका प्राण छन्, यस प्रकारका ज्य
वसुगणका नामले सम्पूर्ण ब्रह्माण्ड
छन्; अब म तिनीहरूका विषय
तिमीलाई बताउनेछु ॥११०॥ ती अ
आप, ध्रुव, सोम, धर्म, अनिल, अ
यस प्रकार बताइएको पाइन्छ। वै
ध्वनि यी चारओटा आप नाम भ
हुन्। सम्पूर्ण लोकहरूको विनाश
ध्रुव नाम भएका वसुका पुत्र
वर्चा सोम नाम भएका वसुका
प्रभावले गर्दा मनुष्य वर्चस्वमय अ
हुन्छन्। यसरी धर नाम भ
मनोहराबाट द्रविण, हुत एवं हव्यव
र वरुण नाम भएका पुत्रहरू उ
अनिलकी पत्नी शिवा थिइन्
अनिलका मनोजव तथा अवि
दुईओटा पुत्रहरू जन्मिए। यस्तै
कुमार नाम भएका एक पुत्र
भएका थिए ॥११३-११५॥ यि
भएका हुनाले कार्त्तिकेयका न
शाख, विशाख र नैगम यी तीन
थिए ॥११६॥ देवल नाम भएका
भएका वसुका पुत्र बताइएको
पनि क्षमाशील र मनीषि नाम भ
भएका थिए ॥११७॥ बृहस्पति
वरस्त्री थियो; जो ब्रह्मचारिणी

प्रभासस्य तु सा भार्या वसूनामष्टमस्य च।

विश्वकर्मा महाभागस्तस्यां जज्ञे प्रजापतिः ॥११९॥

कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानाञ्च बर्धकिः ।

भूषणानाञ्च सर्वेषां कर्ता शिल्पवतां वरः ॥१२०॥

यः सर्वेषां विमानानि देवतानां चकार ह।

मनुष्याश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ॥१२१॥

तस्य पुत्रास्तु चत्वारस्तेषां नामानि मे शृणु।

अजैकपादोऽहिर्ब्रध्नस्त्वष्ट्य रुद्रश्च बुद्धिमान्।

त्वष्टुश्चाप्यात्मजः पुत्रो विश्वरूपो महायशाः ॥१२२॥

हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः ।

वृषाकपिश्च शम्भुश्च कपर्दी रैवतस्तथा ॥१२३॥

मृगव्याधश्च शर्वश्च कपाली च महामुने।

एकादशैते प्रथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ॥१२४॥

शतं त्वेवं समाख्यातं रुद्राणाममितौजसाम्।

अदितिर्दितिर्दनुः काला अरिष्टा सुरसा तथा ॥१२५॥

सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा।

कद्रुर्मुनिश्च धर्मज्ञ तदपत्यानि मे शृणु ॥१२६॥

पूर्वमन्वन्तरे श्रेष्ठा द्वादशासन् सुरोत्तमाः ।

तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेऽन्तरे ॥१२७॥

उपस्थितेऽतियशसश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।

पत्नी भइन्। उनका गर्भबा
विश्वकर्मा जन्मिए, जो हजारौ
देवताहरूका कारिगर तथा स
अर्थात् गर-गहनाहरूका निर्मा
अत्यन्त उत्तम कारिगर भ
देवताहरूले प्रयोगमा ल्याएका
अर्थात् उत्पादन गरेर र
शिल्पशास्त्रका आधारमा आजस
मनुष्यहरूले जीवन निर्वाह गरि
ती विश्वकर्माका चारओटा
तिनीहरूका नामका विषयम
उनीहरू अजैकपाद, अहिब्रध्न,
रुद्र थिए। तिनीहरूमध्ये त
गुणहरूबाट सम्पन्न भएका
अर्थात् भए ॥१२२॥ हे महा
बहुरूप, त्र्यम्बक, अपराजित, वृ
रैवत, मृगव्याध,शर्व र कपाली
लोकहरूका ईश्वर एघार रुद्र
किसिमका महातेजस्वी एक स
पाइन्छ। कश्यप ऋषिका जुन ते
अब तिनीहरूका नामका वि
अदिति, दिति, दनु, काला, अ
विनता, ताम्रा, क्रोधवशा, इरा,
धर्मज्ञ! अब तिनीहरूका सन
विवरणसहित सुन ॥१२३-१२
मन्वन्तरमा तुषित नाम भएक
देवताहरू थिए। अति यशस्वं
मन्वन्तरपछि वैवस्तव मन्वन्तर अ
भेला भएर उनीहरूले एक-अ
गर्दै सबैले आ-आफ्नो मन
थाल्ले ॥१२७-१२८॥

मुक्त्वा तु ते सर्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।

चात् कश्यपाज्जातास्तेऽदित्या दक्षकन्यया ॥१३०॥

विष्णुश्च शक्रश्च जज्ञाते पुनरेव च ।

र्यमा चैव धाता च त्वष्टापूषा तथैव च ॥१३१॥

वस्वान् सविता चैव मित्रो वरुण एव च ।

शो भगश्चादितिजा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥१३२॥

क्षुषस्यान्तरे पूर्वमासन् ये तुषिताः सुराः ।

त्रस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादश स्मृता ॥१३३॥

ः सप्तविंशतिः प्रोक्ताः सोमपत्न्योऽथ सुव्रताः ।

र्वा नक्षत्रयोगिन्यस्तन्नाम्न्यश्चैव ताः स्मृताः ॥१३४॥

सामपत्यान्यभवन् दीप्तान्यमिततेजसा ।

रिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश ॥१३५॥

हुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः ।

त्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा ऋचो ब्रह्मर्षिसत्कृताः ॥१३६॥

मन्वन्तरमा निश्चय गरिसकेका देवता
ऋषिका पुत्र कश्यपका माध्यमद्वारा द
गर्भबाट उनीहरूका पुत्ररत्नक
लिए ॥१३०॥ तिनीहरू अत्यन्त ते
अदितिबाट उत्पन्न भएका विष्णु, इ
त्वष्टा, पूषा, विवस्वान्, सविता, मि
भग बाह्रओटा पुत्रहरू आदित्यका
लोकहरूमा प्रख्यात भए ॥१३१–१३
पहिले चाक्षुष मन्वन्तरमा जुन तु
देवताहरू थिए, तिनै वैवस्त मन्वन्तर
नामबाट प्रसिद्ध भएका हुन् ॥१३
अत्यन्त सुव्रता सत्ताईसओटी पत्न
पहिले नै बताइसकिएको छ। ती सबै
हुन् र तिनैका नामहरूबाट सबै लो
भए ॥१३४॥ तिनीहरू अर्थात् अ
चन्द्रमाका पत्नीहरूबाट अनेकौं प्रति
पुत्रहरू उत्पन्न भए। अरिष्टनेमि
सोह्रवटा पुत्रहरू उत्पन्न भए ॥१३५
बहुपुत्रकी जुन चारओटी पत्नीहरू
कपिला, अतिलोहिता, पीता र असित
अनुसार– "वाताय कपिला विद्युद
पीता वर्षाय विज्ञेया दुर्भिक्षाय सि
कपिताले धेरै प्रकारको विद्युत्–
अतिलोहिताले गर्मी ल्याउँछिन्, पीत
र सिताले अनिकालको सूचना दि
चार प्रकारका विद्युत् भनिन्छ र ती
ब्रह्मर्षिहरूबाट सम्मान पाएका ऋच
श्रेष्ठ देवगण प्रत्यङ्गिराका पुत्र
शास्त्रहरूका अधिपति देवप्रह
देवताहरूलाई देवर्षि कशाश्वक

सर्वे देवगणास्तात त्रयस्त्रिंशत् तु छन्दजा ।

तेषामपीह सततं निरोधोत्पत्तिरुच्यते ॥१३८॥

यथा सूर्यस्य मैत्रेय उदयास्तमयाविह ।

एवं देवनिकायास्ते सम्भवन्ति युगे युगे ॥१३९॥

दित्याः पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति न श्रुतम् ।

हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च दुर्जयः ॥१४०॥

सिंहिका चाभवत् कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः ॥१४१॥

अनुह्लादश्च ह्लादश्च प्रह्लादश्चैव बुद्धिमान् ।

संह्लादश्च महावीर्या दैत्यवंशविवर्द्धनाः ॥१४२॥

तेषां मध्ये महाभाग सर्वत्र समदृग् वशी ।

प्रह्लादः परमां भक्तिं य उवाह जनार्दने ॥१४३॥

दैत्येन्द्रदीपितो वह्निः सर्वाङ्गोपचितो द्विज ।

न ददाह च यं विप्र वासुदेवे हृदि स्थिते ॥१४४॥

महार्णवान्तः सलिले स्थितस्य चलतो मही ।

चचाल सकला यस्य पाशबद्धस्य धीमतः ॥१४५॥

वेदोक्त देवताहरूले आफ्नो
लिन्छन् । भनिन्छ, यस लोक
विनाश नियमित रूपमा भइरह
युग बितिसकेपछि फेरि उत्प
मैत्रेय! जुन किसिमले यो सम्पू
र अस्ताउने क्रम निरन्तर रू
नै यी देवताहरू पनि युग–युग
आधारमा उत्पन्न भइरहन्छन्
ऋषिको वीर्यबाट अत्यन्त
हिरण्यकशिपु र हिरण्याक्ष नाम
जन्म दिइन् ॥१४०॥ तथ
समागमबाट सिंहिका नाम
उत्पन्न भएकी थिइन् । जस
भएको थियो । हिरण्यकशिपु
थिए । अब म तिनीहरूको ना
बताउनेछु ॥१४१॥ तिनीह
महापराक्रमी अनुह्लाद, ह्लाद,
भएका प्रह्लाद र संह्लाद ना
दानवहरूको वंशलाई अग
यशस्वी! तिनीहरूमध्ये प्रह्ल
र इन्द्रियहरूलाई पूर्णरूपमा अ
भएका थिए; जसले जना
भक्तिका विषयमा वर्णन गरे
दैत्यराज हिरण्यकशिपुले अत
उनको सम्पूर्ण शरीरमा फै
जलाउन सकेन । किनकि
श्रीविष्णु विराजमान हुनुभ
महाबुद्धिमान् तथा परमात्म
डोरीले बाँधिएर समुद्रका
अवस्थामा यता–उता हल्ल
थाल्यो अर्थात हल्लिन थाल

विषानलोज्वलमुखा यस्य दैत्यप्रचोदिताः ।
नान्ताय सर्पपतयो बभूवुरुरतेजसः ॥१४७॥
शैलेराक्रान्तदेहोऽपि यः स्मरन् पुरुषोत्तमम् ।
तत्याज नात्मनः प्राणान् विष्णुस्मरणदंशितः ॥१४८॥
पतन्तमुच्चादवनिर्यमुपेत्य महामतिम् ।
दधार दैत्यपतिना क्षिप्तं स्वर्गनिवासिना ॥१४९॥
यस्य संशोषको वायुर्देहे दैत्येन्द्रयोजितः ।
अवाप संक्षयं सद्यश्चित्तस्थे मधुसूदने ॥१५०॥
विषाणभङ्गमुन्मत्ता मदहानिञ्च दिग्गजाः ।
यस्य वक्षस्थले प्राप्ता दैत्येन्द्रपरिणामिताः ॥१५१॥
यस्य चोत्पादिता कृत्या दैत्यराजपुरोहितैः ।
बभूव नान्ताय पुरा गोविन्दासक्तचेतसः ॥१५२॥
शम्बरस्य च मायानां सहस्रमतिमायिनः ।
यस्मिन् प्रयुक्तं चक्रेण कृष्णस्य वितथीकृतम् ॥१५३॥

अभिप्रेरित भएका विषरूपी अ
अत्यन्त प्रज्वलित भएका सर्पराज
प्रह्लादको अन्त गराउने का
सकेनन् ॥१४७॥ जसले श्री
स्मरणरूपी कवच धारण गरेको हु
पुरुषोत्तम भगवान्‌को स्मरण
ढुङ्गाहरूले थिचेर मार्ने प्रयास ग
त्याग गरेनन् ॥१४८॥ स्वर्गमा नि
अधिपतिद्वारा माथिबाट फ्य
महातपस्वीलाई पृथ्वीले समीपम
काखमा धारण गरिन् ॥१४९
श्रीमधुसूदन अवस्थित रहनुभएक
प्रयोगमा ल्याइएको सबैको शोष
वायु पनि जसका शरीरलाई स्पर्श
यसरी शान्त भयो, मानौं त्यसमा
थिएन ॥१५०॥ दैत्यराजद्वारा प्र
गर्नका लागि अभिप्रेरित गरिएका
(ऐरावत, पुण्डरीक, वामन, कुमु
सार्वभौम, सुप्रतीक यी दिग्गज हु
शरीरको स्पर्श हुनासाथ भाँचिए
सम्पूर्ण घमण्डको विनाश भ
कालमा दैत्यराजका पुरोहितहरू
कृत्या पनि परब्रह्म परमात्मा श्रीगो
अन्तको कारण बन्न सफल भ
प्रयोग गरिएको अत्यन्त मायावी
मायास्वरूपहरूलाई परब्रह्म प
सुदर्शन चक्रले व्यर्थ बनाइदिए
बुद्धिमान् एवं निर्मत्सर अर्थात् अ

समचेता जगत्यस्मिन् यः सर्वेष्वेव जन्तुषु ।

यथात्मनि तथान्यत्र परं मैत्रगुणान्वितः ॥१५५॥

धर्मात्मा सत्यशौचादिगुणानामाकरस्तथा ।

उपमानमशेषाणां साधूनां यः सदाऽभवत् ॥१५६॥

प्राणीहरूप्रति समानभाव
अरुहरूका लागि पनि परम
समदर्शी थिए ॥१५५॥ तथा जो
सत्य एवं शौर्य आदि गुणहरू
तथा सम्पूर्ण साधुसन्त पुरु
भएका थिए, यस किसिमक
भए ॥१५६॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः अध्याय – १६

"मैत्रेयस्य प्रह्लादचरितविषयकः प्रश्नः"

(नृसिंहको चरित्र सम्बन्धी मैत्रेयको प्रश्न)

ैत्रेय उवाच

कथितो भवता वंशो मानवानां महामुने।
कारणञ्चास्य जगतो विष्णुरेव सनातनः ॥१॥

यच्चैतद् भगवानाह प्रह्लादं दैत्यसत्तमम्।
ददाह नाग्निर्नास्त्रैश्च क्षुण्णस्तत्याज जीवितम् ॥२॥

जगाम वसुधा क्षोभं प्रह्लादे सलिले स्थिते।
बन्धबद्धे विचलति विक्षिप्ताङ्गैः समाहता ॥३॥

शैलैराक्रान्तदेहोऽपि न ममार च यः पुरा।
त्वयैवातीव माहात्म्यं कथितं यस्य धीमतः ॥४॥

तस्य प्रभावमतुलं विष्णोर्भक्तिमतो मुने।
श्रोतुमिच्छामि यस्यैतच्चरितं दीप्ततेजसः ॥५॥

किं निमित्तमसौ शस्त्रैर्विक्षतो दितिजैर्मुने।
किमर्थञ्चाब्धिसलिले निक्षितो धर्मतत्परः ॥६॥

आक्रान्तः पर्वतैः कस्मात् कस्माद्दष्टो महोरगैः।
क्षिप्तः किमद्रिशिखरात् किं वा पावकसञ्चये ॥७॥

दिग्दन्तिनां दन्तभूमिं स च कस्मान्निरूपितः।
संशोषकोऽनिलश्चास्य प्रयुक्तः किं महासुरैः ॥८॥

मैत्रेयले भने– हजुरले मह
वंशहरूको विषयमा विस्तृत रू
तथा यो सम्पूर्ण जगत्को सनातन क
मात्र हुनुभएको पनि बताउनुभय
बताएअनुसार दैत्यहरूमा उत्तम प्रह्ल
जलाउन सक्यो र न उनले शस्त्र
पीडित बनाउँदा पनि आफ्नो प्राण
उनी डोरीले बाँधिएर समुद्रका
अवस्थामा पनि उनको शरीरका
त्यसबाट पीडित भएर पृथ्वी नै डग
र आकाशबाट अत्यन्त भयानक रू
जसरी नै आफ्नो शरीरमा ढुङ्गाहरू
उनको मृत्यु भएन। यस कि
अत्यन्त बुद्धिमान् पुरुषको माहात्म
गर्नुभयो ॥४॥ हे मुनीश्वर! जु
महात्माको यस प्रकारको चरित्र
विष्णुका परम भक्तको अतुलनीय
विस्तृत रूपमा सुन्न चाहन्छु ॥५॥
धर्मपरायण थिए; तर दैत्यहरूले
अस्त्रहरूको प्रयोग गरेर प्रताडित
डोरीले बाँधेर समुद्रको जलमा
तिनीहरूले किन उनलाई पर्वत
कारणले अत्यन्त विषालु सर्पहरू
पर्वतको चुचुरोबाट खसाए र अत्य
हाले ? ॥७॥ ती महादैत्यहरू
(ऐरावत, पुण्डरीक, वामन, कुमु
सार्वभौम र सुप्रतीक यी दिग्गज हु
किन पिस्न खोजे र किन सर्वशो
प्रयोग गरिएको हो ? ॥८॥ हे म

हालाहलं विषमहो दैत्यसूदैर्महात्मनः।
कस्माद्दत्तं विनाशाय यद् जीर्णं तेन धीमता ॥१०॥

एतत् सर्वं महाभाग प्रह्लादस्य महात्मनः।
चरितं श्रोतुमिच्छामि महामाहात्म्यसूचकम् ॥११॥

न हि कौतूहलं तत्र यद् दैत्यैर्न हतो हि सः।
अनन्यमनसो विष्णो कः शक्नोति निपातने ॥१२॥

तस्मिन् धर्मपरे नित्यं केशवाराधनोद्यते।
स्ववंशप्रभवैर्दैत्यैः कर्तुं द्वेषोऽतिदुष्करः ॥१३॥

धर्मात्मनि महाभागे विष्णुभक्ते विमत्सरे।
दैतेयैः प्रहृतं यस्मात् तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥१४॥

प्रहरन्ति महात्मानो विपक्षा अपि नेदृशे।
गुणैः समन्विते साधौ किं पुनर्यः स्वपक्षजः ॥१५॥

तदेतत् कथ्यतां सर्वं विस्तरान्मुनिसत्तम।
दैत्येश्वरस्य चरितं श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥१६॥

दैत्यराजका भान्सेहरूले
दिए, जसलाई उनले अत्य
थिए ? ॥१०॥ हे महाभ
सम्पूर्ण चरित्र, जुन उनक
सूचक छ, त्यसका वि
चाहन्छु ॥११॥ ती दैत्
नसकेकोमा मलाई कु
किनकि, जसको मन निर
भगवान् विष्णुमा लागेको
सक्छ र ? ॥१२॥ मला
लागिरहेको छ, जसले नि
गर्दछ र जो तत्परतापूर्व
लागिरहन्छ, उनीसँग उ
दैत्यहरूले द्वेष (रिस) गरे
धर्मपरायण पुरुषले त क
गर्न अत्यन्त कठिन छ ॥
मत्सरविहीन अर्थात् अहङ्
विष्णुका भक्तलाई दैत्यह
कष्ट दिएका हुन्, त्यसका
बताइदिनुहोस् ॥१४॥ मह
सम्पन्न पुरुषहरूका शत्रु
किसिमको प्रहार गर्दैनन्
गर्ने प्रश्न नै आउँदैन ॥१
यो सम्पूर्ण वृतान्तका वि
वर्णन गरिदिनुहोस्। म ती
विषयमा स्पष्ट शब्दहरू

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे षोडशोऽध्यायः

सप्तदशोऽध्यायः

अध्याय – '

"प्रह्लादचरितकथनम्"

(प्रह्लादको चरित्र वर्णन)

पराशर उवाच

मैत्रेय श्रुतयां सम्यक् चरितं तस्य धीमतः।

प्रह्लादस्य सदोदारचरितस्य महात्मनः॥१॥

दितेः पुत्रो महावीर्यो हिरण्यकशिपुः पुरा।

त्रैलोक्यं वशमानिन्ये ब्रह्मणो वरदर्पितः॥२॥

इन्द्रत्वमकरोद् दैत्यः स चासीत् सविता स्वयम्।

वायुरग्निरपां नाथः सोमश्चाभून्महासुरः॥३॥

धनानामधिपः सोऽभूत् स एवासीत् स्वयं यमः।

यज्ञभागानशेषांस्तु स स्वयं बुभुजेऽसुरः॥४॥

देवाः स्वर्गं परित्यज्य तत्त्रासान्मुनिसत्तम।

विचेरुरवनौ सर्वे बिभ्राणा मानुषीं तनुम्॥५॥

जित्वा त्रिभुवनं सर्वं त्रैलोक्यैश्वर्यदर्पितः।

उद्गीयमानो गन्धर्वैर्बुभुजे विषयान् प्रियान्॥६॥

पानासक्तं महात्मनं हिरण्यकशिपुं तदा।

उपासाञ्चक्रिरे सर्वे सिद्धगन्धर्वपन्नगाः॥७॥

पराशरजीले भन्नुभयो–

सर्वदा अत्यन्त उदार चरित्र भ
महात्मा प्रह्लादको अत्यन्त पवि
तिमी ध्यानपूर्वक श्रवण गर॥
कश्यप ऋषि र दितिका पुत्र हिरण
प्राप्त भएको वरका कारणले
अहङ्कारबाट सम्पन्न भएर तीनओ
वशमा अर्थात् अधीनमा गरेको
इन्द्रलोकको अधिपति भएर
गरिरहेको थियो। त्यो महान् अ
अग्नि, वरुण र चन्द्रमा पनि
स्वयं धनको अधिपति कुबेर र मृ
पनि बनेको थियो र त्यो असुर स्व
भागहरूको पनि भोग गरिरहेको
हे मुनिसत्तम! त्यसका डरले देव
गरेर मनुष्यहरूको शरीर धारण
पृथ्वीमा घुमिरहेका थिए॥५॥
लोकहरूमा विजय प्राप्त गरि
वैभवको प्राप्ति भएकाले त्यो अत
भएको थियो र गन्धर्वहरूबाट
असुर आफ्नो चाहनाअनुसार
गरिरहेको थियो॥६॥ त्यस स
अर्थात् मद्यपानमा अत्यन्त आस
शरीरधारी हिरण्यकशिपुकै सम्

त्र प्रनृत्ताप्सरसि स्फटिकाभ्रमयेऽसुरः।
पौ पानं मुदा युक्तः प्रासादे सुमनोहरे ॥९॥

स्य पुत्रो महाभागः प्रह्लादो नाम नामतः।
पाठ बालपाठ्यानि गुरुगेहे गतोऽर्भकः ॥१०॥

कदा तु स धर्मात्मा जगाम गुरुणा सह।
ानासक्तस्य पुरतः पितुर्दैत्यपतेस्तदा ॥११॥

ादप्रणामावनतं तमुत्थाप्य पिता सुतम्।
हरण्यकशिपुः प्राह प्रह्लादममितौजसम् ॥१२॥

हरण्यकशिपुरुवाच

ठ्यतां भवता वत्स ! सारभूतं सुभाषितम्।
ालेनैतावता यत् ते सदोद्युक्तेन शिक्षितम् ॥१३॥

ह्लाद उवाच

ूयतां तात ! वक्ष्यामि सारभूतं तवाज्ञया।
ामाहितमना भूत्वा यन्मे चेतस्यवस्थितम् ॥१४॥

ानादिमध्यान्तमजमवृद्धिक्षयमच्युतम्।
णतोऽस्मि महात्मानं सर्वकारणकारणम् ॥१५॥

ाशर उवाच

वं निशम्य दैत्येन्द्रः क्रोधसंरक्तलोचनः।
ैलोक्य तद्गुरुं प्राह स्फुरिताधरपल्लवः ॥१६॥

दैत्यहरूको राजा त्यहाँ स्फटिक ए
बनाइएको अत्यन्त मनोहर महलमा,
अप्सराहरूद्वारा उत्तम नृत्य (नाच
अत्यन्त प्रसन्नतापूर्वक मद्यपान गर्दै
उसको प्रह्लाद नाम भएको महाभा
ती बालक गुरुका घरमा गएर ब
उपयुक्त शिक्षा हासिल गर्न थाले।
अत्यन्त धर्मात्मा बालक आफूला
आफ्ना पिताजी दैत्यराज भएको ठा
समयमा अत्यन्त आसक्तिपूर्वक मद्द
थिए ॥११॥ त्यसपछि आफ्ना चरा
लागि निहुरिएका आफ्ना अत्यन्त तेज
उठाएर पिता हिरण्यकशिपुले
हिरण्यकशिपुले भन्यो– हे व
अध्ययनमा निरन्तर अत्यन्त एकाग्रत
जे जति पढेका छौ, त्यसका विषयम
र शुभ शब्दहरू सुनाऊ ॥१३॥
पिताजी ! मेरो मनमा जो सबैकं
विराजनमा हुनुभएको छ, त्यो म ह
सुनाउन लागिरहेको छु, ध्यानपूर्व
जो आदि, मध्य र अन्तबाट पूर्णरूप
अविनाशी र अच्युत हुनुहुन्छ, जो
पनि महान् कारण हुनुहुन्छ तथा
निमित्तोपादान हुनुहुन्छ, उहाँ परम
सादर प्रणाम गर्दछु ॥१५॥ **पराश**
प्रह्लादले यसरी भनेको सुनिस
हिरण्यकशिपुले अत्यन्त क्रोधित
राता पार्दै उनका गुरु भएकातर्फ हेर्दै
ओठहरूबाट भन्यो ॥१६॥ **हिरण्**
हे दुर्बुद्धि अधम ब्राह्मण! यो के हो? ि

ुरुवाच

त्येश्वर ! न कोपस्य वशमागन्तुमर्हसि।
मोपदेशजनितं नायं वदति ते सुतः ॥१८॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

नुशास्तोऽसि केनेदृग् वत्स! प्रह्लाद कथ्यताम्।
मोपदिष्टं नेत्येष प्रब्रवीति गुरुस्तव ॥१९॥

ह्लाद उवाच

ास्ता विष्णुरशेषस्य जगतो यो हृदि स्थितः।
मृते परमात्मानं तात ! कः केन शास्यते ॥२०॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

कोऽयं विष्णुः सुदुर्बुद्धे ! यं ब्रवीषि पुनः पुनः।
जगतामीश्वरस्येह पुरतः प्रसभं मम ॥२१॥

प्रह्लाद उवाच

न शब्दगोचरं यस्य योगिध्येयं परं पदम्।
यतो यश्च स्वयं विश्वं स विष्णुः परमेश्वरः ॥२२॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

परमेश्वरसंज्ञोऽज्ञ! किमन्यो मय्यवस्थिते।
तवास्ति मर्तुकामस्त्वं प्रब्रवीषि पुनः पुनः ॥२३॥

प्रह्लाद उवाच

न केवलं तात! मम प्रजानां
स ब्रह्मभूतो भवतश्च विष्णुः।
धाता विधाता परमेश्वरश्च -
प्रसीद कोपं कुरुषे किमर्थम् ॥२४॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

छैन। किनकि, तपाईंका पुत्रले जे
यिनलाई दिएको उपदेश होइन, यि
कुरा बताएनन् ॥१८॥ **हिरण्यक**
छोरा प्रह्लाद! मलाई बताऊ त तिमी
शिक्षा कसले दियो ? तिम्रो गुरुक
उनले तिमीलाई दिएको होइन, ति
प्रह्लादले भने– हे पिताजी! सबैका
हुनुभएका भगवान् विष्णुले मात्र
उपदेश दिनुहुन्छ। उहाँ परमात्मा
कसैले कसैलाई के सिकाउन
हिरण्यकशिपुले भन्यो– हे मू
विषयमा तिमीले म जगदीश्वरका
निःसङ्कोचित रूपमा पटक–पटक
त्यो को हो ? ॥२१॥ **प्रह्लादले भने**
उपासना तथा ध्यान गर्न योग्य
परमपदका विषयमा वचनका मा
सकिँदैन तथा जसबाट यो सम्पूर्ण
हो र जो स्वयं विश्वरूप हुनुहुन
विष्णु भगवान् हुनुहुन्छ ॥२२
भन्यो– हे मूर्ख बालक! म सम्पूर्ण
तिम्रो अगाडि नै छु। यस जगत्मा
कसलाई परमेश्वर बताउन वा भ
अवस्थामा पनि तिमीलाई मृत्युक
भएकाले पटक–पटक उक्त कुरा
प्रह्लादले भने– हे तात ! उहाँ पर
विष्णु केवल मेरो मात्र नभएर सम
हजुरको पनि उत्पत्तिकर्ता, नियन्त्र
परमेश्वर हुनुहुन्छ। यसकारण ह
अनावश्यकरूपमा किन रिस
हिरण्यकशिपुले भन्यो– हरे कुन
बालकको हृदयमा प्रवेश गरे
जमाइरहेको छ, जसबाट आ

प्रह्लाद उवाच

न केवलं मद्धृदयं स विष्णु-
राक्रम्य लोकान् कलानवस्थितः।
स मां त्वदादींश्च पितः ! समस्तान्
समस्तचेष्टासु युनक्ति सर्वगः ॥२६॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

निष्क्राम्यतामयं दुष्टः शास्यताञ्च गुरोर्गृहे।
योजितो दुर्मतिः केन विपक्षवितथस्तुतौ ॥२७॥

पराशर उवाच

इत्युक्तोऽसौ तदा दैत्यैर्नीतो गुरुगृहं पुनः।
जग्राह विद्यामनिशं गुरुशुश्रूषणोद्यतः ॥२८॥

कालेऽतीते च महति प्रह्लादमसुरेश्वरः।
समाहूयाब्रवीत् पुत्र ! गाथा काचित् प्रगीयताम् ॥२९॥

प्रह्लाद उवाच

यतः प्रधानपुरुषौ यतश्चैतच्चराचरम्।
कारणं सकलस्यास्य स नो विष्णुः प्रसीदतु ॥३०॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

दुरात्मा बध्यतामेष नानेनार्थोऽस्ति जीवता।
स्वपक्षहानिकर्तृत्वाद् यः कुलाङ्गारतां गतः ॥३१॥

पराशर उवाच

इत्याज्ञप्तास्ततस्तेन प्रगृहीतमहायुधाः।
उद्यतास्तस्य नाशाय दैत्याः शतसहस्रशः ॥३२॥

नहुनु भएर यो सम्पूर्ण चराचर
रहनुभएको छ। उहाँ सर्वव्या
हजुरहरू सबैलाई र सम्पूर्ण प्र
कामहरूमा लगाइदिनुहुन्छ।
भन्यो– यस महापापीलाई य
गुरुका आश्रममा लगेर यसला
राख्ने व्यवस्था मिलाओ। य
कसले प्रोत्साहित गरेर मे
लगाइदिएको हो ? ॥२७॥
त्यो दैत्यराजको यस प्रकारको
फेरि त्यस बालकलाई गुरुका
ती प्रह्लाद पनि त्यहाँ निरन्तर
गुरुको सेवा गर्दै विद्याध्ययन
धेरै समयको अन्तरालपछि
प्रह्लादलाई आफ्नो अगाडि बो
आज तिमी मलाई कुनै यस्तो
मेरो मन शान्त होस् ॥२९॥
प्रधान र पुरुष एवं यो चराच
भएको हो, उहाँ परमात्मा श्री
सबैसँग अत्यन्त प्रसन्न
हिरण्यकशिपुले भन्यो– हरे! य
रहेको छ ! यसको हत्या गरिदे
कुनै लाभ हुनेछैन। किनकि,
भएका कारणले यो आफ्ना कु
भइसकेको छ ॥३१॥ **पराशर**
दैत्यराजको यस किसिमको
हजारौं दैत्य सैनिकहरू अत्य
अस्त्र हातमा लिएर उनला
भए ॥३२॥ **प्रह्लादले भने–**
विष्णु स्वयं शस्त्रहरूमा, ति
चराचर सम्पूर्ण जगतमा व्याप

पराशर उवाच

ततस्तैः शतशो दैत्यैः शस्त्रौघैराहतोऽपि सन्।
नावाप वेदनामल्पामभूच्चैव पुनर्नवः ॥३४॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

दुर्बुद्धे ! विनिवर्तस्व वैरिपक्षस्तवादतः।
अभयं ते प्रयच्छामि मातिमूढमतिर्भव ॥३५॥

प्रह्लाद उवाच

भयं भयानामपहारिणि स्थिते
मनस्यनन्ते मम कुत्र तिष्ठति।
यस्मिन् स्मृते जन्मजरान्तकादि-
भयानि सर्वाण्यपयान्ति तात ॥३६॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

भोः भोः सर्पा ! दुराचारमेनमत्यन्तदुर्मतिम्।
विषज्वालाकुलैर्वक्त्रैः सद्यो नयत संक्षयम् ॥३७॥

पराशर उवाच

इत्युक्तास्तेन ते सर्पाः कुहकास्तक्षकान्धका।
अदशन्त समस्तेषु गात्रेष्वतिविषोल्वणा ॥३८॥

स त्वासक्तमतिः कृष्णे दश्यमानो महोरगैः।
न विवेदात्मनो गात्रं तत्स्मृत्याह्लादसंस्थितः ॥३९॥

सर्पा ऊचुः

द्रंष्ट्र विशीर्णा मणयःस्फुटन्ति
फणाषु तापो हृदयेषु कम्पः।

प्रह्लादलाई कुनै किसिमको असर
त्यसबाट कुनै प्रकारका वेदनाको
उनी पहिलेका जसरी नै शक्तिर
हिरण्यकशिपुले भन्यो– हे दुर्बु
पनि मेरो शत्रुको स्तुतिगान गर्न छ
भने म तिमीलाई अभयदान दिन्छु
प्रयासमा नलाग, यसैमा तिम्रो कल
प्रह्लादले भने– हे पिताजी ! जस
जन्म, जरा र मृत्यु आदिको सम
हट्दछ अर्थात् त्यसको कुनै प्रभा
मनमा उत्पन्न भएको भयलाई
प्राणीहरूका हृदयमा विराजमान
भएपछि मलाई कुनै भयले प्रभा
हिरण्यकशिपुले भन्यो– हे सर्प
दुर्बुद्धि भएको र दुराचारी बाल
विषाग्निबाट सम्पन्न मुखहरूले
यसको विनाश गरिदेओ, जसको
शत्रुको गुणगान गर्नका ल
नपाओस् ॥३७॥ **पराशरजीले**
हिरण्यकशिपुको यस प्रकारको
अत्यन्त क्रूर र विषालु तक्षक अ
शरीरका सम्पूर्ण अङ्गहरूमा अ
डसे ॥३८॥ तर, श्रीकृष्णमा अत्य
ती प्रह्लाद महासर्पहरूद्वारा डसि
स्मरणरूपी आनन्दमा अवस्थित
अवस्थामा पहिलेका जसरी नै
उनलाई त्यसले कुनै किसिमव
पुऱ्याउन सकेन ॥३९॥ **सर्पहरू**
हामीहरूका दाँतहरू भाँचिए, म
फणाहरूमा पीडा र हृदयहरूमा
तथापि यस बालकको शरीरमा
परिरहेको छैन। यसकारण अब

हिरण्यकशिपुरुवाच

हे दिग्गजा! सङ्कटदन्तमिश्रा!

घ्नतैनमस्मद्रिपुपक्षभिन्नम्।

तज्जा विनाशाय भवन्ति तस्य

यथारणेः प्रज्वलितो हुताशः ॥४१॥

पराशर उवाच

ततः स दिग्गजैर्बालो भूभृच्छिखरसन्निभैः।

पातितो धरणीपृष्ठे विषाणैरवपीडितः ॥४२॥

स्मरतस्तस्य गोविन्दमिभदन्ताः सहस्रशः।

शीर्णा वक्षःस्थलं प्राप्य स प्राह पितरं ततः ॥४३॥

दन्ता गजानां कुलिशाग्रनिष्ठुराः

शीर्णा यदेते न बलं ममैतत्।

महाविपत्पापविनाशनोऽयं

जनार्दनानुस्मरणानुभाव : ॥४४॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

ज्वाल्यतामसुरा ! वह्निरपसर्पत दिग्गजाः।

वायो समेधयाग्निं त्वं दह्यतामेष पापकृत् ॥४५॥

मिलाएर मेरो शत्रुका तर्फबा
गरिएको यस बालकलाई
अरणिबाट उत्पन्न भएको
जलाइदिन्छ, त्यसरी नै कसैद
हो त्यसैको विनाश गराइ
भन्नुभयो– त्यसरी दैत्यराज
पाएपछि ती पर्वतको शिखरव
दिग्गज (भयानक हात्ती)हरूले
पछारेर आफ्ना दाँतहरूले खू
त्यसको कुनै प्रभाव परेन ॥
प्रह्लाद भगवान् श्री गोविन्द
निरन्तर रूपमा स्मरण गरिरा
हजारौं दाँतहरू उनको छा
त्यसपछि अत्यन्त हताश भए
हिरण्यकशिपुसँग भन्दा भा
हात्तीहरूका वज्रका समान ब
छन्, त्यसमा मैले कुनै किसि
छैन। यो त भगवान् जनार्दनव
महाविपत्ति र क्लेशहरूको वि
स्मरणको प्रभाव मात्र हो
भन्यो– हे दिग्गजहरू हो! ि
हे दैत्यहरू! तिमीहरू अग्नि
तिमीले त्यो अग्निलाई अत्
जसले गर्दा त्यो अग्निले यस
पार्न सफल होस् ॥४५॥
त्यसपछि आफ्ना स्वामी दैत्यर
सैन्यहरूले काठको अत्यन्त
ती असुर राजकुमार प्रह्लादल
जलाउन थाले यस्तो अवस्थ

ह्लाद उवाच

ातैष वह्निः पवनेरितोऽपि
न मां दहत्यत्र समन्ततोऽहम्।
श्यामि पद्मास्तरणास्तृतानि
शीतानि सर्वाणि दिशां मुखानि ॥४७॥

पराशर उवाच

अथ दैत्येश्वरं प्रोचुर्भार्गवस्यात्मजा द्विजाः।
पुरोहिता महात्मानः साम्ना संस्तूय वाग्मिनः ॥४८॥

पुरोहिता ऊचुः

राजन् ! नियम्यतां कोपो बालेऽत्र तनयेऽनुजे।
कोपो देवनिकायेषु यत्र ते सफलो यतः ॥४९॥

तथा तथैनं बालं ते शासितारो वयं नृप।
यथा विपक्षनाशाय विनीतस्ते भविष्यति ॥५०॥

बालत्वं सर्वदोषाणां दैत्यराजास्पदं यतः।
ततोऽत्र कोपमत्यर्थं योक्तुमर्हसि नार्भके ॥५१॥

न त्यक्ष्यति हरेः पक्षमस्माकं वचनाद् यदि।
ततःकृत्यां वधायास्य करिष्यामोऽनिवर्तिनीम् ॥५२॥

पराशर उवाच

एवमभ्यर्थितस्तैस्तु दैत्यराजः पुरोहितैः।
दैत्यैर्निष्काशयामास पुत्रं पावकसञ्चयात् ॥५३॥

चारैतर्फ अर्थात् सम्पूर्ण दिशा
ओछ्यानका समान अत्यन्त शीत
अनुभव गरिरहेको छु। यसकारण
असर गर्दैन ॥४७॥ **पराशरजीले**
दैत्य-गुरु शुक्राचार्यका पुत्र वाग्मी
आदि पुरोहितहरूसहित भएर स
दैत्यराजको प्रशंसा गर्दै भने ॥
भने- हे राजन्! आफ्नो बालक पुत्र
क्रोधलाई आफ्नो नियन्त्रणमा राखे
तपाईले त देवताहरूमाथि रिस
किनकि यसैभित्र उनीहरूको सप
भइरहेको छ ॥४९॥ हे राजन्! हा
बालकलाई यस्तो प्रभावशाली शि
प्रभावका कारणले गर्दा तपाईका
विनाशको कारकतत्त्व भएर
विनयशील र बफादार हुनेछन्
बालपन नै सबै किसिमका दो
आश्रयस्थल भएको हुन्छ। यस
बालकमाथि यस किसिमको अ
उपयुक्त हुँदैन, त्यसैले तपाईं क्रोध
हुनुहोस् ॥५१॥ यदि हामीहरूले
अस्वीकार गर्दै यिनले विष्णुको
गरेनन् भने हामी यिनको हत्या
पनि नियन्त्रण गर्न नसक्ने र जस्त
आफूलाई जिम्मा लगाएको का
आनन्दित हुने "कृत्या" लाई
पराशरजीले भन्नुभयो- पुरोहि
अनुरोध गरिसकेपछि दैत्यरा
दैत्यहरूलाई लगाएर प्रह्लादलाई त
अग्निबाट बाहिर निकाल्न लग
भगवान विष्णुका परमभक्त प्रह्ला

ह्लाद उवाच

यतां परमार्थो मे दैतेया दितिजात्मजा।
चान्यथैतन्मन्तव्यं नात्र लोभादिकारणम् ॥५५॥
न्म बाल्यं ततः सर्वो जन्तुः प्राप्नोति यौवनम्।
व्याहतैव भवति ततोऽनुदिवसं जरा ॥५६॥
श्च मृत्युमभ्येति जन्तुर्दैत्येश्वरात्मजा।
यक्षं दृश्यते चैतदस्माकं भवतां तथा ॥५७॥
तस्य च पुनर्जन्म भवत्येतच्च नान्यथा।
गमोऽयं तथा तत्र नोपादानं विनोद्भवः ॥५८॥
र्भवासादि यावत् तु पुनर्जन्मोपपादनम्।
मस्तावस्थकं तावद् दुःखमेवावगम्यताम् ॥५९॥
त्तृष्णोपशमं तद्वच्छीताद्युपशमं सुखम्।
यते बालबुद्धित्वाद् दुःखमेव हि तत् पुनः ॥६०॥
त्यन्तस्तिमिताङ्गानां व्यायामेव सुखैषिणाम्।
न्तिज्ञानावृताक्षाणां प्रहारोऽपि सखायते ॥६१॥

उत्पन्न भएका बालकहरू!
परमार्थका विषयमा उपदेश दि
अन्यथा नसम्झनु। किनकि,
उपदेश दिनमा मेरो कुनै व्या
मनसाय रहेको छैन ॥५५॥
बाल्यावस्था यसपछि यौव
त्यसपछि दिनप्रतिदिन उकालो
पनि निश्चत रूपमा हुन्छ, यो क्र
आफू सधैं यौवनावस्थामा र
हे दैत्य राजकुमारहरू! यसप
(जीव) को मृत्यु हुन्छ। यसला
प्रत्यक्ष रूपमा देख्न सक्दछौ,
कसैले रोक्न वा यसमा कुनै कि
सक्दैन ॥५७॥ मृत्युपछि निश्च
यो नियमको परिधिभन्दा ब
सक्तैन। यो विषय, श्रुति र
आधारमा स्वतः प्रमाणित हुन्छ
कुनै उपादान कारण अवश
पुनर्जन्मलाई प्राप्त गराउने ग
अवस्थाहरू र कारणहरू रहे
रूपमा दुःखरूप नै हुन्छन् भ
मनुष्यले मूर्खताका
(भोक), तृष्णा (तिर्खा) र शी
सुख सम्झन्छन्। तर, वास्तव
महासागरमात्र हो, त्यसबाट को
सक्तैन ॥६०॥ जसको शरीर
कारण अत्यन्त शिथिल भए
व्यायामलाई सुखदायक भएक
नै जसको दृष्टिलाई अज्ञानको
छ, त्यसले दुःखलाई
सम्झन्छ ॥६१॥ ओहो ! कहाँ

मांसाऽसृक्पूयविण्मूत्रस्नायुमज्जाऽस्थिसंहतौ ।

देहे चेत् प्रीतिमान् मूढो नरके भवितापि सः ॥६३॥

अग्नेः शीतेन तोयस्य तृषा भक्तस्य च क्षुधा ।

क्रियते सुखकर्तृत्वं तद् विलोमस्य चेतरैः ॥६४॥

करोति हे दैत्यसुता ! यावन्मात्रं परिग्रहम् ।

तावन्मात्र स एवास्य दुःखं चेतसि यच्छति ॥६५॥

यावतः कुरुते जन्तुः सम्बन्धान् मनसः प्रियान् ।

तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥६६॥

यद् यद् गृहे तन्मनसि यत्र तत्रावतिष्ठतः ।

नाशदाहापहरणं तत्र तस्यैव तिष्ठति ॥६७॥

जन्मन्यत्र महद् दुःखं म्रियमाणस्य चापि तत् ।

यातनासु यमस्योग्रं गर्भसङ्क्रमेणु च ॥६८॥

गर्भे च सुखलेशोऽपि भवद्भिरनुमीयते ।

यदि तत् कथ्यतामेवं सर्वं दुःखमयं जगत् ॥६९॥

तदेवमतिदुःखानामास्पदेऽत्र भवार्णवे ।

मासु, रगत, पीप, विष्टा,
अस्थिपञ्जरहरूको समूहरू
सक्तछ भने उसलाई भयान
प्रिय लाग्न सक्छ ॥६३॥ जाडे
लागेका समयमा जल, भोव
सुखदायक हुन्छन् र यिन
आफूभन्दा अलग अग्नि
सुखदायक भएको हुन्छ ॥६
जति-जति विषयहरूको संग्र
त्यति मनुष्यहरूका चित्तम
हुन्छ । किनकि विषयसुख
प्राणीले आफ्नो मनलाई प्रि
अत्यधिक रूपमा सम्बन्धहर
आधारमा उसको मनमा
बीजारोपण भइरहेको हुन्छ
घरमा रहेका हुन्छन् ती वस्
तापनि उसको मनमा नै बसेव
एवं दाह (डढाउने) को साम
हुन्छ अर्थात् घरमा राखिएव
रहे तापनि त्यसको नाश हु
दुःखी बनाइरहेको हुन्छ ॥६
रहँदाका अवस्थामा यहाँको
भोग गरिरहनुपर्दछ र मृत्यु
यातनाहरू र माताको गर्भ
अत्यन्त उग्र कष्टको भो
तिमीहरू गर्भमा रहँदाका
पनि सुखको अनुमान गर्न स
यो सम्पूर्ण संसार अत्यन्त
यसमा कुनै अवस्थामा वा
सम्भावना छैन ॥६९॥ यस
आश्रयस्वरूप यस संसार
भगवान् श्रीविष्णुले मात्र मु

मा जानीत वयं बाला देही देहेषु शाश्वतः।

जरायौवनजन्माद्या धर्मा देहस्य नात्मनः ॥७१॥

बालोऽहं तावदिच्छातो यतिष्ये श्रेयसे युवा।

युवाऽहं वार्द्धके प्राप्ते करिष्याम्यात्मनो हितम् ॥७२॥

वृद्धोऽहं मम कर्माणि समस्तानि न गोचरे।

किं करिष्यामि मन्दात्मा समर्थेन न यत् कृतम् ॥७३॥

एवं दुराशयाक्षिप्तमानसः पुरुषः सदा।

श्रेयसोऽभिमुखं याति न कदाचित् पिपासितः ॥७४॥

बाल्ये क्रीडनकासक्ता यौवने विषयोन्मुखाः।

अज्ञा नयन्त्यशक्त्या च वार्द्धकं समुपस्थितम् ॥७५॥

तस्माद् बाल्ये विवेकात्मा यतेत श्रेयसे सदा।

बाल्ययौवनवृद्धाद्यैर्देहभावैरसंयुतः ॥७६॥

बुढ्यौली, यौवन र जन्म आदि
शरीरको मात्र धर्म हो, शरीरको अ
आत्मा सधैं नित्य रहन्छ, त्यस
धर्महरूको प्रभाव पर्न सक्तैन
चित्त यस किसिमले विक्षिप्त
"अहिले मेरो बाल्यावस्था छ
चाहनाअनुसार खेलुँ, सहपाठी मि
युवास्थामा पुग्दछु, त्यसपछि आत
लाग्नेछु।" जब युवावस्था आउँछ,
जवान छु, बुढ्यौली लागेपछि अ
गर्नेछु।" जब वृद्धावस्था आउँछ
अब त मेरा इन्द्रियहरूले आफ्न
शरीर पनि अत्यन्त शिथिल
अवस्थामा मैले के नै गर्न सक्छु
मैले केही पनि गरिँन।" त्यसले
कल्याण गर्न सक्तैन। ऊ केवल
लागि मात्र अत्यन्त व्याकुल भइर
मूर्ख मनुष्यहरूले आफ्नो बाल्याव
बिताउँछन्, यौवनावस्था विषय
बिताउँदछन् र वृद्धावस्था असम
व्यर्थ बिताउँछन् यस्ता व्यक्तिले क
हुने मार्गमा लागेर जीवनल
सक्तैनन् ॥७५॥ यसकारण विवे
पुरुषले बाल्यावस्था, यौवनावस
नगरिकन बाल्यावस्थामै आफ्नो
कार्यमा लागेर आफ्नो अमूल्य
रूपमा साकार बनाउने प्रयासमा
तिमीहरूलाई जे जति बताएक
तिमीहरूले असत्य सम्झिएका छै

आयासः स्मरणे कोऽस्य स्मृते यच्छति शोभनम्।

पापक्षयश्च भवति स्मरतां तमहर्निशम् ॥७८॥

सर्वभूतस्थिते तस्मिन् मतिर्मैत्री दिवानिशम्।

भवतां जायतामेवं सर्वक्लेशान् प्रहास्यथ ॥७९॥

तापत्रयेणाभिहतं यदेतदखिलं जगत्।

तदा शोच्येषु भूतेषु द्वेषं प्राज्ञः करोति कः ॥८०॥

अथ भद्राणि भूतानि हीनशक्तिरहं परम्।

मुदं तथापि कुर्वीत हानिर्द्वेषफलं यतः ॥८१॥

बद्धवैराणि भूतानि द्वेषं कुर्वन्ति चेत् ततः।

शोच्यान्यहोऽतिमोहेन व्याप्तानीति मनीषिणा ॥८२॥

एते भिन्नदृशा दैत्या विकल्पाः कथिता मया।

कृत्वाभ्युपगमं तत्र संक्षेपः श्रूयतां मम ॥८३॥

विस्तारः सर्वभूतस्य विष्णोर्विश्वमिदं जगत्।

द्रष्टव्यमात्मवत तस्मादभेदेन विचक्षणैः ॥८४॥

शारीरिक परिश्रमको आवश्यक
मात्र गरिए तापनि उहाँले अत्यन्त
फल दिनुहुन्छ तथा निरन्तर रूप
व्यक्तिका सम्पूर्ण पापहरू
हुन्छन् ॥७८॥ उहाँ सम्पूर्ण
विराजमान हुनुभएका परमात्मा
एकाग्रतापूर्वक लागिरहोस् र
तिमीहरूको प्रेम बढिरहोस्। य
तिमीहरूमा भएका सम्पू
जानेछन् ॥७९॥ जब यो सम्पूर्ण
अर्थात् आधिदैविक, आधिभौ
तापहरूबाट व्याप्त भएको छ भ
पुगेको यस संसारका प्राणीहरूप्रति
आवश्यकता छैन ॥८०॥ यस
जीवहरू अत्यन्त आनन्दमा रहे
शक्तिहीन भएको छु, यस कि
तापनि प्रसन्न नै रहनुपर्दछ।
गरियो भने त्यसको फलस्वरू
गर्नुपर्दछ। यसकारण कसैप्रति
हुँदैन ॥८१॥ कसैले आफूप्रति
पनि बुद्धिमान्हरूले यो अत्य
बुझ्नुपर्दछ। किनकि, मोहका
सबैमा सद्भाव राख्न सक्दैन,
विषय हो ॥८२॥ हे दैत्यहरू
दृष्टिकोण भएकाहरूको विकल
उपायका विषयमा बताएँ
समन्वयपूर्वक सङ्क्षिप्त विचार
यो सम्पूर्ण जगत् सबै प्राणीहरू
हुनुभएका भगवान् श्रीविष्णुब
यसकारण बुद्धिमान् पुरुषह
आत्माका समान अभेद रूप

ग्रा नाग्निना न वार्केण नेन्दुना नैव वायुना।
पर्जन्यवरुणाभ्यां वा न सिद्धैर्न च राक्षसैः ॥८६॥
न यक्षैर्न च दैत्येन्द्रैर्नोरगैर्न च किन्नरैः।
न मनुष्यैर्न पशुभिर्दोषैर्नैवात्मसम्भवैः ॥८७॥
ज्वाराक्षिरोगाऽतीसारप्लीहगुल्मादिकैस्तथा।
द्वेषेर्ष्यामत्सराद्यैर्वा रागलोभादिभिः क्षयम् ॥८८॥
न चान्यैर्नीयते कैश्चिन्नित्या ह्यत्यन्तनिर्मला।
तामाप्नोति मलं त्यक्त्वा केशवे हृदि संस्थिते ॥८९॥
असारसंसारविवर्तनेषु मा यात तोषं प्रसभं ब्रवीमि।
सर्वत्र दैत्याः समतामुपेत समत्वमाराधनमच्युतस्य ॥९०॥
तस्मिन् प्रसन्ने किमिहात्स्यलभ्यं
धर्मार्थकामैरलमल्पकास्ते।
समाश्रिताद् ब्रह्मतरोरनन्ता-
निःसंशयं प्राप्स्यथ वै महत्फलम् ॥९१॥

शान्ति छ, उहाँ आनन्दमय निम
केशवमा एकाग्रतापूर्वक मन लग
त्यो शान्तिलाई प्राप्त गर्न सक्दछ।
वायु, मेघ, वरुण, सिद्ध, राक्षस,
किन्नर, मनुष्य, पशुबाट र आफैं
दोषहरूबाट अथवा ज्वरो, आँखाक
किसिमका रोगहरू एवं द्वेष, ईर्ष्य
तथा कुनै भावहरूबाट पनि त्य
सक्तैन ॥८६-८९॥ हे दैत्यहरू
आग्रहपूर्वक भन्दछु, तिमीहरू यो अ
वासनाहरूबाट कहिल्यै सन्तुष्ट
सबैमा समभाव राख्नु। किनकि,
श्रीअच्युतको वास्तविक आराध
भगवान् श्रीअच्युत प्रसन्न भइसके
गर्न नसकिने वस्तु नै के छ ? धर्म
व्यर्थ छन्, तिमीहरूले यिनको च
किनकि उहाँ अनन्त परब्रह्मस्व
लिएपछि निःसन्देह मोक्षरूपी महा
यसमा कुनै द्विविधा छैन ॥९१॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे सप्तदशोऽध्यायः।

अष्टादशोऽध्यायः　　अध्याय – १८

"प्रह्लादस्य विनाशाय दैत्यान् प्रति हिरण्यकशिपोरादेशः"

(प्रह्लादको हत्याका लागि विषशस्त्रादिको प्रयोग र प्रह्लादद्वारा भगवत्स्तुति

राशर उवाच

स्यैवं दानवाश्चेष्टां दृष्ट्वा दैत्यपतेर्भयात्।

ाचचक्षुः स चोवाच सूदानाहूय सत्वरः ॥१॥

हेरण्यकशिपुरुवाच

सूदा मम पुत्रोऽसावन्येषमपि दुर्मतिः।

कुमार्गदेशको दुष्टो हन्यतामविलम्बितम् ॥२॥

हालाहलं विषं तस्य सर्वभक्ष्येषु दीयताम्।

अविज्ञातमसौ पापो हन्यतां मा विचार्यताम् ॥३॥

पराशर उवाच

ते तथैव ततश्चक्रुः प्रह्लादाय महात्मने।

विषदानं यथाज्ञप्तं पित्रा तस्य महात्मनः ॥४॥

हालाहलं विषं घोरमनन्तोच्चारणेन सः।

अभिमन्त्र्य सहान्नेन मैत्रेय बुभुजे तदा ॥५॥

पराशरजीले भन्नुभयो- किसिमको व्यवहार देखेर दैत्यरा अत्यन्त भयभीत भएका ती दैत्य कुरा उसलाई सुनाइदिए। यसपछि स्वभाव भएको हिरण्यकशिपुले अ बोलाएर भन्यो ॥१॥ **हिरण्यक** भान्सेहरू! मेरो यो अत्यन्त दुष्ट पुत्रलाई, जसले अरुलाई पनि कुम दिन थालेको छ, त्यसलाई तिमी मृत्युका मुखमा पुऱ्याउने उपयुक्त यसलाई मारिदेओ ॥२॥ तिमीहरूले नदिइकनै सम्पूर्ण भोजनका सामग्री मिलाइदेऊ र कुनै किसिमको अर्थात् मनमा कुनै प्रकारको द्वि अत्यन्त पापीको हत्या गरिदेओ **भन्नुभयो**- त्यसपछि ती भान्सेहरू जसरी उनका पिता हिरण्यकशिपुले त्यसरी नै सम्पूर्ण खाद्यपदार्थह मिसाएर खान दिए ॥४॥ हे मैत्रे भगवान् श्रीअनन्तको नाम उच्चा गरेर त्यो हलाहल विषलाई आ अत्यन्त आनन्दपूर्वक स्वादिष्ट परब्रह्म परमात्माका नामको प्र शक्तिहीन भइसकेको त्यस हला

ततस्तदा भयत्रस्ता जीर्णं दृष्ट्वा महद्विषम् ।

दैत्येश्वरमुपागम्य प्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥७॥

सूदा ऊचुः

दैत्यराज ! विषं दत्तमस्माभिरतिभीषणम् ।

जीर्णं तेन सहान्नेन प्रह्लादेन सुतेन ते ॥८॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

त्वर्यतां त्वर्यतां हे हे सद्यो दैत्यपुरोहिताः ।

कृत्यां तस्य विनाशाय उत्पादयत मा चिरात् ॥९॥

पराशर उवाच

सकाशमागम्य ततः प्रह्लादस्य पुरोहिताः ।

सामपूर्वमथोचुस्ते प्रह्लादं विनयान्वितम् ॥१०॥

पुरोहिता ऊचुः

जातस्त्रैलोक्यविख्यात आयुष्मन्! ब्रह्मणः कुले ।

दैत्यराजस्य तनयो हिरण्यकशिपोर्भवान् ॥११॥

किं देवैः किमनन्तेन किमन्येन तवाश्रयः ।

पिता ते सर्वलोकानां त्वं तथैव भविष्यसि ॥१२॥

तस्मात् पत्यिजैनां त्वं विपक्षस्तवसंहिताम् ।

वाच्चं पिता समस्तानां गुरूणां परमो गुरुः ॥१३॥

विषलाई अत्यन्त आन
देखिसकेपछि अत्यन्त भय
दैत्यराज हिरण्यकशिपुका न
प्रणाम गर्दै बताउन थाले ॥
दैत्यराज! हामीहरूले हजुर
डरलाग्दो विष खान दिएका
प्रह्लादले त्यसलाई अन्नसँ
पचाइदिए, त्यसले पनि उनल
पुऱ्याउन सकेन ॥८॥ **हिर**
पुरोहितहरू हो! अत्यन्त चाँ
यस दुष्टात्माको पूर्ण रूपमा
अब कृत्यालाई उत्पन्न गराऊ
छैन अर्थात् अब ढिला
भन्नुभयो– त्यसपछि ती पुरो
अत्यन्त विनम्रतापूर्वक र शा
पनि सम्झाउने प्रयास गर्दै
भने– हे आयुष्मन् ! तिमी त
हुनुभएका ब्रह्मजीका कुल
दैत्यराज हिरण्यकशिपुका
तिमीले यस प्रकारको अज्ञ
गरिदेऊ ॥११॥ तिमीलाई
अथवा कसैसँग केको मत
हिरण्यकशिपु सम्पूर्ण प्राणी
भविष्यमा तिमी पनि यस
सबैको आश्रयरूप महाराज
तिमीले तिम्रा पिताका शत्रुक
तिम्रा पिता हिरण्यकशिप
प्रशंसनीय तथा उनै सम्पूर्ण
भएका छन् ॥१३॥ **प्रह्लाद**

पिता च मम सर्वस्मिन् जगत्युत्कृष्टचेष्टितः ।

एतदप्यवगच्छामि सत्यमत्रापि नानृतम् ॥१५॥

गुरूणामपि सर्वेषां पितातु परमो गुरुः ।

यदुक्तं भ्रान्तिरत्रापि स्वल्पापि हि न विद्यते ॥१६॥

पिता गुरुर्न सन्देहः पूजनीयः प्रयत्नतः ।

तथापि नापराध्यामीत्येव मे मनसि स्थितम् ॥१७॥

यदेतत् किमनन्तेनेत्युक्तं युष्माभिरीदृशम् ।

को ब्रवीति यथायुक्तं किन्तु नैतद् वचोऽर्थवत् ॥१८॥

इत्युक्त्वा सोऽभवन्मौनी तेषां गौरवयन्त्रितः ।

प्रहस्य च पुनः प्राह किमनन्तेन साध्विति ॥१९॥

साधु भोः किमनन्तेन साधु भो गुरवो मम ।

श्रूयतां यदनन्तेन यदि खेदं न यास्यथ ॥२०॥

धर्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्था उदाहृताः ।

चतुष्टयमिदं यस्मात् तस्मात् किं किमिदं वृथा ॥२१॥

हिरण्यकशिपु महाराज पनि सम्पृ
ठूला पराक्रमी हुनुहुन्छ यस कुरा
रहेको छ। तपाईंहरूको यो भनाइ
हो, यसमा पनि कुनै प्रकारको द्विवि
र, पिताजी पनि मेरा लागि सम्पूर्ण
हुनुहुन्छ। यो तपाईंहरूले जे बता
कुनै प्रकारको अलिकति अर्थात्
रहेको छैन ॥१६॥ पुत्रका लागि
हुनुहुन्छ र उहाँको अत्यन्त विनम्र
यसमा पनि कुनै किसिमको द्विवि
मनमा पनि उहाँको लागि हानिव
भावना आएको छैन। मबाट त्यस
सक्दैन ॥१७॥ तर, तपाईंहरूले
अनन्तको आराधना गर्न केको म
कुरालाई कसले न्यायोचित भन्न
यो अभिव्यक्ति कुनै पनि अ
सक्तैन ॥१८॥ यति भनिसकेपछि
सम्मान बचाउनका लागि शान्त
हाँस्दै भन्नथाले– "तलाई अनन्तसँ
विचारका लागि तपाईंहरूलाई
मेरा गुरुहरू! तपाईंहरू भन्नुहुन्छ
के मतलव छ ? तपाईंहरूको यस
छ ! यदि तपाईंहरूलाई नराम्र
अनन्तसँग के प्रयोजन रहेको
सुन्नुहोस् ॥२०॥ धर्म, अर्थ, काम
चार किसिमको पुरुषार्थ भनिन्छ य
जसबाट सिद्ध हुन्छन्; उहाँ अ
प्रयोजन छ? तपाईंहरूको यस किसि
कस्ता शब्दका माध्यमद्वारा सम्बो
मरीचि आदि ऋषिहरूले उहाँ अ

तत्तत्त्ववेदिनो भूत्वा ज्ञानध्यानसमाधिभिः।

अवापुर्मुक्तिमपरे पुरुषा ध्वस्तबन्धनाः ॥२३॥

सम्पदैश्वर्यमाहात्म्यज्ञानसन्ततिकर्मणाम्।

विमुक्तेश्चैकतालभ्यं मूलमाराधनं हरेः ॥२४॥

यतो धर्मार्थकामाख्यं मुक्तिश्चापि फलं द्विजा।

तेनापि हि किमेत्येवमनन्तेन किमुच्यते ॥२५॥

किञ्चात्र बहुनोक्तेन भवन्तो गुरवो मम।

वदन्तु साधु वाऽसाधु विवेकोऽस्माकमल्पकः ॥२६॥

पुरोहिता ऊचुः

दह्यमानस्त्वस्माभिरग्निना बाल रक्षितः।

भूयो न वक्ष्यसीत्येवं नैव ज्ञातोऽस्यबुद्धिमान् ॥२७॥

यदास्मद्वचनान्मोहग्राहं न त्यक्ष्यते भवान्।

ततः कृत्यां विनाशाय तव स्रक्ष्याम दुर्मतेः ॥२८॥

प्रह्लाद उवाच

कः केन हन्यते जन्तुर्जन्तुः कः केन रक्ष्यते।

हन्ति रक्षति चैवात्मा ह्यसत् साधु समाचरन् ॥२९॥

पराशर उवाच

ध्यान र समाधिका माध्यमद्वारा
वास्तविक ज्ञान हासिल गरेर
पार गर्दै मोक्षपद प्राप्त गरेका छ
ज्ञान, माहात्म्य, सन्तान, कर्म
लागि परब्रह्म परमात्मा श्रीहरिक
हो ॥२४॥ हे ब्राह्मणहरू! य
धर्म, काम र मोक्ष यी चारै
प्राप्ति हुन्छ, उहाँका विषय तपाईं
भएको छ– "अनन्तसँग तेरो
यसभन्दा धेरै बताएर के फाइ
हुनुहुन्छ। उचित–अनुचित जे
हे गुरुहरू! म बाल्यस्वभा
शिष्यले यदि केही अनुचित ब
गरिदिनुहोस् ॥२६॥ **पुरोहितह**
फेरि यस प्रकारको कुरा नगरौल
अग्निबाट जल्न लागेको सम
तर, तिमी यस किसिमका मू
हामीलाई थिएन, त्यसैले तिमी
हे दुर्मते ! यदि तिमीले हामी
स्वीकार गरेर आफ्नो त्यो अज्ञ
गरेनौ भने अवश्य तिम्रो विना
विनाश गराउनका लागि कृत्या
रूपमा त्यसले तिमीलाई नष
भने – कुन जीवले कसलाई
रक्षा गर्दछ ? शुभ र अशुभ आ
स्वयं आत्माले नै आफ्नो रक्षा
अर्थात् यस संसारमा आत्माक
कसैलाई मार्न वा बचाउन स
भन्नुभयो– प्रह्लादले यसरी
क्रोधित भएकी ती दैत्यपुरोहि

अतिभीमा समागम्य पादन्यासक्षतक्षितिः।

शूलेन सा सुसंक्रुद्धा तं जघानाशु वक्षसि ॥३१॥

तत् तस्य हृदयं प्राप्य शूलं बालस्य दीप्तिमत्।

जगाम खण्डितं भूमौ तत्रापि शतधा गतम् ॥३२॥

यत्रानपायी भगवान् हृद्यास्ते हरिरीश्वरः।

भङ्गो भवति वज्रस्य तत्र शूलस्य का कथा ॥३३॥

तस्मिन्नपापे पापैश्च पातिता तत्र याजकैः।

तानेव सा जघानाशु कृत्या नाशं जगाम च ॥३४॥

कृत्यया दह्यमानांस्तान् विलोक्य स महामतिः ।

त्राहि कृष्णेत्यनन्तेति वदन्नभ्यवपद्यत ॥३५॥

प्रह्लाद उवाच

सर्वव्यापिन् जगद्रूप जगत्स्रष्टजनार्दन ।

पाहि विप्रानिमानस्माद् दुःसहान्मन्त्रपावकात् ॥३६॥

यथा सर्वेषु भूतेषु सर्वव्यापी जगद्गुरुः।

विष्णुरेव तथा सर्वे जीवन्त्वेते पुरोहिताः ॥३७॥

यथा सर्वगतं विष्णुं मन्यमानो न पावकम्।

चिन्तयाम्यरिपक्षेऽपि जीवन्त्वेते पुरोहिताः ॥३८॥

प्रकट भएर अत्यन्त क्रोधपूर्ण अ
छातीमा त्रिशूलले प्रहार गरी ॥३
हृदयमा स्पर्श गर्नासाथै त्यो अत
टुक्रा–टुक्रा भएर पृथ्वीमा झर्‍यो
पनि सयकडौ टुक्राहरू भए ॥३२।
रूपमा भगवान् श्रीहरिले निवा
ठोक्किँदा वज्र पनि टुक्रिन्छ भने त
विषयमा त भन्नु नै केही छैन ॥३
दैत्युपरोहितहरूले उती निष्पा
कृत्याको प्रयोग गरेका
पुरोहितहरूमाथि आफ्नो प्रहार ग
भई ॥३४॥ आफ्ना गुरुहरूल
जलाएको देखेर सद्बुद्धि भएव
कृष्ण! यिनीहरूको रक्षा ग
यिनीहरूलाई बचाइदिनुहोस्!"
दौडिए ॥३५॥ **प्रह्लादले भने**
जगत्स्वरूप! हे जगत्स्रष्टा जनार्द
यस मन्त्ररूपी अग्निबाट यी सब
गरिदिनुहोस् ॥३६॥ सर्वव्यापी सम
भगवान् श्रीविष्णु सबै प्राणी
रहनुभएको छ । यस सत्यक
पुरोहितहरू फेरि जीवित हुन स
अविनाशी भगवान् श्रीविष्णुल
आपना शत्रुपक्षमा पनि उहाँ विराज
भने यी दैत्यले पुरोहितहरू फेरि प
हुन सकुन् ॥३८॥ जो मलाई म
थिए, जसले मलाई भोजनमा ह
दिए, जसले अत्यन्त दन्किरहेको
मलाई अत्यन्त भयानक दिग्गज

ष्वहं मित्रभावेन समः पापोऽस्मि न क्वचित्।
था तेनाद्य सत्येन जीवन्त्वसुरयाजकाः ॥४०॥

राशर उवाच

त्युक्तास्तेन ते सर्वे संस्पृष्टाश्च निरामयाः।
मुत्तस्थुर्द्विजा भूयस्तञ्चोचुः प्रश्रयान्वितम् ॥४१॥

रोहिता ऊचुः

ीर्घायुरप्रतिहत-बलवीर्यसमन्वितः ।
त्र-पौत्र-धनैश्वर्ययुक्तो वत्स! भवोत्तम ॥४२॥

राशर उवाच

त्युक्त्वा तं ततो गत्वा यथावृत्तं पुरोहिताः।
त्यराजाय सकलमाचचक्षुर्महामुने ॥४३॥

सत्यका प्रभावले गर्दा आज यी जीवित होउन् अर्थात् बाँचुन् ॥३९-

भन्नुभयो– यसरी स्तुति गरिसकेर प्र ती दैत्य-पुरोहितहरू पहिलेका जस्तै त्यसपछि ती पुरोहितहरूले अत्यन्त वि प्रह्लादसँग भने..... ॥४१॥ **पुरोहि** वत्स! तिमी दीर्घायु, निर्द्वन्द, बल र सम्पन्न एवं पुत्र नाति धन ऐश्वर्यबा जगत्मा सर्वमान्य तथा सर्व

पराशरजीले भन्नुभयो– हे महामु यति भनिसकेपछि उनीहरू दैत्य भएको ठाउँमा गए र उनलाई सम्पू तस्तै सुनाइदिए ॥४३॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशेऽष्यदशोऽध्यायः।

एकोनविंशोऽध्यायः

अध्याय – १

"प्रह्लादं प्रति हिरण्यकशिपोरुक्तिः, प्रह्लादस्य विष्णुस्तवश्च"

(प्रह्लादद्वारा भगवत्–गुण–महिमा–वर्णन र उनको रक्षाका लागि सुदर्शन चक्रला

पराशर उवाच

हिरण्यकशिपुः श्रुत्वा तां कृत्यां वितथीकृताम्।

आहूय पुत्रं प्रपच्छ प्रभावस्यास्य कारणम् ॥१॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

प्रह्लाद ! सुप्रभावोऽसि किमेतत् ते विचेष्टितम्।

एतन्मन्त्रादिजनतिमुताहो सहजं तव ॥२॥

पराशर उवाच

एवं पृष्टस्तदा पित्रा प्रह्लादोऽसुरबालकः।

प्रणिपत्य पितुः पादाविदं वचनमब्रवीत् ॥३॥

प्रह्लाद उवाच

न मन्त्रादिकृतं तात ! न वा नैसर्गिकं मम।

प्रभाव एष सामान्यो यस्य यस्याच्युतो हृदि ॥४॥

अन्येषा यो न पापानि चिन्तयत्यामनो यथा।

तस्य पापागमस्तात ! हेत्वभावान्न विद्यते ॥५॥

कर्मणा मनसा वाचा परपीडा करोति यः।

तद्बीजजन्य फलति प्रभतं तस्य चाशुभम् ॥६॥

पराशरजीले भन्नुभयो-
कृत्याको प्रहार पनि व्यर्थ भएको
पुत्रलाई बोलाएर यस प्रभावको
सोध्यो ... ॥१॥ **हिरण्यकशिपुले**
तिमी अत्यन्त प्रभावशाली रहेछौ,
यो प्रभाव मन्त्र आदिका माध्यमद्व
हो अथवा स्वाभाविक रूपमा उ
पराशरजीले भन्नुभयो- यस प्र
सोधेपछि ती असुर बालक प्रह्लाद
सादर प्रणाम गरेर यस किसिमका
प्रह्लादले भने- "हे पिताजी ! म
न त मन्त्रद्वारा उत्पन्न गराइएको
हो। तर, जसका हृदयमा भगवान
गर्नुहुन्छ, तिनीहरूका लागि यो
साधारण कुरा हो ॥४॥ जुन मनु
नै अर्काको अकल्याण सोच्दैन
अभाव हुने भएकाले उसको प
हुन सक्तैन। त्यसैले सबैले सधै
विषयमा मात्र ध्यान दिन अत्यन्त
जुन मनुष्यले मन, वचन अथव
अर्कालाई पीडा पुर्‍याउँछ अर्थात
त्यो परपीडनरूप बीजबाट उत्पन्न
फल प्राप्त हुन्छ अर्थात् त्यसको
दुर्गति हुन्छ॥६॥ आफूसहित सम्
परब्रह्म परमात्मा श्रीकेशव

शारीरं मानसं दुःख दैवं भूतभवं तथा।

सर्वत्र शुभचित्तस्य तस्य मे जायते कुतः ॥८॥

एवं सर्वेषु भूतेषु भक्तिरव्यभिचारिणी।

कर्तव्या पण्डितैर्ज्ञात्वा सर्वभूतमयं हरिम् ॥९॥

पराशर उवाच

इति श्रुत्वा स दैत्येन्द्रः प्रासादशिखरे स्थितः।

क्रोधान्धकारितमुखः प्राह दैतेयकिङ्करान् ॥१०॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

दुरात्मा क्षिप्यतामस्मात् प्रासादाच्छतयोजनात्।

गिरिपृष्ठे पतत्वस्मिन् शिलाभिन्नाङ्गसंहतिः ॥११॥

पराशर उवाच

ततस्तं चिक्षिपुः सर्वे बालं दैतेयदानवाः।

पपात सोऽप्यधः क्षिप्तो हृदयेनोद्वहन् हरिम् ॥१२॥

पतमानं जगद्धात्री जगद्धातरि केशवे।

भक्तियुक्तं दधारैनमुपसङ्गम्य मेदिनी ॥१३॥

ततो विलोक्य तं स्वस्थमविशीर्णास्थिपञ्जरम्।

हिरण्यकशिपुः प्राह शम्बरं मायिनां वरम् ॥१४॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

यस किसिमले सर्वत्र कल
भएकाले मलाई कुनै वस्तु
मानसिक, दैविक वा भौतिक
अर्थात् कुनै किसिमको दुः
सक्तैन ॥८॥ यसप्रकार पर
प्राणीमात्रमा व्याप्त भएर र
सबै प्राणीहरूमा अत्यन्त
गरिरहनुपर्छ अर्थात् कसैला
हेर्नु हुँदैन ॥९॥ **पराशर**
राजमहलको सबैभन्दा अग
दैत्यराज हिरण्यकशिपुले
अभिव्यक्ति सुनेपछि क्रोध
आफ्ना दैत्य अनुचर
हिरण्यकशिपुले भन्यो– य
रहेछ, यसलाई यो सय
फ्याँकिदेओ, जसले गर्दा य
र शिला (ढुङ्गा) मा बजिए
पूर्ण रूपमा छिन्न–भिन्न हुन
भन्नुभयो– त्यसपछि ती
उनलाई त्यस महलको टु
पनि तिनीहरूले धकेलि
श्रीहरिको स्मरण गर्दै तल
श्रीकेशवका परमभक्त त
झरिरहेको देखेपछि जगद्ध
उनको नजिक गएर उनल
गरिन् ॥१३॥ त्यसपछि कतैरि
र पहिलेको जस्तै पूर्ण
बालकलाई देखेर हिरण
सर्वश्रेष्ठ शम्बरासुरसँग भ
भन्यो– यो अत्यन्त दुर्बुद्धि
सबै उपायहरूको प्रयोग ग

शम्बर उवाच

सूदयाम्येष दैत्येन्द्र पश्य मायाबलं मम ।

सहस्रमात्रं मायानां यस्य कोटिशतं तथा ॥१६॥

पराशर उवाच,

ततः स ससृजे मायां प्रह्लादे शम्बरोऽसुरः ।

विनाशमिच्छन् दुर्बुद्धिः सर्वत्र समदर्शिनि ॥१७॥

समाहितमतिर्भूत्वा शम्बरेऽपि विमत्सरः ।

मैत्रेय ! सोऽपि प्रह्लादः सस्मार मधुसूदनम् ॥१८॥

ततो भगवता तस्य रक्षार्थं चक्रमुत्तमम् ।

आजगाम समाज्ञप्तं ज्वालामालि सुदर्शनम् ॥१९॥

तेन मायासहस्रं तच्छम्बरस्याशुगामिना ।

बालस्य रक्षता देहमेकैकत्वेन सूदितम् ॥२०॥

संशोषकं तथा वायुं दैत्येन्द्रस्त्विदमब्रवीत् ।

शीघ्रमेष ममादेशाद् दुरात्मा नीयतां क्षयम् ॥२१॥

तथेत्युक्त्वा तु सोऽप्येनं विवेश पवनो लघु ।

शीतोऽतिरुक्षः शोषाय तद्देहस्यातिदुः सहः ॥२२॥

तेनाविष्टमथात्मानं स बुध्द्वा दैत्यबालकः ।

हृदयेन महात्मानं दधार धरणीधरम् ॥२३॥

शम्बरासुरले भन्यो– हे दैत्येन्द्र!
अहिले नै मारिदिन्छु; किनकि मेरो
पनि जीवित रहन सक्तैन । तप
हेर्नुहोस् । म तपाईंलाई सैकडौं हजा
स्वरूप देखाउँदछु, यसैले यो बा
छैन ॥१६॥ **पराशरजीले भन्नु**
अत्यन्त दुर्बुद्धि भएको शम्बरासुरले
प्रह्लादलाई पूर्ण रूपमा नष्ट गरा
किसिमका मायाहरूको रचना गऱ्यो
त्यो शम्बरासुरप्रति पनि पूर्ण रू
बालक प्रह्लादले मनलाई पूर्ण
भगवान् श्रीमधुसूदनको निरन्तर
त्यस समयमा भगवान्‌को आज्ञा पा
लागि त्यहाँ अग्निका ज्वालाहरूब
भएको अत्यन्त तेजस्वी सुदर्शन
त्यस शीघ्रगामी शक्ति भएको सुदश
पूर्ण रूपमा सुरक्षा गर्दै शम्बारासुर
हजारौं मायाहरूलाई एक–एक गं
यसपछि दैत्यराज हिरण्यकशिपु
सुकाउन सक्ने शक्ति भएको
आज्ञाअनुसार तिमीले अत्यन्त शं
बालकलाई सुकाएर पूर्ण रूपम
यसरी आज्ञा पाएको त्यो अत्यन
तथा अति नै पीडादायक वायुले
"हवस्" भनेर ती बालकको शरीर
शरीरमा प्रवेश गऱ्यो ॥२२॥ आफ्नो
असहनीय वायुले प्रवेश गरेको अ
दैत्यकुमार प्रह्लादले भगवान् श्रीधर
पूर्ण रूपमा विराजमान गराए अ
उनको हृदयमा विराजमान हुनभ

क्षीणासु सर्वमायासु पवने च क्षयं गते।
जगाम सोऽपि भवनं गुरोरेव महामतिः ॥२५॥

अहन्यहन्यथाचार्यो नीतिं राज्यफलप्रदाम्।
ग्राहमासाय तं बालं राज्ञामुशनसा कृताम् ॥२६॥

गृहीतनीतिशास्त्रं तं विनीतञ्च यदा गुरुः।
मेने तदैनं तत्पित्रे कथयामास शिक्षितम् ॥२७॥

आचार्य उवाच

गृहीतनीतिशास्त्रस्ते पुत्रो दैत्यपते ! कृतः।
प्रह्लादस्तत्त्वतो वेत्ति भार्गवेण यदीरितम् ॥२८॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

मित्रेषु वर्तेत कथमरिवर्गेषु भूपतिः।
प्रह्लाद! त्रिषु कालेषु मध्यस्थेषु कथं चरेत् ॥२९॥

कथं मन्त्रिष्वमात्येषु बाह्येष्वभ्यन्तरेषु च।
चारेषु चौरवर्गेषु शङ्कितेष्वितरेषु च ॥३०॥

कृत्याकृत्यविधानेषु दुर्गाटविकसाधने।
प्रह्लाद कथ्यतां सम्यक् तथा कण्टकशोधने ॥३१॥

एतच्चान्यच्च सकलमधीतं भवता यथा।
तथा मे कथ्यतां ज्ञातुं तवेच्छामि मनोगतम् ॥३२॥

पराशर उवाच

विनाश भइसकेपछि र वायु पा
भएपछि बुद्धिमान् प्रह्लाद फेरि आ
जाँदा भए ॥२५॥ यसपछि आच
उनलाई दैत्यगुरु शुक्राचार्यद्वारा
राज्यफल प्राप्त गराइदिने राजनीति
गराउन आरम्भ गरे ॥२६॥
नीतिशास्त्रहरूमा पूर्ण रूपमा निपुण
स्वभाव भएको देखेपछि उनक
हिरण्यकशिपुसँग भने– "अब
शास्त्रहरूमा सुशिक्षित भइसके
भन्नुभयो– हे दैत्यराज! तपाईंक
नीतिशास्त्रहरूका विषयमा पूर्ण
गरिसकेका छन् र भृगुनन्दन शुक्र
विषयमा बताउनुभएको थियो, त्यस
रूपमा जानिसकेका छन् ॥२८
भन्यो– हे प्रह्लाद! तिमी मलाई
मित्रसँग कस्ता किसिमको व्यवहार
कस्तो? तथा तीनोटै लोकहरूमा म
निर्वाह गर्ने व्यक्तिसँग कस्तो व्यव
मन्त्रीहरू, सचिवहरू, बाहिर र
गुप्तचरहरू, नगरवासीहरू, शङ्कि
जितेर जबरजस्ती दास बनाइएक
जनहरूसँग कस्ता किसिमको
॥३०॥ हे प्रह्लाद! गर्न हुने र गर्न नहु
कस्तो छ तथा दुर्गवासी र जङ्गली
आफ्नो अधीनमा राख्नुपर्छ एवम् ए
काँडालाई कुन साधनद्वारा समाप
सबै तथा अन्य विषय जुन तिमीले
छौ, ती सबै विषयमा मलाई सुन
भावहरूका विषयमा पूर्ण रूपमा
पराशरजीले भन्नुभयो– त्यसप

ह्लाद उवाच

ममोपदिष्टं सकलं गुरुणा नात्र संशयः ।

गृहीतञ्च मया किन्तु न सदेतन्मतं मम ॥३४॥

साम चोपप्रदानञ्च भेददण्डौ तथापरौ ।

उपायाः कथिताः सर्वे मित्रादीनाञ्च साधने ॥३५॥

तानेवाहं न पश्यामि मित्रादींस्तात! मा क्रुधः ।

साध्याभावे महाबाहो! साधनैः किं प्रयोजनम् ॥३६॥

सर्वभूतात्मके तात! जगन्नाथे जगन्मये ।

परमात्मनि गोविन्दे मित्रामित्रकथा कुतः ॥३७॥

त्वय्यस्ति भगवान् विष्णुर्मयि चान्यत्र चास्ति सः ।

यतस्ततोऽयं मित्रं मे शत्रुश्चेति पृथक् कुतः ॥३८॥

तदेभिरलमत्यर्थं दुष्टारम्भोक्तिविस्तरैः ।

अविद्यान्तर्गतैर्यत्नः कर्तव्यस्तात ! शोभने ॥३९॥

विद्याबुद्धिरविद्यायामज्ञानात् तात ! जायते ।

बालोऽग्निं किंन खद्योतमसुरेश्वर ! मन्यते ॥४०॥

तत् कर्म यन्न बन्धाय सा विद्या या विमुक्तये ।

आयासायापरं कर्म विद्यान्या शिल्पनैपुणम् ॥४१॥

मलाई यी सबै विषयहरूमा प्
दिनुभएकोमा कुनै सन्देह छैन र मैले
पनि हासिल गरें। तर मेरो मान्यता
अत्यन्त अनुपयोगी छन् ॥३४॥ सा
यी सबै उपायहरू मित्र आदिसँग
प्रयोगमा ल्याउनुपर्ने बताइएको
पिताजी! हजुर नरिसाउनुहोला,
आफ्नो शत्रु वा मित्र आदि केहि
महाबाहो! जब कोही साध्य नै छैन
प्रयोग कसका लागि र किन ग
पिताजी! सम्पूर्ण भूत (प्राणीमात्र
सम्पूर्ण जगत्का परम आश्रय त
व्याप्त भएर रहनुभएका परमात्
मित्रको कुरा कसरी आउन सक्छ
र अन्य सबै ठाउँहरूमा भगवा
हुनुहुन्छ। यसप्रकार समभाव सम
मेरो शत्रु हो, यो मेरो मित्र हो, य
ठाउँ नै कहाँ रहन्छ र ? ॥३८॥ य
अविद्याजन्य दुष्कर्महरूमा ल
वासनाहरूको पूर्ण रूपमा प
कल्याणका लागि मनुष्यहरूले अ
कर्ममा लाग्नुपर्दछ, यसबाट उस
सफल हुन्छ ॥३९॥ हे दैत्यरा
अन्धकारमय अज्ञानले अत्यन्त
अर्थात् बुद्धिलाई ढाकिदिएको
अबोध बालकले सूर्यलाई नै अ
यसैले कर्म त्यही हो, जुन सांसा
नबनोस् र त्यही विद्या हो, ज
दिलाउँछ। यसका अतिरिक्त अन्य
मात्र तथा अन्य विद्याहरू क
यिनीहरूको कुनै तात्विक अ
महाभाग! यस प्रकार यी सबैला

न चिन्तयति को राज्यं को धनं नाभिवाञ्छति।
तथापि भाव्यमेवैतदुभयं प्राप्यते नरैः ॥४३॥

सर्व एव महाभाग ! महत्वं प्रति सोद्यमाः।
तथापि पुंसां भाग्यानि नोद्यमा भूतिहेतवः ॥४४॥

जडानामविवेकानामसुराणामपि प्रभो।
भोग्यभोज्यानि राज्यानि सन्त्यनीतिमतामपि ॥४५॥

तस्माद् यतेत पुण्येषु च इच्छेन्महतीं श्रियम्।
यतितव्यं समत्वे च निर्वाणमपि चेच्छता ॥४६॥

देवा मनुष्याः पशवः पक्षिवृक्षसरीसृपाः।
रूपमेतदनन्तस्य विष्णोर्भिन्नमिव स्थितम् ॥४७॥

एतद्विजानता सर्वं जगत् स्थावरजङ्गम।
द्रष्टव्यमात्मवद् विष्णुर्यतोऽयं विश्वरूपधृक् ॥४८॥

एवं ज्ञाते स भगवाननादिः परमेश्वरः।
प्रसीदत्यच्युतस्तस्मिन् प्रसन्ने क्लेशसंक्षयः ॥४९॥

पराशर उवाच

एतच्छ्रुत्वा तु कोपेन समुत्थाय वरासनात्।
हिरण्यकशिपुः पुत्रं पदा वक्षस्यताडयत् ॥५०॥

हुँदैन र अत्यधिक रूपमा धन
कामना कसले गर्दैन र ? तथा
गरिएको रहेछ भने मात्र यी दुवै
हुनसक्छ, अन्यथा हुँदैन ॥४३
मनुष्यहरूले महत्त्वको लागि अ
आफ्नो सम्पूर्ण शक्तिको प्रयोग ग
प्राप्ति उद्योग (प्रयास) बाट नभ
मात्र हुन्छ ॥४४॥ हे प्रभु! मूर्ख
नीतिविहीन मनुष्यले पनि आ
विभिन्न किसिमका भोग्यसामग्र
गर्दछ ॥४५॥ यसकारण जसले
मालिक बन्ने चाहना राख्दछ, त
गर्नुपर्छ र मोक्ष-प्राप्तिको का
सम्पूर्ण जगत्मा समभावको प्र
लागिरहनुपर्छ ॥४६॥ देवता, म
सर्प यी सबै वास्तवमा परमात्म
भएको देखिए तापनि यथार्थल
श्री अनन्तकै स्वरूप हुन् ॥४७॥
ज्ञान प्राप्त गरिसकेको पुरुष
जङ्गमात्मक चराचर जगत्लाई
किनकि, यी सबै विश्वरूप ध
श्रीविष्णु हुनुहुन्छ ॥४८॥ यसरी
अनादि परब्रह्म परमात्मा श्री अ
उहाँ प्रसन्न भएपछि सम्पूर्ण
वास्तविक रूपमा विनाश हुन
भन्नुभयो– प्रह्लादको यस वि
सुनेपछि हिरण्यकशिपु अत्यन्त
आसनबाट उठ्यो र आफ्ना पु
हान्यो ॥५०॥ यसपछि क्रोध र

ृरण्यकशिपुरुवाच

'विप्रचित्ते! हे राहो! हे बलैष महार्णवे।
ागपाशैर्दृढैर्बद्ध्वा क्षिप्यतां मा विलम्ब्यताम् ॥५२॥

न्यथा सकलो लोकस्तथा दैतेदानवाः।
नुयास्यान्ति मूढस्य मतमस्य दुरात्मनः ॥५३॥

बहुशो वारितोऽस्माभिरयं पापस्तथाऽपरैः।
स्तुतिं करोति दुष्यनां वध एवोपकारकः ॥५४॥

पराशर उवाच

ततस्ते सत्वरा दैत्या बद्ध्वा तं नागबन्धनैः।
भर्त्तुराज्ञां पुरस्कृत्य चिक्षिपुः सलिलालये ॥५५॥

ततश्चचाल चलता प्रह्लादेन महार्णवः।
उद्वेलोऽभूत् परं क्षोभमुपेत्य च समन्ततः ॥५६॥

भूर्लोकमखिलं दृष्ट्वा प्लाव्यमानं महाम्भसा।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यानिदमाह महामते ॥५७॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

देतेयाः सकलैः शैलेरत्रैव वरुणालये।
निश्छिद्रैः सर्वशः सर्वैश्चीयतामेष दुर्मतिः ॥५८॥

नाग्निर्दहति नैवायं शस्त्रैश्छिन्नो न चोरगैः।
क्षयं नीतो न वातेन न विषेण न कृत्यया ॥५९॥

राहु! हे बल! तिमीहरूले यसला
बाँधेर महासागरमा हालिदेओ।
एकक्षण पनि ढिलाइ नगर ॥५
लोकहरूका मनुष्यहरू, दैत्य र द
मूर्ख र दुरात्माका मान्यताका पूर्ण
छन् अर्थात् यसका जसरी नै तिन
परमभक्त हुनेछन् ॥५३॥ मैले यसल
तथापि यो दुष्टले मेरा शत्रुको स
राजनीतिअनुसार दुष्टहरूको
लाभदायक हुन्छ। त्यसैले यस दुष्ट
नरहने गरी महासागरमा फ्

पराशरजीले भन्नुभयो– त्यस
आफ्ना स्वामीको आज्ञा शिरोधा
ती प्रह्लादलाई नागपाशमा अत्यन
महासागरमा फ्याँकिदिए ॥५
महासागरको जलमा प्रह्लाद ह
महासागरमा हलचल मच्चियो र
उत्तेजनाका कारण समुद्रमा सबै
ठूला लहरहरू उठ्न थाले ॥५६॥ त
हिरण्यकशिपुले जलको त्यो मह
भूलोकलाई डुबाउन लागेको देख
दैत्यहरूसँग यस प्रकार भन्यो ॥

भन्यो– हे दैत्यहरू! तिमीहरूले
समुद्रभित्र कतैतिर एउटा सानो
सबैतिरबाट सम्पूर्ण पर्वतहरू
यसलाई न त अग्निले जलाउन स
पनि काटिएन। सर्प, विष एवम्
नष्ट गराउन सकेनन्। यसलाई
योजनमाथिबाट फ्याँक्दा अथ
प्रयोगबाट नै नष्ट गर्न सकियो

तदेष तोयधावत्र समाक्रान्तो महीधरैः ।
तिष्ठत्वब्दसहस्रान्तं प्राणान् हास्यति दुर्मतिः ॥६१॥

पराशर उवाच

ततो दैत्या दानवाश्च पर्वतैस्तं महोदधौ ।
आक्रम्य चयनं चक्रुर्योजनानि सहस्रशः ॥६२॥

प्रह्लाद उवाच

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष ! नमस्ते पुरुषोत्तम ।
नमस्ते सर्वलोकात्मन् ! नमस्ते तिग्मचक्रिणे ॥६४॥

नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥६५॥

ब्रह्मत्वे सृजते विश्वं स्थितौ पालयते पुनः ।
रुद्ररूपाय कल्पान्ते नमस्तुभ्यं त्रिमूर्तये ॥६६॥

देवा यक्षासुराः सिद्धा नागा गन्धर्वकिन्नराः ।
पिशाचा राक्षसाश्चैव मनुष्याः पशवस्तथा ॥६७॥

पक्षिणः स्थावराश्चैव पिपीलिकाः सरीसृपाः ।
भूमिरापो नभो वायुः शब्दः स्पर्शस्तथा रसः ॥६८॥

रूपं गन्धो मनो बुद्धिरात्मा कालस्तथा गुणा ।
एतेषां परमार्थञ्च सर्वमेतत् त्वमच्युत ॥६९॥

विद्याविद्ये भवान् सत्यमसत्यं त्वं विषामृते ।
प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च कर्म वेदोदितं भवान् ॥७०॥

समस्तकर्मभोक्ता च कर्मोपकरणानि च ।
त्वमेव विष्णो! सर्वाणि सर्वकर्मफलञ्च यत् ॥७१॥

पर्वतहरूबाट थिचिएर हजा
जलमा डुबिरहोस्, जसबाट
त्याग गरिदिनेछ ॥६१॥
त्यसपछि दैत्य र दानवहरूले
पूर्ण रूपमा ढाकेर उनीमाथि
थुप्रो लगाइदिए ॥६२॥ **प्रह्ला**
हजुरलाई नमस्कार छ। हे पुरु
छ । हे तीक्ष्णचक्रधारी प्रभु
नमस्कार छ ॥६४॥ गाईहरूव
रूपमा कल्याण गर्नुहुने स
भगवान् श्रीकृष्णलाई नमस्
कल्याणदायक श्रीगोविन्दल
छ ॥६५॥ हे भगवान्! हजुर
गरेर सम्पूर्ण जगत्को निर्मा
त्यो स्थित भएपछि विष्णुको
पोषण गर्नुहुन्छ एवम् रुद्र-स
संहार गर्नुहुन्छ। यस प्रकार ति
हजुरलाई नमस्कार छ ॥६६॥
असुर, मनुष्य, पशु, पक्षी
(पोथीकमिलो), सर्प, पृथ्वी,
स्पर्श, रस, रूप, गन्ध, म
(समय), गुण यी सबैको व
हुनुहुन्छ॥६७-६९॥ हे विष्णु !
सत्य र असत्य एवं विष र अ
वेदानुसारको प्रवृत्ति र निवृ
विष्णु! हजुर नै सम्पूर्ण कर्मह
सामग्री हुनुहुन्छ तथा सम्पू
फल छ, त्यो सबै हजुर स्व
ममा एवं अन्य सम्पूर्ण भूतह
भुवनहरूमा हजुरकै ऐश्वर्य र

रूपं महत् ते स्थितमत्र विश्वं

ततश्च सूक्ष्मं जगदेतदीश।

रूपाणि सर्वाणि च भूतभेदा-

स्तेष्वन्तरात्माख्यमतीव सूक्ष्मम् ॥७४॥

तस्माच्च सूक्ष्मादिविशेषणाना-

मगोचरेयत् परमात्मरूपम्।

किमप्यचिन्त्यं तव रूपमस्ति

तस्मै नमस्ते पुरुषोत्तमाय ॥७५॥

सर्वभूतेषु सर्वात्मन्! या शक्तिरपरा तव।

गुणाश्रया नमस्तस्यै शाश्वतायै सुरेश्वर ॥७६॥

याऽतीतगोचरा वाचां मनसाञ्चाविशेषणा।

ज्ञानिज्ञानपरिच्छेद्या तां वन्दे चेश्वरीं पराम् ॥७७॥

ॐनमो वासुदेवाय तस्मै भगवते सदा।

व्यतिरिक्तं न यस्यास्ति व्यतिरिक्तोऽखिलस्य यः ॥७८॥

नमस्तस्मै नमस्तस्मै नमस्तस्मै महात्मने।

नामरूपं न यस्यैको योऽस्तित्वेनोपलभ्यते ॥७९॥

यस्यावताररूपाणि समर्चन्ति दिवौकसः।

अपश्यन्तः परं रूपं नमस्तस्मै महात्मने ॥८०॥

योऽन्तस्तिष्ठन्नशेषस्य पश्यतीशः शुभाशुभम्।

तं सर्वसाक्षिणं विष्णुं नमस्ये परमेश्वरम् ॥८१॥

नै हजुरको स्थूल शरीर हो अ
(सानो) यो संसार अर्थात् पृथ्वि
पनि सूक्ष्म (सानो) यी अलग
गरेका समस्त प्राणीमात्र हो।
अन्तरात्मा छ त्यो अफ अत
त्यसभन्दा पनि अलग सूक्ष्म
विशेषण नभएको हजुरको
नसकिने परमात्मस्वरूप छ।
स्वरूप हजुरलाई सादर न
सर्वात्मान्! सम्पूर्ण प्राणीहरूम
गुणाश्रय अर्थात् गुणहरूको आ
सुरेश्वर! त्यस शाश्वत स्वरूपि
छ॥७६॥ जसलाई वचनका माध्य
र जुन मनबाट विशेषणरहित ह
माध्यमद्वारा परिच्छेद्य अर्थात् गन्न
स्वतन्त्र त्यस परा शक्तिको
ॐकारस्वरूप उहाँ वासुदेव भग
गर्दछु, जसभन्दा अतिरिक्त अन्य
स्वयं सबैभन्दा पूर्ण रूपमा अल
कुनै पनि निश्चित नाम अथवा
अस्तित्वबाट मात्र उपलब्ध ह
स्वरूप भएका महात्मालाई
छ!! नमस्कार छ!!! ॥७९॥ ज
नजानिकनै भए पनि उहाँको अ
देवताहरूले पूजा गर्दछन्, उह
छ ॥८०॥ जुन ईश्वरले
अन्तःकरणमा विराजमान भए
कर्महरूलाई साक्षीका रूपमा है
साक्षीस्वरूप परमेश्वरलाई म
जसबाट यो सम्पूर्ण चराचर

यत्रोतमेतत् प्रोतञ्च विश्वमक्षरमव्ययम्।

आधारभूतः सर्वस्य स प्रसीदतु मे हरिः ॥८३॥

नमोऽस्तु विष्णवे तस्मै नमस्तस्मै पुनः पुनः।

यत्र सर्वं यतः सर्वं यः सर्वं सर्वसंश्रयः ॥८४॥

सर्वगत्वादनन्तस्य स एवाहमवस्थितः।

मत्तः सर्वमहं सर्वं मयि सर्वं सनातने ॥८५॥

अहमेवाक्षयो नित्यः परमात्मात्मसंश्रयः।

ब्रह्मसंज्ञोऽहमेवाग्रे तथान्ते च परः पुमान् ॥८६॥

यो सम्पूर्ण जगत् धागोमा उनिए
धागो व्याप्त भए जसरी नै व्याप्
अक्षर, अव्यय र सबैको मूल आध
प्रसन्न भइदिनुहोस् ॥८३॥ जु
चराचर जगत् अवस्थित रहेको छ
भएका हुन् र जो स्वयं सबै र
हुनुहुन्छ, उहाँ परमात्मा श्रीविष्णुल
सर्वदा नमस्कार छ ॥८४॥ परम
अर्थात् सर्वव्यापक हुनुहुन्छ। य
स्वरूपमा अवस्थित हुनुहुन्छ। य
ममा नै अवस्थित छ, म नै सबै हुँ
सबै अवस्थित रहेको छ ॥८५॥
आत्माको परम आधार परमात्म
सम्पूर्ण जगत्को आदि र अन्त
ब्रह्मसंज्ञक परमपुरुष हुँ ॥८६॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे एकोनविंशोऽध्यायः।

विंशोऽध्यायः

अध्याय – २०

"श्रीभगवत आविर्भावः, हिरण्यकशिपुवधश्च"

(भगवान्को नृसिंह अवतार तथा हिरण्यकशिपुको वध)

राशर उवाच

ंवं सञ्चिन्तयन् विष्णुमभेदेनात्मनो द्विज ।
न्मयत्वमवाप्याग्र्यं मेने चात्मानमच्युतम् ॥१॥

ंसस्मार तथात्मानं नान्यत् किञ्चिदजानत ।
हमेवाव्ययोऽनन्तः परमात्मेत्यचिन्तयत् ॥२॥

स्य तद्भावनायोगात् क्षीणपापस्य वै क्रमात् ।
ुद्धेऽन्तःकरणे विष्णुस्तथौ ज्ञानमयेऽच्युतः ॥३॥

ोगप्रभावात् प्रह्लादे जाते विष्णुमयेऽसुरे ।
लत्युरगबन्धैस्तैर्मैत्रेय त्रुटितं क्षणात् ॥४॥

्रान्तग्राहगणः सोर्मिर्ययौ क्षोभं महार्णवः ।
चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना ॥५॥

स च तं शैलसम्पातं दैत्यैर्न्यस्तमथोपरि ।
प्रक्षिप्य तस्मात् सलिलान्निश्चक्राम महामतिः ॥६॥

पराशरजीले भन्नुभयो– हे
आफूसँग अभिन्न हुनुभएको निश्
माध्यमद्वारा भगवान् श्रीविष्णुको
प्रह्लादले पूर्ण रूपमा तन्मयता प्राप्त
श्रीविष्णुसँग एकाकार भए तथा
अच्युतस्वरूप नै मान्न थाले ॥१॥
एकाकार भइसकेपछि उनले आफू
समयमा प्रह्लादले भगवान् श्रीविष्णु
पनि देखेनन् र अनुभव पनि गरेनन्
नै अविनाशी र अनन्त परमात्मा हुँ"
चिन्तन गरिरहेका थिए ॥२॥ त्यस
प्रभावले गर्दा उनी पूर्ण रूपम
करणावस्थामा पुगे र उनको त्यो
करणमा ज्ञानस्वरूप परब्रह्म परमात्
विराजमान हुनुभयो ॥३॥ योगको
असुर बालक प्रह्लाद पूर्ण रूपमा वि
हे मैत्रेय! उनले चलमल गर्नासा
नागपाश छिन्नभिन्न भयो अर्थात् उ
सहज रूपमा मुक्त भए ॥४॥ य
ग्राहगण अर्थात् त्यस समुद्रमा आन
उता हिंडिरहेका जलचर जीवहरू
भएको सम्पूर्ण महासागरमा उत्तेज
पर्वतहरू र वन–उपवनहरूसहित स
थाल्यो ॥५॥ यसपछि बुद्धिमान्
दैत्यहरूद्वारा राखिएका ती सम्पू
उल्याइदिएर त्यो महासागरको जल
अर्थात् उनी दैत्यराजको यातनाबा
भए ॥६॥ त्यसपछि आकाशादिस्व

तुष्टाव च पुनर्धीमाननादिं पुरुषोत्तमम् ।

एकाग्रमतिरव्यग्रो यतवाक्कायमानसः ॥८॥

प्रह्लाद उवाच

ॐनमः परमार्थार्थ स्थूलसूक्ष्मक्षराक्षर।

व्यक्ताव्यक्त कलातीत सकलेश निरञ्जन ॥९॥

गुणाञ्जन गुणाधार निर्गुणात्मन् गुणस्थिर।

मूर्तामूर्त महामूर्ते सूक्ष्ममूर्ते स्फुटास्फुट ॥१०॥

करालसौम्यरूपात्मन् विद्याविद्यालयाच्युत ।

सदसद्रूप सद्भाव सदसद्भावभावन ॥११॥

नित्यानित्यप्रपञ्चात्मन् निष्प्रपञ्चामलाश्रित ।

एकानेक नमस्तुभ्यं वासुदेवादिकारण ॥१२॥

यः स्थूलसूक्ष्मः प्रकटः प्रकाशो

यः सर्वभूतो न च सर्वभूतः ।

विश्वं यतश्चैतदविश्वहेतो-

र्नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥१३॥

पराशर उवाच

तस्य तच्चेतसो देवः स्तुतिमित्थं प्रकुर्वतः ।

आविर्बभूव भगवान् पीताम्बरधरो हरिः ॥१४॥

वचनलाई पूर्ण रूपमा आफ्ना नि
अत्यन्त संयमित भएर एकाग्र ग
माध्यमद्वारा फेरि अनादि परब्रह्म
भगवान्को स्तुति गरे ॥८॥ **प्रह्ला**
हे अर्थ अर्थात् दृश्यस्वरूप! हे स्थू
स्वप्न र दृश्यस्वरूप! हे क्षर
कारणस्वरूप! हे व्यक्ता व्य
अदृश्यस्वरूप! हे कालातीत! हे
निरञ्जन देव! हजुरलाई सादर
गुणहरूलाई अनुरञ्जन गर्नुहुने
हे निर्गुणात्मस्वरूप! हे गुणस्थित
महामूर्तिमान् । हे सूक्ष्मस्व
अप्रकाशस्वरूप! हजुरलाई न
विकराल र सुन्दरस्वरूप! हे वि
अच्युत! हे सत् असत्‌रूपी ज
सत् र असत् जगत्‌का पाल
हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्क
अर्थात् आकाश र अनित्य अर्थात्
तथा प्रपञ्चबाट पूर्ण रूपमा अल
आश्रयस्वरूप, एक र अने
परब्रह्म! हे आदिकारण श्रीवासु
प्रणाम छ ॥१२॥ जो स्थूल र सू
प्रकाशमय हुनुहुन्छ र जो सबै
तापनि वास्तवमा सबै प्राणीहर
हुनुहुन्छ; जसबाट यो सम्पूर्ण वि
तर जो विश्वको कारण हुनु
भगवान्लाई सादर नमस्कार
भन्नुभयो– उनले यस प्रकार
स्तुति गरिसकेपछि पीताम्बर ध
परमात्मा श्रीहरि बालक प्रह्लादक
प्रकट हुनुभयो ॥१४॥ हे ब्राह्मण!
श्रीहरि आफ्ना अगाडि प्रत्यक्ष

प्रह्लाद उवाच

देव प्रपन्नार्तिहर प्रसादं कुरु केशव।

अवलोकनदानेन भूयो मां पावयाच्युत ॥१६॥

श्रीभगवानुवाच

कुर्वतस्ते प्रसन्नोऽहं भक्तिमव्यभिचारिणीम्।

यथाभिलषितो मत्तः प्रह्लाद व्रियतां वरः ॥१७॥

प्रह्लाद उवाच

नाथ योनिसहस्रेषु येषु येषु व्रजाम्यहम्।

तेषु तेष्वच्युता भक्तिरच्युतास्तु सदा त्वयि ॥१८॥

या प्रीतिरविवेकानां विषयेष्वनपायिनी।

त्वामनुस्मरतः सा मे हृदयान्माऽपसर्पतु ॥१९॥

श्रीभगवानुवाच

मयि भक्तिस्तवास्त्येव भूयोऽप्येवं भविष्यति।

वरस्तु मत्तः प्रह्लाद व्रियतां यस्तवेप्सितः ॥२०॥

प्रह्लाद उवाच

मयि द्वेषानुबन्धोऽभूत् संस्तुतावुद्यते तव।

मत्पितुस्तत्कृतं पापं देव तस्य प्रणश्यतु ॥२१॥

दुःखहरू पूर्ण रूपमा विनाश
श्रीकेशव! प्रसन्न भइदिनुहोस्
पवित्र दर्शनबाट फेरि मलाई पवि
श्रीभगवान्ले भन्नुभयो– हे
किसिमको अव्यभिचारिणी (पं
अत्यन्त प्रसन्न भएको छु।
मनोकामनाअनुसारको वरदान
भने– हे नाथ! सहस्र (हजारौं)
जुन योनिहरूमा गए तापनि
अच्युत! हजुरमा यो मेरो अव्यभि
सर्वदा रहिरहोस्। यसमा कुनै
उत्पन्न हुन नपाओस् ॥१
विषयवस्तुहरूमा अविवेकी मनु
गर्दछ, त्यसरी नै हजुरको स्मर
हजुरमा निरन्तर त्यसै किसिमक
पाउँ र मेरो मनबाट टाढा कहि
श्रीभगवान्ले भन्नुभयो– हे प्र
रहिरहेकै छ र भविष्यमा पनि त
रहिरहनेछ। यसमा कसैले व्यव
तथापि यसका अतिरिक्त तिमी
माग, म तिम्रो इच्छा पूर्ण गर
भने– हे परमात्मा! निरन्तर
लागिरहेकाले मप्रति मेरा पिताज
भावना रहेको छ, त्यसबाट उ
छ, त्यो पूर्ण रूपमा नष्ट होस्
आज्ञाअनुसार मेरो शरीरमा जुन
मलाई अत्यन्त प्रज्वलित अग्नि

बद्ध्वा सामुद्रे यत् क्षिप्तो यच्चितोऽस्मि शिलोच्चयैः।
अन्यानि चाप्यसाधूति यानि यानि कृतानि मे ॥२३॥

त्वयि भक्तिमतो द्वेषादघं तत्सम्भवञ्च यत्।
त्वत्प्रसादात् प्रभो सद्यस्तेन मुच्येत मे पिता ॥२४॥

श्रीभगवानुवाच

प्रह्लाद सर्वमेतत् ते मत्प्रसादाद् भविष्यति।
अन्यञ्च ते वरं दद्मि व्रियतामसुरात्मज ॥२५॥

प्रह्लाद उवाच

कृतकृत्योऽस्मि भगवन् वरेणानेन यत् त्वयि।
भवित्री त्वत्प्रसादेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥२६॥

धर्मार्थकामैः किं तस्य मुक्तिस्तस्य करे स्थिता।
समस्तजगतां मूले यस्य भक्तिः स्थिरा त्वयि ॥२७॥

श्रीभगवानुवाच

यथा ते निश्चलं चेतो मयि भक्तिसमन्वितम्।
तथा त्वं मत्प्रसादेन निर्वाणं परमाप्स्यसि ॥२८॥

पराशर उवाच

इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुस्तस्य मैत्रेय ! पश्यतः।
स चापि पुनरागम्य ववन्दे चरणौ पितुः ॥२९॥

तं पिता मूर्ध्न्यपाघ्राय परिष्वज्य च पीडितम्।

थिचियो र अन्य पनि मेरा पि
दुर्व्यवहार गर्नुभयो तथा ह
पिताजीका मनमा अत्यन्त द्वेष
जुन पाप लागेको छ हे प्रभु! ह
गर्दा ती सम्पूर्ण पापहरूबाट मे
रूपमा मुक्त हुन सक्नुहोस्
भन्नुभयो– हे प्रह्लाद! मेरो
सबै मनोकामनाहरू पूर्ण हुनेछ
अतिरिक्त म तिमीलाई अरु
त्यो मसँग आफ्नो चाहनाअ
भने– हे भगवान्! म हजुर
कृतकृत्य अर्थात् अत्यन्त सन
गर्दा हजुरका कृपाले मेरो ह
रूपमा सदा–सर्वदा रहिरहने
जगत्का मूल कारणस्वरूप
स्थिर भक्ति रहेको छ, धर्म, अ
मुक्ति पनि निश्चित रूपमा
॥२७॥ **श्रीभगवान्ले भन**
भक्तिबाट सम्पन्न भएको
निश्चल भावपूर्वक ममा ला
कृपाको प्रभावले तिमीलाई
हुनेछ ॥२८॥ **पराशरजीले**
प्रकार आशिर्वाद दिइसकेप
श्रीविष्णु अन्तर्ध्यान हुनुभयो
आफ्ना पिताजीका चरणहर
ब्राह्मण! तब विभिन्न कि
आफ्ना पुत्र प्रह्लादको टाउक
आँसु पारेर दैत्यराज हिरण्यक
जीवितै छौ?"॥३०॥ त्यो महा

पितर्य्युपरतिं नीते नरसिंहस्वरुपिणा ।
विष्णुना सोऽपि दैत्यानां मैत्रेयाभूत् पतिस्ततः ॥३२॥
ततो राज्यद्युतिं प्राप्य कर्मशुद्धिकरीं द्विज ।
पुत्रपौत्रांश्च सुबहूनवाप्यैश्वर्य्यमेव च ॥३३॥
क्षीणाधिकारः स यदा पुण्यपापविवर्जितः ।
तदासौ भगदद्ध्यानात् परे निर्वाणमाप्तवान् ॥३४॥
एवम्प्रभावो दैत्योऽसौ मैत्रेयासीन्महामतिः ।
प्रह्लादो भगवद्भक्तो यं त्वं मामनुपृच्छसि ॥३५॥
यस्त्वेतच्चरितं तस्य प्रह्लादस्य महात्मनः ।
शृणोति तस्य पापानि सद्यो गच्छन्ति संक्षयम् ॥३६॥
अहोरात्रकृतं पापं प्रह्लादचरितं नरः ।
शृण्वन् पठंश्च मैत्रेय व्यपोहति न संशयः ॥३७॥
पौर्णमास्याममावस्यामष्टम्यामथवा पठन् ।
द्वादश्यां वा तदाप्नोनि गोप्रदानफलं द्विज ॥३८॥
प्रह्लादं सकलापत्सु यथा रक्षितवान् हरिः ।
तथा रक्षति यस्तस्य शृणोति चरितं सदा ॥३९॥

भगवान् श्रीविष्णुद्वारा उनका ि
मारिएपछि उनी दैत्यहरूका राज
फेरि आफ्ना कर्महरूलाई शुद्ध गर
राज्यलक्ष्मी र धेरै पुत्र पौत्रादि
गरिसकेपछि कर्म गर्ने अधि
पुण्यपापबाट रहित भइसकेपछि भगव
प्रह्लादले परमनिर्वाण पद प्राप्त गरे
जसका विषयमा तपाईंले सोध्
भगवान्का परम भक्त अत्यन्त तीक्ष
यस किसिमका प्रभावशाली भए
प्रह्लादजीको यस चरित्रका विषयम
गर्दछ, त्यसद्वारा गरिएका अथवा भ
अत्यन्त चाँडै नष्ट हुनेछन् ॥३६॥ हे
चरित्रका विषयमा सुन्ने र पढ्ने
दिनरातमा अर्थात् निरन्तर रूपमा ग
रूपमा विनष्ट हुने कुरामा कुनै वि
ब्राह्मण! पूर्णिमा, अमावस्या अथ
द्वादशीका दिन यस चरित्रका वि
दान गरेको फल प्राप्त हुन्छ ॥३
परमात्मा श्रीविष्णुले जस्तासुकै
प्रह्लादको रक्षा गर्नुभएको थियो
चरित्रका विषयमा निरन्तर श्रवण
भगवान् श्रीविष्णुले रक्षा गर्नुहुन्छ

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे विंशोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः

अध्याय –

"प्रह्लादवंशकथनम्"

(प्रह्लाद–वंशको वर्णन)

पराशर उवाच

संह्लादपुत्र आयुष्मान् शिविर्वाष्कल एव च।
विरोचनस्तु प्राह्लादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात् ॥१॥
बलेः पुत्रशतन्त्वासीद् वाणजेष्ठं महामुने !
हिरण्याक्षसुताश्चासन् सर्व एव महाबलाः ॥२॥
उत्कुरः शकुनिश्चैव भूतसन्तापनस्तथा।
महानाभो महाबाहुः कालनाभस्तथापरः ॥३॥
अभवन् दनुपुत्राश्च द्विमूर्द्धा शङ्करस्तथा।
अयोमुखः शङ्कुशिराः कपिलः शम्बरस्तथा ॥४॥
एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः।
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च पुलोमा च महाबलः ॥५॥
एते दनोः सुताः ख्याता विप्रचित्तिश्च वीर्यवान्।
स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥६॥
उपदानवी–हयशिराः प्रख्याता वरकन्यकाः।
वैश्वानरसुते चोभे पुलोमा कालका तथा ॥७॥
उभे सुते महाभागे मारीचेस्तु परिग्रहः।
ताभ्यां पुत्रसहस्राणि षष्टिर्दानवसत्तमः ॥८॥
पौलोमाः कालकेयाश्च मारीचतनयाः स्मृताः।
ततोऽपरे महावीर्या दारुणास्त्वतिनिर्घृणा ॥९॥
सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेः सुतास्तथा।
व्यंशः शल्यश्च बलवान् नभश्चै महाबलः ॥१०॥
वातापिर्नमुचिश्चैव इल्वलः खसृमस्तथा।

पराशरजीले भन्नुभयो

आयुष्मान् शिवि र बाष्कल भए
विरोचन थिए र विरोचनबाट ब
हे महामुनि! बलिका एक सय
सबैभन्दा जेठा बाणासुर थिए।
उत्कुर, शकुनि, भूतसन्तापन, म
आदि सबै अत्यन्त बलावान् र
(कश्यपजीकी अर्की स्त्री अर्थात्
शम्बर, अयोमुख, शङ्कुशि
एकचक्र, महाबाहु, तारक, महा
महाबली तथा महापराक्रमी विप्र
भए। स्वर्भानुकी पुत्री प्रभा थिइन
तथा हयशिरा यी परम सुन्द
वृषपर्वाका थिए। वैश्वानरकी पु
भएका दुईओटी पुत्रीहरू थिए
अत्यन्त भाग्यशालिनी कन्या
कश्यपका पत्नीहरू थिए। उन
श्रेष्ठ दानवहरू उत्पन्न भए
कश्यपजीबाट उत्पन्न भएका य
र कालकेयका नामबाट प्रख
विप्रचित्तिको वीर्य तथा सिहिं
क्रोधी स्वभाव भएका महाबल
पुत्रहरू उत्पन्न् भए। तिनीहरू
बलवान्, नभ, महाबल, वातापि,
अञ्जक नरक कालनाभ. महा

एतेषां पुत्रपौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः।
प्रह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले ॥१३॥
समुत्पन्नाः सुमहता तपसा भावितात्मनः।
षट् सुताः सुमहासत्वास्ताम्रायाः परिकीर्त्तिताः ॥१४॥
शुकी श्येनी च भासी सुग्रीवी शुचिगृध्रिका।
शुकी शुकानजनयदुलूकी प्रत्युलूककान् ॥१५॥
श्येनी श्येनांस्तथा भासी भासान् गृध्रांश्च गृध्र्यपि।
शुच्यौदकान् पक्षिगणान् सुग्रीवी तु व्यजायत ॥१६॥
अश्वानुष्ट्रान् गर्दभांश्च ताम्रावंशः प्रकीर्तितः।
विनतायास्तु पुत्रौ द्वौ विख्यातौ गरुडारुणौ ॥१७॥
सुपर्णः पततां श्रेष्ठो दारुणः पन्नगाशनः।
सुरसायां सहस्रन्तु सर्पाणाममितौजसाम् ॥१८॥
अनेकशिरसां ब्रह्मन् खेचराणां महात्मनाम्।
काद्रवेयास्तु बलिनः सहस्रममितौजसः ॥१९॥
सुपर्णवशगा ब्रह्मन् जज्ञिरे नैकमस्तकाः।
तेषां प्रधानभूतास्तु शेषवासुकितक्षकाः ॥२०॥
शङ्खः श्वेतो महापद्मः कम्बलाश्वतरौ तथा।
एलापत्रस्तथा नागः कर्कोटक–धनञ्जयौ ॥२१॥
एते चान्ये च बहवो दन्दशूका विषोल्वणाः।
गणं क्रोधवशं विद्धि तस्याः सर्वे च दंष्ट्रिणः ॥२२॥
स्थलजाः पक्षिणोऽब्जाश्च दारुणाः पिशिताशनाः।
क्रोधा तु जनयामास पिशाचांश्च महाबलान् ॥२३॥
गास्तु वै जनयामास सुरभिर्महिषांस्तथा।
इरावृक्ष–लता–बल्ली तृणजातींश्च सर्वशः।

भयानक तपस्याका माध्यमबाट
भएका प्रह्लादका कुलमा निवातक
उत्पन्न भए। कश्यप ऋषिकी
पत्नीबाट शुकी, श्येनी, भासी, सुग्र
नाम भएकी छ वटी अत्यन्त प्रभा
उन्पन्न भए। शुकीबाट शुक (
कोसेरो) र लाटो कोसेरोव
(कौवा) आदिले जन्म लिए। श्येनी
भासीबाट भास अर्थात् कुखुरो र
उत्पन्न भए तथा शुचिबाट सम्पू
सुग्रीवीबाट घोडा, ऊँट, गधा उत्प
ताम्रावंश भनियो। विनताबाट अरु
अत्यन्त प्रख्यात दुईओटा पुत्रहरूले
यिनीहरूमध्ये गरुड पक्षीहरूमा स
भयानक सर्पहरूको भोजन गर्दछ
अत्यन्त तेजस्वी सर्पहरू उत्पन्न
विचरण गर्ने र अनेकौं शिर भए
कद्रुका पुत्र पनि अत्यन्त तेजस
भए, जो अनेकौं शिर भएका र
थिए। तिनीहरूमध्ये शेष, व
श्वेत, महापद्म, कम्बल, अश्
कर्कोटक, धनञ्जय यी सबै मुख्य
अरू पनि अनेकौं अत्यन्त विषा
सर्पहरू पनि मुख्य भए। क्रो
ठूला–ठूला बाहिर निस्किए
क्रोधवशहरू भए। यी सबै काँ
भएका एवं स्थलचर पक्षीहरू हु
बलवान् पिशाचहरूको पनि त्र
हो ॥१८–२३॥ सुरभिका गर्भ
राँगाहरू उत्पन्न भए। इराका
चाभो, सिस्नु र सबै किसिमका
खसाका गर्भबाट यक्ष, राक्षस

तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
एष मन्वन्तरे सर्गो ब्रह्मन् स्वारोचिषे स्मृताः ॥२६॥
वैवस्वते च महति वारुणे वितते क्रतौ ।
जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते ॥२७॥
पूर्वं यत्र तु सप्तर्षीनुत्पन्नान् सप्त मानसान् ।
पुत्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः ॥२८॥
गन्धर्वभोगिदेवानां दानवानाञ्च सत्तम !
दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् ॥२९॥
तया चाराधिताः सम्यक् कश्यपस्तपतां वरः ।
वरेण छन्दयायास सा च वव्रे ततो वरम् ॥३०॥
पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितौजसम् ।
स च तस्मै वरं प्रादाद् भार्यायै मुनिसत्तम ॥३१॥
दत्त्वा च वरमत्युग्रं कश्यपस्तामुवाच ह ।
शक्रं पुत्रो निहन्ता ते यदि गर्भं शरच्छतम् ॥३२॥
समाहिताऽतिप्रयता शुचिनी धारयिष्यसि ।
इत्येवमुक्त्वा तां देवीं सङ्गतः कश्यपो मुनिः ॥३३॥
दधार सा च तं गर्भं सम्यक् शौचसमन्विता ।
गर्भमात्मवधार्थाय ज्ञात्वा तं मघवानपि ॥३४॥
शुश्रूषुस्तामथागच्छद् विनयामराधिपः ।
तस्याश्चैवान्तरं प्रेप्सुरतिष्ठत् पाकशानः ॥३५॥
ऊने वर्षशते चास्या ददर्शान्तरमात्मना ।

यिनीहरूका सैकडौं हजारौ
थिए । हे ब्राह्मण! यसला
सृष्टि बताइएको छ। यसपछि
नाम भएको महान् यज्ञ भ
होता थिए । अब म उनक
विषयमा वर्णन गर्नेछु । प
सप्तर्षिहरू स्वयं ब्रह्मजीक
थिए । तिनीहरूलाई ब्रह्मज
पुत्रका रूपमा स्वीकार
साधुश्रेष्ठ! देवता, दानव, गन
अनेकौं पुत्रहरू भइसकेपछि
प्रसन्न गराउनका लागि उ
आराधनाबाट सन्तुष्ट भएक
कश्यप ऋषिले उनीसँग वर
पनि इन्द्रको वध गर्न सक्ने उ
सकुँ भन्ने वरदान मागिन् ।
आफ्नी पत्नी दितिलाई त्यो व
वरदान दिंदाको समयमा उ
समाहित भएर अत्यन्त प्रयत
आफूमा रहेको गर्भलाई सय
भने मात्र तिमीबाट इन्द्रको व
यसरी वरदान दिइसकेपछि व
सहवास गरे र उनले प
पवित्रतापूर्वक रहँदै त्यस गर्भ
वध गराउने उद्देश्यले यस
जानिसकेपछि देवराज इन्द्र प
उनको सेवा गर्नका लागि त्य
नियमहरूमा व्यवधान आएर
भएको हेर्ने चाहना भएकाले
एवम् सय वर्ष पुग्न केही बाँ
देखे। दिति आफ्ना आचरणहर

स पीड्यमानो वज्रेण प्ररुरोदातिदारुणम्।

मा रोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरभाषत ॥३८॥

सोऽभवत् सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रः कुपितः पुनः।

एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणारिविदारिणा ॥३९॥

मरुतो नाम देवास्ते बभूवुरतिवेगिनः।

यदुक्तं वै मघवता तेनैव मरुतोऽभवन् ॥४०॥

त्यो गर्भ रुन थाल्यो। "नरोऊ" य
इन्द्रले पटक-पटक दोहोऱ्याए तर
टुक्राहरूमा बाँडियो, तब अत्यन्त
ती सातओटालाई पनि आफ्नो शत्रुव
गराउने शक्ति भएको वज्रका म
खण्ड गरिदिए। यी अत्यन्त तेजस
देवताहरू भए। इन्द्रले जुन "मा
गरेका थिए, त्यसैका आधारमा स
उनन्चास देवताहरू इन्द्रका सहाय

इति श्रीविष्णुमहापुराण प्रथमांशे एकविंशोऽध्यायः।

द्वाविंशोऽध्यायः

अध्याय - २२

"श्रीभगवतो विष्णोश्चतुर्विधविभूतिवर्णनम्"

(भगवान् श्रीविष्णुको चतुर्विध विभूतिको वर्णन)

राशर उवाच

दाभिषिक्तः स पृथुः पूर्वं राज्ये महर्षिभिः।
तः क्रमेण राज्यानि ददौ लोकपितामहः ॥१॥

क्षत्र-ग्रह-विप्राणां वीरुधाञ्चाप्यशेषतः।
तोमं राज्येऽदधाद् ब्रह्मा यज्ञानां तपसामपि ॥२॥

ाज्ञां वैश्रवणं राज्ये जलानां वरुणं तथा।
आदित्यानां पतिं विष्णुं वसूनामथ पावकम् ॥३॥

प्रजापतीनां दक्षन्तु वासवं मरुतामपि।
दैत्यानां दानवानाञ्च प्रह्लादमधिपं ददौ ॥४॥

पितॄणां धर्मराजं तं यमं राज्येऽभ्यषेचयत्।
ऐरावतं गजेन्द्राणामशेषाणां पतिं ददौ ॥५॥

पतत्रिणाञ्च गरुडं देवानामपि वासवम्।
उच्चैः श्रवसमश्वानां वृषभन्तु गवामपि ॥६॥

शेषन्तु नागराजानां मृगाणां सिंहमीश्वरम्।
वनस्पतीनां राजानं प्लक्षमेवाभ्यषेचयत् ॥७॥

एवं विभज्य राज्यानि दिशां पालाननन्तरम्।

पराशरजीले भन्नुभयो- प्रा
महर्षिहरूले पृथुलाई राजाका पदमा
गरे, तब लोकका पितामह ब्रह्मजी
राज्यहरूको बाँडफाँट गरिदिनुभय
नक्षत्र, ग्रह, ब्राह्मण, सम्पूर्ण वनस्पति
राजाका पदमा चन्द्रमालाई राज्याभिषे
यसरी प्रजापति ब्रह्मजीले विश्रवाक
राजाहरूको, वरुणलाई जलहर
आदित्यहरूको र अग्निलाई वसुग
बनाइदिनुभयो ॥३॥ दक्षलाई प्रजाप
उनन्चास मरुद्‌गणको तथा प्रह्ला
दानवहरूको अधिपति बनाइदिनु
ब्रह्मजीले पितृहरूको अधिपति
स्वरूपमा धर्मराज यमलाई राज्या
तथा सम्पूर्ण गजराजहरूको अधि
ऐरावतलाई बनाइदिनुभयो ॥५॥
प्रजापतिले सम्पूर्ण पक्षीहरूको अ
देवताहरूको राजा इन्द्रलाई, घो
उच्चैः श्रवालाई र गाईहरूको अ
बनाइदिनुभयो ॥६॥ यसपछि ब्रह्म
सम्पूर्ण जङ्गली जनावरहरूक
बनाइदिनुभयो । यसरी नै सबै
शेषनागलाई र प्लक्ष अर्थात् बर
वनस्पतिहरूको राजा बनाइदिनुभयो
राज्यहरूको विभाजन गरिसकेप

क्षिणस्यां दिशि तथा कर्दमस्य प्रजापतेः ।
त्रं शङ्खपदं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥१०॥

श्चिमस्यां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतम् ।
केतुमन्तं महात्मानं राजानमभिषिक्तवान् ॥११॥

ाथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्रजापतेः ।
उदीच्यां दिशि दुर्द्धर्षं राजामानमभ्यषेचयत् ॥१२॥

ौरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
यथाप्रदेशमद्यापि धर्मतः परिपाल्यते ॥१३॥

एते सर्वे प्रवृत्तस्य स्थितौ विष्णोर्महात्मनः ।
विभूतिभूता राजानो ये चान्ये मुनिसत्तम ॥१४॥

ये भविष्यति ये भूताः सर्वे भूतेश्वरा द्विज ।
ते सर्वे सर्वभूतस्य विष्णोरंशा द्विजोत्तम ॥१५॥

ये तु देवाधिपतयो ये च दैत्याधिपास्तथा ।
दानवानाञ्च ये नाथा ये नाथाः पिशिताशिनाम् ॥१६॥

पशूनां ये च पतयः पतयो ये च पक्षिणाम् ।
मनुष्याणाञ्च सर्पाणां नागनामधिपाश्च ये ॥१७॥

वृक्षाणां पर्वतानाश्च ये भविष्यन्ति येऽधिपाः ।
अतीता वर्त्तमानाश्च ये भविष्यन्ति चापरे ॥१८॥

[illegible]

शङ्खपद नाम भएका पुत्रलाई दक्षिण
अर्थात् राजा बनाएर राज्याभिषेक
यसपछि आफ्नो प्रतिज्ञाबाट कहिल्
रजस प्रजापतिका पुत्र महात्मा के
दिशातर्फको दिक्पाल अर्थात् राजा
गरिदिनुभयो ॥११॥ यसरी नै ब्रह्मजीले
पुत्र अत्यन्त वलवान् राजा हिर
दिशातर्फको दिक्पाल अर्थात् राजा
गरिदिनुभयो ॥१२॥ यिनीहरूले अ
एवं अनेकौं किसिमका नगर वा
भएको सम्पूर्ण पृथ्वीको आफ
विभाजन भएअनुसार अत्यन्त मय
पोषण गरिरहेका छन् ॥१३॥ हे मुनि
अन्य जति पनि सम्पूर्ण राजाहरू
पालन–पोषण गर्नुहुने सबैका
श्रीविष्णुका विभूतियुक्त स्व
उत्तमब्राह्मण! जो–जो भूताधिप
अधिपति वा राजा यसभन्दा पनि
भविष्यमा जो–जो हुन्छन् ती सबै
श्रीविष्णुकै अंश हुन् ॥१५॥ जुन–
दैत्यहरूका, दानवहरूका र मासु
अधिपति रहेका छन् तथा पशु
सर्पहरूका र नागहरूका अधि
जो–जो रहेका छन्, तिनीहरू
अंश हुन् ॥१६–१७॥ जो–जो वृक्ष
ग्रहहरूका स्वामी अर्थात् राजा छन्
एवम् वर्तमानका जति पनि प्राणी
ती सबै सम्पूर्ण भूतहरूमा व्याप्त भ
श्रीविष्णुकै अंशबाट उत्पन्न भ
पालन–पोषणको कार्य गर्नहने सर्वे

सृजत्येषु जगत्सृष्टौ स्थितौ पाति सनातनः ।
हन्ति चैवान्तकत्वे च रजः सत्त्वादिसंश्रयः ॥२१॥

चतुर्विभागः संसृष्टौ चतुर्धा संस्थितः स्थितौ ।
प्रलयञ्च करोत्यन्ते चतुर्भेदो जनार्दनः ॥२२॥

एकेनांशेन ब्रह्मासौ भवत्यव्यक्तमूर्तिमान् ।
मरीचिमिश्राः पतयः प्रजानामन्यभागतः ॥२३॥

कालस्तृतीयस्तस्यांशः सर्वभूतानि चापरः ।
इत्थं चतुर्धा संसृष्टौ वर्त्ततेऽसौ रजोगुणः ॥२४॥

एकांशेन स्थितौ विष्णुः करोति प्रतिपालनम् ।
मन्वादिरूपश्चान्येन कालरूपोऽपरेण च ॥२५॥

सर्वभूतेषु चान्येन संस्थितः कुरुते रतिम् ।
सत्त्वं गुणं समाश्रित्य जगतः पुरुषोत्तमः ॥२६॥

आश्रित्य तमसो वृत्तिमन्तकाले तथा पुनः ।
रुद्रस्वरूपो भगवानेकांशेन भवत्यजः ॥२७॥

अग्न्यन्तकादिरूपेण भागेनान्येन वर्तते ।
कालस्वरूपो भागोऽन्यः सर्वभूतानि चापरः ॥२८॥

विनाशं कुर्वतस्तस्य चतुर्धैवं महात्मनः ।
विभागकल्पना ब्रह्मन् कथ्यते सार्वकालिकी ॥२९॥

ब्रह्मा दक्षादयः कालस्तथैवाखिलजन्तवः ।
विभूतयो हरेरेता जगतः सृष्टिहेतवः ॥३०॥

जगत्को सृष्टिका समयमा उत्प
पालन–पोषण र अन्त समयमा
यसको संहार पनि गर्नुहुन्छ ॥२
चार स्वरूपबाट सृष्टिका समय
पालन–पोषणका समयमा रह
चारओटै स्वरूप धारण गरेर संहा
स्वरूप भएका परब्रह्म परमा
हुनुहुन्छ। दोस्रो अंशबाट मरीचि
र उहाँको तेस्रो अंश काल हो
हुन्। यस प्रकार रजोगुणबाट
परमात्मा सृष्टिका समयमा य
स्वरूपहरूमा अवस्थित रहनुहु
उहाँ परमात्मा पुरुषोत्तमले जग
सत्त्वगुणको अवलम्बन गर्नु
परमात्माले एक अंशबाट श्रीवि
रक्षा गर्नुहुन्छ। दोस्रो अंशबाट
गर्नुहुन्छ तथा तेस्रो अंशबाट
गर्नुहुन्छ र चौथो अंशबाट सम्पू
रहनुहुन्छ ॥२५–२६॥ तथा अन
समयमा परब्रह्म परमात्माले तम
स्वभावको अवलम्बन गरेर ए
धारण गर्नुहुन्छ, दोस्रो अंशबाट
गर्नुहुन्छ, तेस्रो अंशबाट अन्त
स्वरूप धारण गर्नुहुन्छ र
प्राणीहरूको स्वरूप धारण
ब्राह्मण! सम्पूर्ण सृष्टिको वि
परब्रह्म परमात्माका यी चा
स्वरूपहरू सर्वकालीन अर्था
कल्पना भएको बताइएको छ।
आदि सम्पूर्ण प्रजापतिहरू, का
यी सबै परब्रह्म परमात्मा श्रीह
सृष्टिका कारणहरू हुन् ॥३०
यस आदि काल र सम्पूर्ण प

रुद्रकालान्तकाद्याश्च समस्ताश्चैव जन्तवः ।
चतुर्धा प्रलयायैता जनार्दनविभूतयः ॥३२॥

जगदादौ तथा मध्ये सृष्टिराप्रलयाद् द्विज ।
धात्रा मरीचिमिश्रैश्च क्रियते जन्तुभिस्तथा ॥३३॥

ब्रह्मा सृजत्यादिकाले मरीचिप्रमुखास्ततः ।
उत्पदयन्त्यपत्यानि जन्तवश्च प्रतिक्षणम् ॥३४॥

न कालेन विना ब्रह्मा सृष्टिनिष्पादको द्विज ।
न प्रजापतयः सर्वे न चैवाखिलजलन्तवः ॥३५॥

एवमेव विभागोऽयं स्थितावप्युपदिश्यते ।
चतुर्धा देवदेवस्य मैत्रेय प्रलये तथा ॥३६॥

यत्किञ्चित् सृज्यते येन सत्त्वजातेन वै द्विज ।
तस्य सृज्यस्य सम्भूतौ तत् सर्वं वै हरेस्तनुः ॥३७॥

हन्ति वा यत् क्वचित् किञ्चिद् भूतं स्थावरजङ्गमम् ।
जनार्दनस्य तद् रौद्रं मैत्रेयान्तकरं वपुः ॥३८॥

एवमेव जगत्स्रष्य जगत्पाता तथैव च ।
जगद्–भक्षयियता चेशः समस्तस्य जनार्दनः ॥३९॥

सर्गस्थित्यन्तकालेषु त्रिधैवं सम्प्रवर्तते ।
गुणप्रवृत्या परमं पदं तस्यागुणं महत् ॥४०॥

परब्रह्म परमात्मा जनार्दनका चार
सृष्टि र प्रलयका कारणहरू हुन
सम्पूर्ण देख्न सकिने चराचर जग
मध्य र प्रलय भइसकेपछि पनि
प्रजापतिहरू एवं अलग-
जीवहरूबाट सृष्टि उत्पन्न हु
आरम्भमा सर्वप्रथम ब्रह्माजीले रच
मरीचि आदि प्रजापतिहरूबाट र त
क्षणमा जीवहरूले अर्थात् प्राणी
गर्दछन् ॥३४॥ हे द्विज! कालला
ब्रह्मा, प्रजापतिहरू एवं अन्य स
सृष्टिको कार्यलाई अगाडि बढाउ
कालस्वरूप भगवान् श्रीविष्णु
कारण हुनुहुन्छ ॥३५॥ यसप्रक
जगत्को अवस्थिति र प्रलय
परमात्माका चार–चार स्वरूप
मानिएको छ ॥३६॥ हे द्विज!
जति पनि सृष्टि–रचनाको कार्य
उत्पन्न भएका जीवको उत्पत्ति
श्रीहरिकै शरीर कारण हुन्छ ॥३
स्थावर, जङ्गम, प्राणीहरूमध्ये
अर्थात् विनाश गराइन्छ भने त्यो
पनि परमात्मा श्रीजनार्दनकै रौद्र
किसिमले उहाँ परमात्मा श्रीजना
रचयिता, पालनकर्ता एवं संहारक
तापनि उहाँ स्वयं पनि जगत्
जगत्को उत्पत्ति अर्थात् सृष्टि,
समयमा परमात्मा जनार्दन तीनअ
भएर रहनुहुन्छ । तथापि उहाँक
निर्गुण छ ॥४०॥ परब्रह्म पर
ज्ञानमय, व्यापक, स्वयं प्रकाश

मैत्रेय उवाच

चतुःप्रकारतां तस्य ब्रह्मभूतस्य वै मुने।

ममाचक्ष्व यथान्यायं यदुक्तं परमं पदम् ॥४२॥

पराशर उवाच

मैत्रेय कारणं प्रोक्तं साधनं सर्ववस्तुषु।

साध्यञ्च वस्त्वभिमतं यत् साधयितुमात्मनः ॥४३॥

योगिनो मुक्तिकामस्य प्राणायामादिसाधनम्।

साध्यञ्च परमब्रह्म पुनर्नावर्तते यतः ॥४४॥

साधनालम्बनं ज्ञानं मुक्तये योगिनो हि यत्।

स भेदः प्रथमस्तस्य ब्रह्मभूतस्य वै मुने ॥४५॥

युञ्जतः क्लेशमुक्त्यर्थं साध्यं यद् ब्रह्मयोगिनः।

तदालम्बनविज्ञानं द्वितीयोंऽशो महामुने ॥४६॥

उभयोस्त्वविभागेन साध्य-साधनयोर्हि यत्।

विज्ञानमयमद्वैतं तद्भागोऽन्यो मयोदितः ॥४७॥

ज्ञानत्रयस्य चैतस्य विशेषो यो महामुने।

तन्निकारणद्वारा दर्शितात्मस्वरूपवत् ॥४८॥

निर्व्यापारमनाख्येयं व्याप्तिमात्रमनौपमम्।

आत्मसम्बोधविषयं सत्तामात्रमलक्षणम् ॥४९॥

प्रशान्तमभयं शुद्धमविभाव्यमसंश्रितम्।

बताउनुभयो, त्यो कसरी चार
विषयमा विस्तृत रूपमा
पराशरजीले भन्नुभयो- हे
वस्तुहरूको कारण हुन्छ, त्यह
र जुन इच्छित वस्तुको सिद्धि
अर्थात् त्यसलाई साध्य भनिन्छ
गर्ने योगीहरूका लागि प्राणया
परमात्मा साध्य हुनुहुन्छ, जहाँ
पनि फर्किनु पर्दैन ॥४४॥ हे
वास्तविक मुक्ति दिलाउने ज
"साधनालम्बन" अर्थात् प्राणा
ज्ञानलाई "सोधनालम्बन ज्ञ
ब्रह्मस्वरूप परमपदको पहिले
बन्धनबाट मुक्त हुनका लागि
अभ्यासमा लागेको योगीहरूक
साध्य हुनुहुन्छ; हे महामुनि! उ
विज्ञान" नाम भएको दोस्रो भेद
र साधनहरूको अभेदपूर्वक ज
छ, त्यसैलाई म तेस्रो भेद भ
महामुनि! उपरोक्तानुसारका
ज्ञानहरूको जुन विशेषता रहेक
अर्थात् तिनमा भए-देखिएक
पुनर्विचार गरी सँच्याउने प्रक्रि
आत्मस्वरूपका ज्ञानस्वरूप प
व्यापार अर्थात् न्यायशास्त्रअनु
इन्द्रियको सम्बन्धबाट रहित, व
गर्न नसकिने, व्याप्तिमात्र, अल
भावनातीत र आश्रयरहित स्व
भएको ज्ञान हो ॥४८-५०॥ हे
अन्य ज्ञानहरूलाई निरोध गरेर
भेदमा लीन हुन्छन्, तिनीहरू

एवम्प्रकारममलं नित्यं व्यापकमक्षयम्।

समस्तभेदरहितं विष्ण्वाख्यं परमं पदम्॥५२॥

तद् ब्रह्म परमं योगी यतो नावर्तते पुनः।

अपुण्यपुण्योपरमे क्षीणक्लेशोऽतिनिर्मलः॥५३॥

द्वे रूपे ब्रह्मणस्तस्य मूर्तञ्चामूर्तमेव च।

क्षराक्षरस्वरूपे ते सर्वभूतेष्ववस्थिते॥५४॥

अक्षरं तत् परं ब्रह्म क्षरं सर्वमिदं जगत्।

एकदेशस्थितस्याग्नेर्ज्योतिर्विस्तारिणी यथा॥५५॥

परस्य ब्रह्मणः शक्तिस्तदेतदखिलं जगत्।

तत्राप्यासन्नदूरत्वाद् बहुत्वस्वल्पतामयः।

ज्योत्स्नाभेदोऽस्ति तच्छक्तेस्तद्वन्मैत्रेय विद्यते॥५६॥

ब्रह्म-विष्णु-शिवा ब्रह्मन् प्रधाना ब्रह्मशक्तयः।

ततश्च देवा मैत्रेय न्यूना दक्षादयस्ततः॥५७॥

ततो मनुष्याः पशवो मृगपक्षिसरीसृपाः।

न्यूना न्यूनतराश्चैव वृक्षगुल्मादयस्तथा॥५८॥

तदेतदक्षरं नित्यं जगन्मुनिवराखिलम्।

अविर्भावतिरोभावजन्मनाशाविकल्पवत्॥५९॥

त्यो निर्मल, नित्य, व्यापक,
त्यागन योग्य गुणहरूबाट प्
भएको परमपद हो ॥५२
रूपमा रहित, विषय-वासन
योगीले परब्रह्म परमात्माला
गरिसकेपछि ऊ फेरि त्यह
परब्रह्म परमात्माका मूर्त र
जो क्षर र अक्षर स्वरूप
विराजमान हुनुभएको छ
परमात्मा हुनुहुन्छ र क्षर य
जसरी एक ठाउँमा बालिए
फैलिन्छ, त्यसरी नै यो स
परमात्माको शक्ति हो ।
नजिकको र टाढाको भेदले
प्रकाशमा पनि धेरै उज्या
रहन्छ, त्यसरी नै परब्रह्म
तारतम्य अर्थात् संयोग वा
सफलता रहेको हुन्छ ॥५
शिव परब्रह्म परमात्मा
तिनीहरूभन्दा केही न्यून
उनीहरूभन्दा कम शक्ति
तिनीहरूभन्दा कम शक्ति
मृग र सरीसृप अर्थात् सप
घस्रेर हिँड्ने प्राणीहरू छन्
कम शक्ति भएका वृक्ष,
फेदबाट धेरै हाँगा निस
यसकारण हे महामुनि!
तिरोभाव अर्थात् लोप हुनु,
सम्पन्न भए तापनि यो स
र नित्य छ॥५९॥ सर्वश

सालम्बनो महायोगः सबीजो यत्र संस्थितः ।

मनस्यव्याहते सम्यग् युञ्जतां जायते मुने ॥६१॥

स परः सर्वशक्तीनां ब्रह्मणः समनन्तरः ।

मूर्तं ब्रह्म महाभाग सर्वब्रह्ममयो हरिः ॥६२॥

तत्र सर्वमिदं प्रोतमोतञ्चैवाखिलं जगत् ।

ततो जगज्जगत् तस्मिन् स जगच्चाखिलं मुने ॥६३॥

क्षराक्षरमयो विष्णुर्विभर्त्यखिलमीश्वरः ।

पुरुषाव्याकृतमयं भूषणास्त्रस्वरूपवत् ॥६४॥

मैत्रेय उवाच

भूषणास्त्रस्वरूपस्थं यच्चैतदखिलं जगत् ।

बिभर्ति भगवान् विष्णुस्तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥६५॥

पराशर उवाच

नमस्कृत्याऽप्रमेयाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।

कथयामि यथाख्यातं वसिष्ठेन ममाभवत् ॥६६॥

आत्मानमस्य जगतो निर्लेपमगुणामलम् ।

बिभर्ति कौस्तुभमणिस्वरूपं भगवान् हरिः ॥६७॥

श्रीवत्ससंस्थानधरमनन्ते च समाश्रितम् ।

प्रधानं बुद्धिरप्यास्ते गदारूपेण माधवे ॥६८॥

निरन्तर सम्यक (राम्ररी) किसिमक
योगीहरूलाई आलम्बबाट सम्पन्न
सम्प्रज्ञात महायोगको प्राप्ति हुन्छ
उहाँ पूर्ण ब्रह्ममय भगवान्
पराशक्तिहरूमध्ये प्रमुख र ब्रह्म
रहनुहुने मूर्तिमान् ब्रह्मस्वरूप हुनुहु
यो सम्पूर्ण जगत् भगवान् श्रीवि
ओतप्रोत अर्थात् व्याप्त भएर र
उहाँबाटै उत्पन्न भएको हो, उहाँ
उहाँ नै सम्पूर्ण चराचर जगत्स्वरू
प्रकार क्षर अर्थात् कार्य र अक्षर
परब्रह्म परमात्मा श्रीविष्णुले नै
स्वरूप धारण गरेर भूषण (गर-ग
हतियार) स्वरूपबाट सम्पूर्ण जग
गर्नुहुन्छ ॥६४॥ **मैत्रेयले भने-**
भूषण (गर-गहना) र आयुध (हात
कसरी यो सम्पूर्ण जगत्लाई धार
विषयमा हजुरले मलाई स्पष्ट शब्द
पराशरजीले भन्नुभयो- हे मुनि
जगत्का पालनकर्ता अप्रमेय अर्था
नसकिने भगवान् श्रीविष्णुलाई
जसरी वसिष्ठ ऋषिले मलाई बत
सबै तिमीलाई बताउँछु ॥६६॥
निर्गुण र निर्मल आत्मालाई अर्था
स्वरूपलाई परमात्मा श्रीहरिले कौ
धारण गर्नुहुन्छ॥६७॥ परमात्मा श्री
प्रकृतिलाई श्रीवत्स अर्थात् पुराणअ
रहेको भृगु ऋषिको लात्तीको
दिनुभएको छ तथा बुद्धि श्रीमाध
गदाका स्वरूपमा विराजमान भ
सम्पूर्ण भूतहरूको आदि-कारण

बलस्वरूपमत्यन्तजवेनान्तरितानिलम् ।
चक्रस्वरूपञ्च मनो धत्ते विष्णुः करे स्थितम् ॥७०॥

पञ्चरूपा तु या माला वैजयन्ती गदाभृतः ।
सा भूतहेतुसंघातो भूतमाला च वै द्विज ॥७१॥

यानीन्द्रियण्यशेषाणि बुद्धिकर्मात्मकानि वै ।
शररूपाण्यशेषाणि तानि धत्ते जनार्दनः ॥७२॥

बिभर्ति यच्चासिरत्नमच्युतोऽत्यन्तनिर्मलम् ।
विद्यामयन्तु तज्ज्ञानमविद्याकोशसंस्थितम् ॥७३॥

इत्थं पुमान् प्रधानञ्च बुद्ध्यहङ्कारमेव च ।
भूतानि च हृषीकेशे मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।
विद्याविद्ये च मैत्रेय सर्वमेतत् समाश्रितम् ॥७४॥

अस्त्रभूषणासंस्थानस्वरूपं रूपवर्जितः ।
बिभर्ति मायारूपोऽसौ श्रेयसे प्राणिनां हरिः ॥७५॥

सविकारं प्रधानञ्च पुमांश्चैवाखिलं जगत् ।
बिभर्ति पुण्डरीकाक्षस्तदेवं परमेश्वरः ॥७६॥

या विद्या या तथाऽविद्या यत् सद् यच्चासदव्ययम् ।
तत् सर्वं सर्वभूतेशे मैत्रेय मधुसूदने ॥७७॥

कलाकाष्ठानिमेषादिदिनर्त्वयनहायनैः ।
कालस्वरूपो भगवानपरो हरिरव्ययः ॥७८॥

गराइदिने शक्ति भएको र अत्य
अहङ्कारस्वरूप मनले भगवान् श्रीवि
भएको सुदर्शन चक्रको स्वरूप
ब्राह्मण! भगवान् गदाधरको जुन
गुलाबी वा रातो रङ्गको एक रत्न
इन्द्रनील अर्थात् नीलो रङ्गको मणि
सम्पन्न पञ्चस्वरूपा माला छ,
र पञ्चमहाभूतहरूको समूह हो
र कर्मेन्द्रियस्वरूप इन्द्रियहरू
परमात्मा श्रीजनार्दनले आफ्नो
गर्नुभएको छ ॥७२॥ भगवान् श्री
निर्मल खड्ग धारण गर्नुभएक
कोशबाट ढाकिएर रहेको विद्या
हे मैत्रेय! यस किमिसबाट पुरुष
पञ्च महाभूत, पञ्चतन्मात्राहरू
र अविद्या यी सम्पूर्ण परब्रह्म
आश्रित रहेका छन् ॥७४॥ परमात
भए तापनि सम्पूर्ण प्राणीहरूक
मायामयस्वरूप धारण गरेर
आभूषणका रूपमा धारण गर्नु
परमात्मा पुण्डरीकाक्ष परमे
प्रधानस्वरूप पुरुष र सम्पूर्ण च
धारण गर्नुहुन्छ ॥७६॥ हे मैत्रेय
असत्, अव्ययस्वरूप आदि जे
सम्पूर्ण भूतहरू अर्थात् प्राणी
परमात्मा श्रीमधुसूदनमा नै अव
कला, काष्ठा, निमेष, दि
वर्षस्वरूपमा उहाँ नै कालस्वरू
अव्यक्तस्वरूप परब्रह्म परमात्म
हुनुभएको छ ॥७८॥ हे मुनिश्रे
स्वर्लोक तथा मह, जन, तप, स

ोकात्ममूर्तिः सर्वेषां पूर्वेषामपि पूर्वजः ।
ाधारः सर्वविद्यानां स्वयमेव हरिः स्थितः ॥८०॥

ेवमानुषपश्वादिस्वरूपैर्बहुभिः स्थितः ।
ातः सर्वेश्वरोऽनन्तो भूतमूर्तिरमूर्तिमान् ॥८१॥

ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि वै ।
इतिहासोपवेदास्तु वेदान्तेषु तथोक्तयः ॥८२॥

वेदाङ्गानि समस्तानि मन्वादिगदितानि च ।
शास्त्राण्यशेषाण्याख्यानान्यनुवाकाश्च ये क्वचित् ॥८३॥

काव्यालापाश्च ये केचिद् गीतकान्यखिलानि च ।
शब्दमूर्तिधरस्यैतद् वपुर्विष्णोर्महात्मनः ॥८४॥

यानि मूर्तान्यमूर्तानि यान्यत्रान्यत्र वा क्वचित् ।
सन्ति वै वस्तुजानाति तानि सर्वाणि तद्वपुः ॥८५॥

अहं हरिः सर्वमिदं जनार्दनो
नान्यत् ततः कारणकार्यजातम् ।
ईदृङ्मनो यस्य न तस्य भूयो
भवोद्भवा द्वन्द्वगदा भवन्ति ॥८६॥

इत्येष तेंऽशः प्रथमः पुराणस्यास्य वै द्विज !
यथावत् कथितो यस्मिन् श्रुते पापैः प्रमुच्ये ॥८७॥

कार्तिक्यां पुष्करस्नाने द्वादशाब्देन यत् फलम् ।
तदस्य श्रवणात् सर्वं मैत्रेयाप्नोति मानवः ॥८८॥

देवर्षिपितृगन्धर्वयक्षादीनाञ्च सम्भवम् ।
भवन्ति शृण्वतः पुंसो देवाद्या वरदा मुने ॥८९॥

अवस्थित रहनुभएको छ ॥८०॥
सबैका ईश्वर परब्रह्म परमा
भूतस्वरूपबाट देवता, मनुष्य, पशु
स्वरूपहरूमा अवस्थित हुनुहुन्छ ॥८
सामवेद र अथर्ववेद, इतिहास अ
उपवेद अर्थात् आयुर्वेदादि, वेदान
वेदाङ्गहरू, मनु आदिका सम्पूर्ण
सम्पूर्ण पुराणादि शास्त्रहरू, सबै
काव्यहरूको विस्तृत चर्चा र सम
मूर्तिस्वरूप धारण गर्नुभएका
श्रीविष्णुकै शरीर हुन् ॥८२-८४॥
अन्यत्र जहाँसुकै जति पनि मूर्त
रहेका छन्, ती सबै परब्रह्म परमात
हुन् ॥८५॥ "म तथा यो सम्पूर्ण चर
श्रीहरिकै स्वरूप हो, उहाँका अति
कारण अथवा कार्य छैन" जसक
प्रकारको भावना रहेको छ, उसलाई
हुने रागादि द्वन्द्वस्वरूप रोगहरूको
ब्राह्मण! यस प्रकार तिमीसँग य
श्रीविष्णुमहापुराणको पहिलो अंशको
जसले अत्यन्त श्रद्धा र भक्तिपूर्वक
त्यो मनुष्य सम्पूर्ण पापहरूबाट मुक्त
बाह्र वर्षसम्म कार्तिक महिनामा
गर्दा जुन फलको प्राप्ति हुन्छ,
अंशको श्रवणमात्र गर्ने मनुष्यलाई
हे महामुनि! देवता, ऋषि, गन्धर्व
उत्पत्तिका विषयमा श्रवण गर्ने म
देवताहरू आदि वरदायक हु
किसिमको द्विविधा रहेको छैन ॥

इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमांशे द्वाविंशोऽध्यायः ।

द्वितीय अंश

प्रथमोऽध्यायः

अध्याय-

"प्रियव्रतस्य पुत्राणां विवरणं, भरतवंशकथनञ्च"

(प्रियव्रतको वंशवर्णन र भरतवंशको उपाख्यान)

मैत्रेय उवाच

भगवन् सम्यगाख्यातं ममैतदखिलंत्वया ।
जगतः सर्गसम्बन्धि यत् पृष्टेटऽसि गुरो मया ॥१॥

योऽयमंशो जगत्सृष्टिसम्बद्धो गदितस्त्वया ।
तत्राहं श्रोतुमिच्छामि भूयोऽपि मुनिसत्तम ॥२॥

प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ स्वायम्भुवस्य यौ ।
तयोरुत्तानपादस्य ध्रुवः पुत्रस्त्वयोदितः ॥३॥

प्रियव्रतस्य नैवोक्ता भवता द्विज सन्ततिः ।
तामहं श्रोतुमिच्छामि प्रसन्नो वक्तुमर्हसि ॥४॥

पराशर उवाच

कर्दमस्यत्मजां कन्यामुपयेमे प्रियव्रतः ।
सम्राट् कुक्षी च तत्कन्ये दश पुत्रास्तथापरे ॥५॥

महाप्राज्ञा महावीर्या विनीता दयिताः पितुः ।
प्रियव्रतसुताः ख्यातास्तेषां नमानि मे शृणु ॥६॥

अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च वपुष्मान् द्युतिमांस्तथा ।
मेधा मेधातिथिर्भव्यः सवनः पत्र एव च ॥७॥

मैत्रेयले भने– हे गुरु! हजुरसँग सृष्टिका विषयमा [illegible] त्यसका विषयमा मला[illegible] बताइदिनुभयो ॥१॥ हे मुनिश्रे[illegible] चराचर जगत्को उत्पत्तिका [illegible] अंशमा बताइसक्नु भएको छ, [illegible] अझ विस्तारपूर्वक सुन्न [illegible] बताएअनुसार स्वायम्भुव म[illegible] उत्तानपाद नाम भएका दुईओ[illegible] बताउनुभएको थियो, उनीहरू[illegible] महान् तपस्वी ध्रुवका [illegible] बताइसक्नुभयो ॥३॥ तर, हे [illegible] सन्तानका विषयमा हजुरले [illegible] त्यसका विषयमा विस्तारपूर्व[illegible] मबाट प्रसन्न भएर म[illegible] बताइदिनुहोस् ॥४॥ **परा[illegible]** प्रियव्रतले कर्दम ऋषिकी पुत्री[illegible] तिनीहरूका सन्तानहरूका रूप[illegible] भएका दुईओटी कन्याहरू[illegible] जन्मिए ॥५॥ प्रियव्रतका पुत्र[illegible] महापराक्रमी र विनयसम्पन्न त[illegible] लागि अत्यन्त प्रियपात्र थिए । [illegible] सम्बन्धमा ध्यानपूर्वक सुन ॥[illegible] वपुष्मान्, द्युतिमान्, मेधा, मेधा[illegible] र यथार्थ नाम भएका ज्यो[illegible] दशओटा पुत्रहरू आफूमा भ[illegible]

मेधाग्निबाहुपुत्रास्तु त्रयो योगपरायणाः ।

जातिस्मरा महाभाग न राज्याय मनो दधुः ॥९॥

निर्ममाः सर्वकालन्तु समस्तार्थेषु वै मुने ।

चक्रुः क्रिया यथान्यायमफलाकाङ्क्षिणो हि ते ॥१०॥

प्रियव्रतो ददौ तेषां सप्तानां मुनिसत्तम ।

विभज्य सप्त द्वीपानि मैत्रेय सुमहात्मनाम् ॥११॥

जम्बुद्वीपं महाभाग सोऽग्नीध्राय ददौ पिता ।

मेधातिथेस्तथा प्रादात् प्लक्षद्वीपमथापरम् ॥१२॥

शाल्मले च वपुष्मन्तं नरेन्द्रमभिषिक्तवान् ।

ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे राजानं कृतवान् प्रभुः ॥१३॥

द्युतिमन्तञ्च राजानं क्रौञ्चद्वीपे समादिशत् ।

शाकद्वीपेश्वरञ्चापि भव्यं चक्रे च स प्रभुः ॥१४॥

सवनं पुष्करद्वीपे राजानं समकारयत् ॥१५॥

जम्बुद्वीपेश्वरो यस्तु अग्नीध्रो मुनिसत्तम ।

तस्य पुत्रा बभूवुस्ते प्रजापतिसमा नव ॥१६॥

नाभिः किम्पुरुषश्चैव हरिवर्ष इलावृतः ।

रम्यो हिरण्वान् षष्ठश्च कुरुर्भद्राश्च एव च ॥१७॥

वास्तविक रूपमा योगपरायण त
विषयमा पूर्ण रूपमा जानक
उनीहरूले राज्यादिको भोगसहि
त्याग गरिदिएका थिए ॥९॥ हे मु
निर्मल अन्तःकरण भएका र कर्म
पूर्ण रूपमा अलग रहेका थिए
वासनाहरूप्रति सधैँ न्यायानुकूल
गर्दथे ॥१०॥ हे सर्वोत्तम मुनि! र
सातओटा पुत्रहरूलाई आफ्न
सातओटै द्वीपहरू विभाजन गरेर
गरिदिए ॥११॥ हे यशस्वी! पि
पुत्र अग्नीध्रलाई जम्बुद्वीपक
राज्याभिषेक गरिदिए । त्य
मेधातिथिलाई प्लक्ष नाम भएको
बनाइदिए ॥१२॥ यसपछि
शाल्मलद्वीपको अधिपति ब
गरिदिए । यसरी नै अर्को
कुशद्वीपको राजा बनाएर राज्या
यसपछि प्रियव्रतले द्युतिमान्लाई
बनाएर राज्याभिषेक गरिदिए ।
भव्यलाई शाकद्वीपको स्वामी
गरिदिए । त्यसपछि राजा प्रि
सवनलाई पुष्करद्वीपका अधिपति
राज्याभिषेक गरिदिए ॥१४-
उनीहरूमध्ये जुन जम्बुद्वीपका
थिए, उनका प्रजापतिका समा
भएका नौओटा पुत्रहरू भए ॥
किम्पुरुष, हरिवर्ष, इलावृत, र
भद्राश्व नाम भएका थिए ॥१५

पित्रा दत्तं हिमाह्वन्तु वर्षं नाभेस्तु दक्षिणम् ।

हेमकूटं तथा वर्षं ददौ किम्पुरुषाय सः ॥१९॥

तृतीयं नैषधं वर्षं हरिवर्षाय दत्तवान् ।

इलावृताय प्रददौ मेरुर्यत्र तु मध्यगः ॥२०॥

नीलाचलाश्रितं वर्षं रम्याय प्रददौ पिता ।

श्वेतं तदुत्तरं वर्षं पित्रा दत्तं हिरण्वते ॥२१॥

यदुत्तरं शृङ्गवतो वर्षं तत् कुरवे ददौ ।

मेरोः पूर्वेण यद् वर्षं भद्राश्वाय प्रदत्तवान् ॥२२॥

गन्धमादनवर्षन्तु केतुमालाय दत्तवान् ।

इत्येतानि ददौ तेभ्यः पुत्रेभ्यः स नरेश्वरः ॥२३॥

वर्षेष्वेतेषु तान् पुत्रानभिषिच्य स भूमिपः ।

शालग्रामं महापुण्यं मैत्रेय तपसे ययौ ॥२४॥

यानि किम्पुरुषादीनि वर्षाण्यष्टौ महामुने ।

तेषां स्वाभाविकी सिद्धिः सुखप्राया ह्ययत्नतः ॥२५॥

विपर्ययो न तेष्वस्ति जरामृत्युभयं न च ।

धर्माधर्मौ न तेष्वास्तां नोत्तमाधममध्यमा ।

न तेष्वस्ति युगावस्था क्षेत्रेष्वष्टासु सर्वदा ॥२६॥

जसलाई अहिलेको अवस्थामा भ
पुत्र नाभिलाई दिए। यसरी नै
वर्षको अधिपति बनाइदिए ॥
हरिवर्षलाई तेस्रो नैषधवर्षको
तथा जसका मध्यभागमा मेरु
इलावृतवर्षका अधिपति इलावृ
यसरी नै उनीहरू पिता अग
जोडिएको वर्षको अधिपति रम्य
नै उनले त्यसको उत्तरतर्फको
हिरण्वान्लाई बनाइदिए
शृङ्गवान्पर्वतको उत्तरतर्फ अव
वर्षको अधिपति कुरुलाई बन
मेरु पर्वतको पूर्वमा अवस्थित
अधिपति भद्राश्वलाई बनाइदि
गन्धमादनवर्षको अधिपति बना
अग्नीध्रले आफ्ना पुत्रहरूला
न्यायोचित रूपमा बाँडिदिए।
प्रकार आफ्ना पुत्रहरूलाई यी
बनाएर उनीहरूको राज्याभि
तपस्या गर्नका लागि शालग्राम
पवित्र क्षेत्रतर्फ गए ॥२४॥ हे मु
जुन आठओटा वर्षहरू छन्,
सामग्रीहरूको बाहुल्य रहेक
प्राप्तिका लागि कुनै किसि
आवश्यक छैन। किनकि सम्
स्वतः प्राप्त हुन्छ ॥२५॥ तिनी
विपर्यय अर्थात् असुख वा अव
आदि तथा मृत्यु आदि केहीको
धर्म- अधर्म अथवा उत्तम-अ
भेद रहँदैन। ती आठओटा व

ऋषभाद् भरतो जज्ञे ज्येष्ठः पुत्रशतस्य सः।

कृत्वा राज्यं स्वधर्मेण तथेष्ट्वा विविधान् मखान् ॥२८॥

अभिषिच्य सुतं वीरं भरतं पृथिवीपतिः।

तपसे स महाभागः पलुस्त्यस्याश्रमं ययौ ॥२९॥

वानप्रस्थविधानेन तत्रापि कृतनिश्चयः।

तपस्तेपे यथान्यायं यदा च स महीपतिः ॥३०॥

तपसा कर्शितोऽत्यर्थं कृशो धमनिसतः।

नग्नो वीटां मुखे दत्त्वा वीराध्वानं ततो गतः ॥३१॥

ततश्च भारतं वर्षमेतल्लोकेषु गीयते।

भरताय यतः पित्रा दत्तं प्रातिष्ठता वनम् ॥३२॥

सुमतिर्भरतस्याभूत् पुत्रः परमधार्मिकः।

कृत्वा सम्यग् ददौ तस्मै राज्यमिष्टमखः पिता ॥३३॥

पुत्रसङ्क्रामितश्रीस्तु भरतः स महीपतिः।

योगाभ्यासरतः प्राणान् शालग्रामेऽत्यजन्मुने! ॥३४॥

अजायत च विप्रोऽसौ योगिनां प्रवरे कुले।

मैत्रेय तस्य चरितं कथयिष्यामि ते पुनः ॥३५॥

सुमतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो व्यजायत।

परमेष्ठी ततस्तस्मात प्रतिहारस्तदन्वयः ॥३६॥

सय पुत्रहरू भएका थिए, जस
थिए। ती यशस्वी पृथ्वीपति
न्यायिक रूपका राज्यको स
प्रकारका यज्ञहरूको अनुष्ठान
आफ्ना अत्यन्त शालीन र प
राज्यको सम्पूर्ण कार्यभार सुम्पि
गरिदिएर तपस्या गर्नका ला
आश्रममा गए ॥२८-२९॥
ऋषभदेवले त्यहाँ पनि वानप्रस्थ
निश्चयपूर्वक तपस्या त
विधानअनुसारका यज्ञ-यज्ञादि
गरे ॥३०॥ त्यो तपस्याका कार
सुकेर अत्यन्त कृश अर्थात् दुब्ले
शरीरमा भएका सम्पूर्ण नसाह
थाले। अन्तमा आफ्नो मुखमा
उनले नग्नावस्थामा महाप्रस्थान
गरे ॥३१॥ पिता ऋषभदेवले व
समयमा आफ्नो राज्य भर
यसकारणले त्यस समयदेखि नै
भारतवर्षका नामबाट प्रसिद्ध
सुमति नाम भएका अत्यन्त ध
अर्थात् भरतले यज्ञ-यज्ञादिको
राज्यबाट प्राप्त हुने सुख भोग
आफ्ना पुत्र सुमतिलाई सुम्पि
महाराज भरतले राज्यको स
पुत्रलाई सुम्पिइसकेपछि पूर्ण रू
अन्तमा शालग्रामक्षेत्रमा
गरिदिए ॥३४॥ फेरि यिनले अ
योगीहरूको अत्यन्त पवित्र कुल
जन्म लिए। हे मैत्रेय! उनको
फेरि म तिमीलाई बताउनेछु ॥
वीर्य अर्थात् तेजबाट इन्द्रद्युम्नक
परमेष्ठी र परमेष्ठीका पुत्र

पृथुस्ततोऽभवन्नक्तो नक्तस्यापि गयः सुतः ।

नरो गयस्य तनयस्तत्पुत्रोऽभूद् विराट् ततः ॥३८॥

तस्य पुत्रो महावीर्यो धीमांस्तस्मादजायत ।

महान्तस्तत्सुतश्चाभून्मनस्युस्तस्य चात्मज ॥३९॥

त्वष्टा त्वष्टुश्च विरजो रजस्तस्याप्यभूत् सुतः ।

शतजिद्रजसस्तस्य जज्ञे पुत्रशतं मुने! ॥४०॥

विश्वग्ज्योतिःप्रधानास्ते यैरिमा वर्द्धिताः प्रजाः ।

तैरिदं भारतं वर्षं नवभेदमलङ्कृतम् ॥४१॥

तेषां वंशप्रसूतैश्च भुक्तेयं भारती पुरा ।

कृतत्रेतादिसर्गेण युगाख्या ह्येकसप्ततिः ॥४२॥

एष स्वायम्भुवः सर्गो येनेदं पूरितं जगत् ।

वाराहे तु मुने! कल्पे पूर्वमन्वन्तराधिपः ॥४३॥

रूपमा पृथु उत्पन्न भए, पृथुको पु
नक्तको पुत्रका रूपमा गय उत्प
गयको पुत्रका रूपमा नर र नरको
उत्पन्न भए ॥३८॥ विराट्का पु
थियो, महावीर्यको पुत्रका रूपमा ध
यसरी नै धीमान्को पुत्रका रूपम
र उनको पुत्रका रूपमा मन
मनस्युका त्वष्टा नाम भएका पु
पुत्रका रूपमा विरज उत्पन्न भए
पुत्रका रूपमा रजको जन्म भयो
शतजित्का सय पुत्रहरू ज
तिनीहरूमध्ये विश्वग्ज्योति सबैभ
सय पुत्रहरूका माध्यमद्वारा ज
अत्यधिक रूपमा बढोत्तरी भयो
यो भारतवर्षलाई नौ विभागहरूब
तिनीहरूले यसलाई नौ भागहरू
गर्न थाले ॥४१॥ उनीहरूका वंश
हुँदै गएका सन्तानहरूले परापूर्व
युगको क्रमअनुसार एकहत्तर युग
भोग गरेका थिए ॥४२॥ हे मुनि
यही सबैभन्दा पहिलो मन्वन्तरक
मनुको वंश अर्थात् सन्तान हो;
सम्पूर्ण जगत्मा फैलिएर रहेक

इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयांशे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः

अध्याय -

"जम्बूद्वीपवर्णनम्"

(जम्बूद्वीपको वर्णन)

मैत्रेय उवाच

कथितो भवता ब्रह्मन् सर्गः स्वायम्भुवश्च मे।
श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तः सकलं मण्डलं भुवः ॥१॥

यावन्तः सागरा द्वीपास्तथा वर्षाणि पर्वताः।
वनानि सरितः पुर्यो देवादीनां तथा मुने ॥२॥

यत्प्रमाणमिदं सर्वं यदाधारं यदात्मकम्।
संस्थानमस्य च मुने यथावद् वक्तुमर्हसि ॥३॥

पराशर उवाच

मैत्रेय श्रूतयामेतत् संक्षेपाद् गदतो मम।
नास्य वर्षशतेनापि वक्तुं शक्यो हि विस्तरः ॥४॥

जम्बूप्लक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलिश्चापरो द्विज।
कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः पुष्करश्चैव सप्तमः ॥५॥

एते द्वीपा समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः।
लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः समम् ॥६॥

जम्बूद्वीपः समस्तानामेतेषां मध्यसंस्थितः।
तस्यापि मेरुर्मैत्रेय मध्ये कनकपर्वतः ॥७॥

चतुराशीतिसाहस्रो योजनैरस्य चोच्छ्रयः।

मैत्रेयले भने– हे ब्रह्मन्! हजुर
मनुको वंशका विषयमा विस्तृत रू
अब म हजुरका मुखारविन्दबाट
विषयमा विस्तारपूर्वक सुन्न चाह
जति पनि सागरहरू द्वीपहरू,
वनहरू, नदीहरू र देवता आदिव
छन् ती सबैको जति–जति परि
तिनीहरूको आधार हो; जो उपाद
किसिमका आकार छन्, त्यो स
विस्तारपूर्वक हजुरले बताइ
पराशरजीले भन्नुभयो– हे मैत्रे
विषयहरूको वर्णन सङ्क्षेपमा गर्न
विस्तारपूर्वक वर्णन गर्ने हो भने
सकिन सम्भव छैन ॥४॥ हे ब्राह्मण
शाल्मलि, कुश, क्रौञ्च, शाक
सातओटा द्वीपहरू क्षार जल अ
काँस नामको घाँस, मदिरा, घिउ, द
भएका सातओटा समुद्रहरूले चाँ
वेष्टित भएर अर्थात् घेरिएर रहेका ह
जम्बूद्वीप यिनीहरूको मध्यभागम
र त्यसको पनि मध्यभागमा स
विराजमान भएर रहेको छ ॥७॥
चौरासी हजार योजन अग्लो र
योजन जमिनमा धसिएर अवस्थि
जमिनमाथिको भाग बत्तीस हजार

हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्चास्य दक्षिणे ।

नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥१०॥

लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्यौ दशहीनास्तथापरे ।

सहस्रद्वितयोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥११॥

भारतं प्रथमं वर्षं ततः किम्पुरुषं स्मृतम् ।

हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विज! ॥१२॥

रम्यकञ्चोत्तरे वर्षं तस्यैवानु हिरण्ययम् ।

उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा ॥१३॥

नवसाहस्रमेकैकमेतेषां द्विजसत्तम! ।

इलावृतञ्च तन्मध्ये सौवर्णो मेरुरुच्छ्रितः ॥१४॥

मेरोश्चतुर्दिशं तत्तु नवसाहस्रविस्तृतम् ।

इलावृतं महाभाग! चत्वारश्चात्र पर्वताः ॥१५॥

हेमकूट र निषध नाम भएक
अवस्थित रहेका छन् तथा यस
श्वेत र शृङ्गी नाम भएका तीन
छन्; जसलाई वर्ष-पर्वत भनिन्छ
माध्यमद्वारा वर्षहरूको विभाज
यिनीहरूको नाम वर्ष-पर्वत
बीचमा निषध र नील नाम भ
एक-एक लाख योजनमा
यिनका अतिरिक्त अन्य पर्वतहरू
कम भएका छन् अर्थात् हेमक
हजार योजन भएको क्षेत्रमा फैलि
एवं शृङ्गी असी-असी हजार
फैलिएर रहेका छन्। यी सबै
अग्ला र उति नै योजन चौडा
ब्राह्मणश्रेष्ठ! सुमेरु पर्वतको दक्षि
भारतवर्ष रहेको छ। त्यसपछि
छ र तेस्रोमा हरिवर्ष रहेको छ
पर्वतका उत्तर भागमा सबैभन्दा
छ। त्यसपछि दोस्रो स्थानमा
तथा त्यसपछि कुरुवर्ष रहेको
सिमानामा भएकाले भारतवर्षक
आकारको छ ॥१३॥ हे ब्राह्मण
नौ-नौ हजार योजन भएको क्षे
छन्। यिनीहरूको मध्यभाग
इलावृतवर्ष रहेको छ; जसमा
अवस्थित छ ॥१४॥ हे यशस्वि
पर्वतको चारै दिशामा नौ-नौ ह
फैलिएर रहेको छ। यसको चा
अवस्थित रहेका छन् ॥१५॥
अग्ला यी चारओटै पर्वतहरू

विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्मृतः ।

कदम्बस्तेषु जम्बूश्च पिप्पलो वट एव च ॥१७॥

एकादशशतायामाः पादापा गिरिकेतवः ।

जम्बूद्वीपस्य सा जम्बूर्नामहेतुर्महामुने! ॥१८॥

महागजप्रमाणानि जम्ब्वास्तस्याः फलानि वै ।

पतन्ति भूभृतः पृष्ठे शीर्यमाणानि सर्वतः ॥१९॥

रसेन तेषां प्रख्याता तत्र जम्बूनदीति वै ।

सरित् प्रवर्तते सा च पीयते तन्निवासिभिः ॥२०॥

न स्वेदो न च दौर्गन्ध्यं न जरा नेन्द्रियक्षयः ।

तत्पानात् स्वच्छमनसां जनानां तत्र जायते ॥२१॥

तीरमृत् तद्रसं प्राप्य सुखवायुविशोषिता ।

जाम्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषणम् ॥२२॥

भद्राश्वं पूर्वतो मेरोः केतुमालञ्च पश्चिमे ।

वर्षे द्वे तु मुनिश्रेष्ठ तयोर्मध्य इलावृतम् ॥२३॥

वनं चैत्ररथं पूर्वे दक्षिणे गन्धमादनम् ।

वैभ्राजं पश्चिमे तद्वदुत्तरे नन्दनं स्मृतम् ॥२४॥

सम्भावना रहेको छ। यिनीह
पर्वत, दक्षिणमा गन्धमादन
पर्वत र उत्तरमा सुपार्श्व पर्
यस सुमेरु पर्वतका टुप्पामा
क्रमबद्ध रूपमा एघार-ए
भएका कदम्ब अर्थात् कद
पीपल र वट अर्थात् वरका
हे महामुनि ! यिनीहरूमध्ये
रुखका नामबाट यस द्वीपको
त्यसको फल महान् गजर
हुन्छ। जब त्यो फल पर्वत
त्यसको रस सबैतर्फ फै
जम्बूफलको रसबाट निवि
प्रख्यात भएको नदी बग्दछ
अगल-बगलमा बस्ने
पिउँछन् ॥२०॥ त्यस पवि
कारणले गर्दा अत्यन्त शुद्ध
निवासीहरूमा पसिना,
इन्द्रियहरूको विनाशज
हुँदैनन् ॥२१॥ त्यस नदीका
अर्थात् माटो त्यसमा बगेव
मन्द-मन्द हावाबाट सुकिसव
सुवर्ण बन्दछ, जुन सिद्ध पु
गर-गहना हो ॥२२॥ सुमे
भद्राश्ववर्ष र पश्चिममा के
मुनि श्रेष्ठ! यी दुवै वर्षहरूव
अवस्थित रहेको छ ॥२३॥
चैत्ररथ नाम भएको वन रहे
गन्धमादन नाम भएको वन
भएको वन र उत्तरतर्फ नन

शीतान्तश्चक्रमुञ्जश्च कुररी माल्यवांस्तथा ।

वैकङ्कप्रमुखा मेरोः पूर्वतः केसराचलाः ॥२६॥

त्रिकूटः शिशिरश्चैव पतङ्गो रुचकस्तथा ।

निषधाया दक्षिणतस्तस्य केसरपर्वताः ॥२७॥

शिखिवासाः सवैदूर्यः कपिलो गन्धमादनः ।

जारुधिप्रमुखास्तद्वत् पश्चिमे केसराचलाः ॥२८॥

मेरोरनन्तराङ्गेषु जठरादिष्ववस्थिताः ।

शङ्खकूटोऽथ ऋषभो हंसो नागस्तथापरः ।

कालञ्जराद्याश्च तथा उत्तरे केसराचलाः ॥२९॥

चतुर्दशसहस्राणि योजनानां महापुरी ।

मेरोरुपरि मैत्रेयः ब्रह्मणः प्रथिता दिवि ॥३०॥

तस्याः समन्ततश्चाष्टौ दिशासु विदिशासु च ।

इन्द्रादिलोकपालानां प्रख्याताः प्रवराः पुरः ॥३१॥

विष्णुपादविनष्क्रिान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् ।

समन्ताद् ब्रह्मणः पुर्यां गङ्गा पतति वै दिवः ॥३२॥

सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्धा प्रतिपद्यते ।

सीता चालकनन्दा च चक्षुर्भद्रा च वै क्रमात् ॥३३॥

कुररी, माल्यवान् तथा वैकङ्क आ
कर्णिका अर्थात् कमलका फूलस
पूर्व दिशाको केसराचल अर्थात्
त्रिकुट, शिशिर, पतङ्ग, रुचक र
सुमेरु पर्वतका दक्षिण दिशाका
हुन् ॥२७॥ शिखिवास, वैदूर्य,
जारुधि आदि नाम भएका पर्व
पश्चिम दिशातर्फका केसरस्वरू
सुमेरु पर्वतको अत्यन्त नजिक
तथा इलावृतवर्षमा अवस्थित
नाग तथा कालञ्ज आदि नाम भ
उत्तर दिशातर्फका केसराचल
सुमेरु पर्वतभन्दा माथि अन्तरिक्ष
फैलिएर रहेको ब्रह्माजीको महापु
अवस्थित रहेको छ ॥३०॥ त्यस
दिशा एवं विदिशाहरूमा इन्द्र
अत्यन्त रमणीय आठओटा अ
रहेका छन् ॥३१॥ भगवान् श्रीवि
उत्पन्न भएकी गङ्गाजी चन्द्रम
पूर्णरूपमा ढाकेर स्वर्गलोक
झर्दछिन् अर्थात् स्वर्गको बाटो
त्यहाँ झरेर एकत्रित भइसके
अलकानन्दा, चक्षु र भद्रा यी
विभाजित भएर चारै दिशात
थाल्दछिन् ॥३३॥ तिनीहरूम
गङ्गाजी पूर्वतर्फ आकाश मार्ग
पर्वतमा जाँदै अन्तमा पूर्व दि

तथैवालकनन्दापि दक्षिणेनैत्य भारतम्।

प्रयाति सागरं भूत्वा सप्तभेदा महामुने ॥३५॥

चक्षुश्च पश्चिमगिरीनतीत्य सकलांस्ततः।

पश्चिमं केतुमालाख्यं वर्षं गत्वैति सागरम् ॥३६॥

भद्रा तथोत्तरगिरीनुत्तरांश्च तथा कुरून्।

अतीत्योत्तरमम्भोधिं समभ्येति महामुने! ॥३७॥

आनीलनिषधायामौ माल्यवद्गन्धमादनौ।

तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः ॥३८॥

भारताः केतुमालाश्च भद्राश्वाः कुरवस्तथा।

पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादा शैलबाह्यतः ॥३९॥

जठरो देवकूटश्च मर्यादापर्वतावुभौ।

तौ दक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ ॥४०॥

गन्धमादनकैलासौ पूर्वपश्चायतावुभौ॥

अशीतियोजनायामावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ॥४१॥

दिशातर्फ रहेको भारतवर्षमा आउँ
सात भागहरूमा विभाजित भ
नामस्वरूप सहित समुद्रमा समा
नामस्वरूपा गङ्गाजी पश्चिम दि
पर्वतहरूलाई पार गर्दै पश्चिम
केतुमाल नाम भएको वर्षमा बहँ
आफ्नो नामस्वरूप सहित
हुन्छिन् ॥३६॥ यसरी नै हे महामु
गङ्गाजी उत्तर दिशामा रहेका
छिचोल्दै उत्तर दिशामा अवस्थित
आफ्नो नामस्वरूप सहित उत्तरी
हुन्छिन् ॥३७॥ माल्यवान् पर्वत र
र दक्षिणतर्फ फैलिएर रहेका छ
नीलाचल पर्वतबाट आरम्भ भ
पर्वतसम्म तानिएका छन्। ती
कर्णिकाकार अर्थात् कमलको
अवस्थित रहेको छ ॥३८॥ हे
रहेका पर्वतहरूको बाहिरी भा
भारत, केतुमाल, भद्राश्व र कुरु
अर्थात् लोक = संसार + पद्म
कमलका पातहरूका समान र
र देवकूट नाम भएका यी
मर्यादास्वरूप रहेका छन्। जु
पर्वतदेखि दक्षिणतर्फ निषध पर्वत
फैलिएर रहेका छन् ॥४०॥ गन्ध
पर्वत पूर्व–पश्चिम दिशामा विस
रहेका छन्; जुन पर्वतहरूले अस
क्षेत्रफल ओगटेका छन् र यी समु
छन् अर्थात् समुद्रभित्र अवस्

त्रिशृङ्गो जारुधिश्चैव उत्तरौ वर्षपर्वतौ ।

पूर्वपश्चायतावेतावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ॥४३॥

इत्येते मुनिवर्योक्ता मर्यादापर्वतास्तव ।

जठराद्याः स्थिता मेरोस्तेषां द्वौ द्वौ चतुर्दिशम् ॥४४॥

मेरोश्चतुर्दिशं ये तु प्रोक्ताः केसरपर्वताः ।

शीतान्ताद्या मुने तेषामतीव हि मनोरमाः ।

शैलानामन्तरे द्रोण्यः सिद्धचारणसेविताः ॥४५॥

सुरम्याणि तथा तासु काननानि पुराणि च ।

लक्ष्मीविष्ण्वग्निसूर्यादिदेवानां मुनिसत्तम ।

तास्वायतनवर्षाणि जुष्टानि वरकिन्नरैः ॥४६॥

गन्धर्वयक्षरक्षांसि तथा दैतेयदानवाः ।

क्रीडन्ति तासु रम्यासु शैलद्रोणीष्वहर्निशम् ॥४७॥

भौमा ह्येते स्मृताः स्वर्गा धर्मिणामालया मुने! ।

नैतेषु पापकर्माणो यान्ति जन्मशतैरपि ॥४८॥

दुईओटा वर्ष पर्वहरू अवस्थि
पूर्व र पश्चिम दिशातर्फ फैलँदै
समुद्रभित्र अवस्थित रहेका छ
किसिमले तिमीसँग जठरा
पर्वतहरूका विषयमा विस्ता
तिनीहरूमध्ये दुई-दुईओटाका
पर्वतका चारै दिशामा अवस्
मुनि! सुमेरु पर्वतका चारै दि
शीतान्त आदि केसर पर्वतहर
विस्तारपूर्वक बताएको थिएँ।
सिद्ध र चारणहरूबाट सेवित
अत्यन्त रमणीय तथा सुन्दर गु
हे मुनिसत्तम! ती गुफाहरूमा
सुन्दर नगरहरू तथा उपवनहर
अर्थात् गुफाहरूमा लक्ष्मी
देवताहरूका अत्यन्त सुन्दर
जसमा निरन्तर रूपमा श्रेष्ठ
गर्दछन् ॥४६॥ ती अत्यन्त म
गुफाहरूमा दिनरात गन्धर्व
दानवहरूले अत्यन्त आनन्
आमोदप्रमोद गर्ने गर्दछन् ॥४७
स्थानहरूलाई भौम अर्था
बताइएको छ। यस किसि
आचरण भएका विद्वान् पुरु
पापकर्म गर्नेहरू यस प
सक्तैनन् ॥४८॥ हे ब्राह्मणश्रे
भद्राश्ववर्षमा हयग्रीव
केतुमालवर्षमा वराहस्वरू
स्वरूपमा निवास गर्नुभएको

मत्स्यरूपश्च गोविन्दः कुरुष्वास्ते जनार्दनः ।

विश्वरूपेण सर्वत्र सर्वः सर्वेश्वरो हरिः ॥५०॥

सर्वस्याधारभूतोऽसौ मैत्रेयास्तेऽखिलात्मकः ।

यानि किम्पुरुषादीनि वर्षाण्यष्टौ महामुने! ।

न तेषु शोको नायासो नोद्वेगः क्षुद्भयादिकम् ॥५१॥

सुस्थाः प्रजा निरातङ्काः सर्वदुःखविवर्जिताः ।

दशद्वादशवर्षाणां सहस्राणि स्थिरायुषः ॥२५२॥

ने तेषु वर्षते देवो भौमान्यम्भांसि तेषु वै ।

कृतत्रेतादिका नैव तेषु स्थानेषु कल्पना ॥५३॥

सर्वष्वेतेषु वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः ।

नद्यश्च शतशस्तेभ्यः प्रसूता या द्विजोत्तम! ॥५४॥

सर्वव्यापक श्रीहरि विश्वस
विराजमान हुनुभएको छ ॥५
प्राणीमात्रको आत्मा र सबै
हुनुहुन्छ। हे महामुनि! कि
वर्षहरू रहेका छन्। तिनीह
परिश्रम, उद्वेग अर्थात् रिस-
प्यास आदिको भय रहँदैन
पूर्ण रूपमा स्वस्थ, कुनै कि
नभएका र सबै प्रकारका दुःख
छन् तथा त्यहाँका मनुष
वर्षसम्मको स्थिर आयु
तिनीहरूमा आकाशबाट क
वर्षा हुँदैन, त्यहाँ केवल पार्थि
जलमात्र उपलब्ध हुन्छ। र
युगहरूको कल्पना पनि हुँदैन
सबै वर्षहरूमा सात–सातओट
तिनीहरूबाट सैकडौं नदीहरू

इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयांशे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः

अध्याय – ३

"भारतवर्षवर्णनम्"

(भारतवर्षको वर्णन)

राशर उवाच

त्तरं यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम्।
र्षं तद् भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः ॥१॥

नवयोजनसाहस्रो विस्तारोऽस्य महामुने।
कर्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गञ्च गच्छताम् ॥२॥

महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान् ऋक्षपर्वतः।
विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः ॥३॥

अतः सम्प्राप्यते स्वर्गो मुक्तिमस्मात् प्रयान्ति वै।
तिर्यक्त्वं नरकञ्चापि यान्त्यतः पुरुषा मुने ॥४॥

इतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यश्चान्तश्च गम्यते।
न खल्वन्यत्र मर्त्यानां कर्म भूमौ विधीयते ॥५॥

भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान् निशामय।
इन्द्रद्वीपः कशेरुमान् ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥६॥

नागद्वीपस्तथा सौम्यौ गन्धर्वस्त्वथ वारुणाः।
अयन्तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः ॥७॥

पराशरजीले भन्नुभयो– हे
हिमालयदेखि दक्षिण समुद्रदेखि उ
रहेको छ, त्यस देशलाई भारतवर्ष
राजा भरतका सन्तानले बसोबास
महामुनि ! यसको क्षेत्रफल नौ ह
छ। यो देश वा क्षेत्र स्वर्ग र अ
प्राप्ति गर्न चाहनेहरूका लागि अत्
हो ॥२॥ यस क्षेत्रमा महेन्द्र, मलय
ऋक्ष, विन्ध्याचल र पारिपात्र नाम
कुल पर्वतहरू अवस्थित रहेका
यसै क्षेत्रमा शुभ आचरण र कर्म
स्वर्गलोक वा मोक्ष प्राप्त गर्न सक्द
निवास गरेर अशुभ आचरण र कर्म
एवं नरकमा पनि जान्छन् ॥४॥ य
कर्मअनुसार स्वर्ग, मोक्ष, अन्तरिक्ष
लोकहरूलाई प्राप्त गर्न सकिन्छ।
अतिरिक्त अन्य कहीँ पनि मनुष्यह
विधान रहेको छैन ॥५॥ यो भा
विभाजित भएर रहको छ। तिनीह
रहेका छन्– इन्द्रद्वीप, कसेरुमान्, त
नागद्वीप, सौम्य, गन्धर्व, वारुण र
घेरेर रहेको यो नवम द्वीप भारत
भारतवर्ष नौ भाग भएको हो ॥६
टापु वा दुईतिर वा चारैतिर पानी
भाग उत्तरदेखि दक्षिणसम्म हजार
छ। यसको पूर्व भागमा किरातहर

ाह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्राश्च भागशः ।

ज्यायुद्धवाणिज्याद्यैर्वर्तयन्तो व्यवस्थिताः ॥९॥

ातद्रूचन्द्रभागाद्या हिमवत्पादनिर्गताः ।

ेदस्मृतिमुखाद्याश्च पारिपात्रोद्भवा मुने ॥१०॥

र्मदा सुरसाद्याश्च नद्यो विन्ध्याद्रिनिर्गताः ।

ापीपयोष्णीनिर्विन्ध्याप्रमुखा ऋक्षसम्भवाः ॥११॥

ोदावरी भीमरथी कृष्णवेण्यादिकास्तथा ।

सह्यपादोद्भवा नद्यः स्मृताः पापभयापहाः ॥१२॥

कृतमाला ताम्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः ।

शास्त्रहरूमा पारङ्गत भएका
कौशलबाट विभूषित भएका क्ष
व्यवसायमा दत्तचित्त भएर लागेका
वर्ण व्यवस्थामा अत्यन्त आस्थावा
गरेका छन् ॥९॥ हे मुनिश्रेष्ठ! यस
पर्वतबाट निस्किएका शतद्रू, चन्द्र
रहेका छन्। यसरी नै पारिपात्र पर्व
वेद र स्मृति आदि नाम भएका नदीह
यस्तै किसिमले विन्ध्याचल पर्व
नर्मदा, सुरसा आदि नदीहरू पनि
गराउँदै बगेका छन्। तथा यसै
यमुना वा सूर्यपुत्री, जुन नदी रूप भ
अर्थात् पुराणअनुसार सृष्टिको आर
गर्दा प्रणीता पात्रको तातो जलबा
पयोष्णी नाम रहेको, विन्ध्याचल
(चित्रकूटको तल) तिर बग्दै गोद
जसलाई आज पैनगङ्गा भनिन्छ
नदीहरू बहेका छन् ॥१०-११॥
(अर्थात् पुराणअनुसार गोदावरीका-
वृद्ध-गौतमी, भारद्वाजी, आत्रेयी
धाराहरू छन्। गोदावरीमा अरुणा
गायत्री, सावित्री, श्रद्धा आदि कैयौं
शिवको कृपाले गौतम ऋषिले पृ
यिनलाई गौतमी पनि भनिन्छ। राम
स्थान पनि यसैको किनारमा रहे
कृष्णा र वेणीजस्ता अत्यन्त
सह्यपर्वतबाट उत्पन्न भएका र
रूपमा मुक्त गराउने बताइएको
मलय अर्थात् मन्दार पर्व
(मत्स्यपुराणअनुसार मत्स्य भगवान
राजा सत्यव्रतका हातमा पुग्नु भ
आधुनिक नाम बेगा वा बेगर्य हो
किनारमा रहेको छ।) तथा ताम्र

ऋषिकुल्याकुमार्याद्याः शुक्तिमत्पादसम्भवाः ।

आसां नद्युपनद्यश्च सन्त्यन्याश्च सहस्रशः ॥१४॥

तास्विमे कुरुपाञ्चाला मध्यदेशादयो जनाः ।

पूर्वदेशादिकाश्चैव कामरूपनिवासिनः ॥१५॥

कुलपर्वतहरूमध्येको एक पर्वत य
ठोस प्रमाण छैन, तर केही विद्वान्हर
दक्षिण भागको, हिमालयको प
श्रेणीलाई शुक्तिमान् पर्वत
ऋषिकुल्या, कुमारी आदि नदीहरू
यी नदीहरूबाट अन्य हजारौं न
उत्पन्न भएका छन् ॥१४॥ ती न
कुरु अर्थात् अरण्यमध्ये कुरुक्षेत्रव
नामबाट यसको नाम रहेको हो
राजशेखरको मतमा गङ्गा र यमुन
(राजा द्रुपदका पालामा यो द
(चम्बल) को तीरदेखि उत्तरमा हि
थियो) र मध्यदेश अर्थात् पुर
हिमालय, दक्षिणमा विन्ध्याचल,
पूर्वमा प्रयागराज यी चार सीमा
आदिका बासिन्दाहरू पूर्व देश अ
देश जुन भारत वा नेपालको पूर्वी भ
अर्थात् भारतको आसाम प्रदेश
बसोबास गर्दछन् ॥१५॥ यसरी नै
प्राचीन प्रान्त, आधुनिक मालद
नदीको पूर्व पूर्णिमाको केही अंश
भाग तथा राजशाही मिसिरहको भू
जगन्नाथ र कृष्णा गण्डकीको त
कलिङ्ग देश भनिन्छ, मगध अथ
प्रान्त। प्राचीन कालमा यसको
नाम गिरिब्रज अथवा राजगृह थि
थिए– विपुलागिरि, रत्नगिरि, उ
वैभार वा व्यवहारगिरि। यस
पाटलिपुत्रमा थियो। पछिल्लो प्राच
अर्को नाम कीकट देश भन्ने
दाक्षिणात्य (अर्थात् भारत वर्षव
मनुष्यहरू, अपरान्त अर्थात् कोङ्कण

कारुषा मालवाश्चैव पारिपात्रनिवासिनः ।

सौवीराः सैन्धवा हूणाः शाल्वाः शाकलवासिनः ।

मद्रारामास्तथाम्बष्ठाः पारसीकादयस्तथा ॥१७॥

आसां पिबन्ति सलिलं वसन्ति सरितां सदा ।

समीपतो महाभागा हृष्टपुष्टजनाकुलाः ॥१८॥

चत्वारि भारते वर्षे युगान्यत्र महामुने ।

कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चान्यत्र न क्वचित् ॥१९॥

तपस्तप्यन्ति मुनयो जुह्वते चात्र यज्विनः ।

दानानि चात्र दीयन्ते परलोकार्थमादरात् ॥२०॥

एक क्षत्रिय जाति । परशुरामकं
लुकेर आफ्नो कर्म छाडेपछि ि
र अर्बुद अर्थात् राजस्थानको अ
बासिन्दाहरूले पनि बसोबास
कारुष अर्थात् करुषदेशका, मा
वा मालवाको बासिन्दा र पा
कुल पर्वतमध्ये विन्ध्याचलको
अराबली (राजपूतनाको एक
नर्मदाको मुहानबाट ख
फैलिएकोछ । यसको अर्को
त्यसका बासिन्दा, सौवीर
नजिकको प्रदेश वा त्यस प्रदे
अर्थात् सिन्धुदेशमा पैदा
महाभारतअनुसार विश्वामित्रव
नन्दिनी गाईको (मुखको)
म्लेच्छजाति विशेष, साल्व र व
तथा माद्र अर्थात् मद्रदेशका बा
अर्थात् ब्राह्मण पुरुष र वैश्या स्त्र
जाति जसबाट वैद्य काम
मध्यभागका बासिन्दा र पारस
पनि त्यहाँ निवास गरेका छन् ।
यसरी समायोजित रूपमा बसे
आपसमा सद्भाव र भाइचारा
बसेका थिए र यिनै नदीहरू
यिनीहरूको सामीप्य पाएका
बासिन्दाहरू अत्यन्त हृष्ट
हुन्छन् ॥१८॥ हे महामुनि ! यस
सत्य, त्रेता, द्वापर र कलि ना
हुन्छन्, जुन अन्यत्र कहिल्यै प
हुँदैनन् ॥१९॥ यस देश अर्थात्
प्राप्तिका लागि ऋषि तथा मह
यज्ञकर्ता मनुष्यहरूले यज्ञ–यज्ञ

अत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बूद्वीपे महामुने!।

यतो हि कर्मभूरेषा ततोऽन्या भोगभूमयाः ॥२२॥

अत्र जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि सत्तम!।

कदाचिल्लभते जन्तुर्मानुष्यं पुण्यसञ्चयात् ॥२३॥

गायन्ति देवाः किल गीतकानि

धन्यास्तु ते भारतभूमिभागे।

स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूते

भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥२४॥

कर्माण्यसङ्कल्पिततत्फलानि

संन्यस्य विष्णौ परमात्मभूते।

अवाप्य तां कर्ममहीमनन्ते

तस्मिँल्लयं ये त्वमलाः प्रयान्ति ॥२५॥

जानीम नेतत् क्व वयं विलीने

स्वर्गप्रदे कर्मणि देहबन्धम्।

प्राप्स्याम धन्याः खलु ते मनुष्या

ये भारते नेन्द्रियविप्रहीनाः ॥२६॥

नववर्षं तु मैत्रेय! जम्बूद्वीपमिदं मया।

लक्षयोजनविस्तारं संक्षेपात् कथितं तव ॥२७॥

जम्बूद्वीपं समावृत्य लक्षयोजनविस्तरः।

मैत्रेय। वलयाकारः स्थितः क्षारोदधिर्बहिः ॥२८॥

यसका अतिरिक्त अन्य द्वीपहरूम
किसिमबाट उपासना हुने गर्दछ ॥
यस जम्बूद्वीपमा पनि भारतवर्ष स
रहेको छ। किनकि यो परलोव
मनुष्य जन्मलाई सफल गर
उद्गमस्थल अर्थात् कर्मभूमि ह
अन्य सबै वर्षहरू केवल भोगभ
मुनिश्रेष्ठ! जीवले हजारौं जन्महरु
फलस्वरूप र परब्रह्म परमात्माक
प्रभावले यस अत्यन्त पवित्र र
भारतवर्षमा मनुष्यको शरीर
देवताहरूले यसरी भन्ने गर्दछन्–
मार्गस्वरूप रहेको यो अत्य
भारतवर्षमा जसले जन्म लिने सौ
जसले यो शुद्ध धर्मानुष्ठानिव
गरिसकेपछि फल प्राप्तिको क
अलग भएर निष्काम कर्महरूव
निर्वाह गर्दै आफूबाट गरिएका स
परमात्मास्वरूप भगवान् श्रीविष
अत्यन्त स्वच्छ र निर्मल भएर
हुन्छ; त्यो महान् पुरुष देवताहरूभ
हुन्छ" ॥२४–२५॥ "हामीले स्व
कर्म सकिएपछि फेरि कहाँ र कुन
गर्नुपर्ने हो, त्यो हामी स्वयंला
मनुष्य अत्यन्त सौभाग्यशाली हुन
लिएर इन्द्रियहरूको शक्तिबाट र
हे मैत्रेय! यसप्रकार एक लार
आगटेर रहेको यो नववर्षयुक्त
मैले तिमीलाई संक्षेपमा बताइ
यस जम्बूद्वीपको बारिहपट्टि च
योजन फैलिएको वलयाकार अ
बाला जसरी क्षारोदधि अर्थात् म
योजन फैलिएको खारिलो पानी
रहेको छ ॥२८॥

चतुर्थोऽध्यायः

अध्याय

"षड्द्वीपवर्णनम्, लोकालोकपर्वतकथनञ्च"

(छओटा द्वीपहरू तथा लोकपर्वतहरूको वर्णन)

पराशर उवाच

क्षारोदेन यथा द्वीपो जम्बूसंज्ञोऽभिवेष्टितः।
संवेष्ट्य क्षारमुदधिं प्लक्षद्वीपस्तथा स्थितः ॥१॥

जम्बूद्वीपस्य विस्तारः शतसाहस्रसम्मितः।
स एव द्विगुणो ब्रह्मन्! प्लक्षद्वीप उदाहृतः ॥२॥

सप्त मेधातिथेः पुत्राः प्लक्षद्वीपेश्वरस्य वै।
ज्येष्ठः शान्तभयो नाम शिशिरस्तदनन्तरम् ॥३॥

सुखोदयस्तथानन्दः शिवः क्षेमक एव च।
ध्रुवश्च सप्तमस्तेषां प्लक्षद्वीपेश्वरा हि ते ॥४॥

पूर्वं शान्तभयं वर्षं शिशिरं सुखदं तथा।
आनन्दञ्च शिवञ्चैवं क्षेमकं ध्रुवमेव च ॥५॥

मर्यादाकारकास्तेषां तथान्ये वर्षपर्वताः।
सप्तैव तेषां नामानि शृणुष्व मुनिसत्तम! ॥६॥

गोमेदश्चैव चन्द्रश्च नारदो दुन्दुभिस्तथा।

पराशरजीले भन्

जम्बूद्वीप अत्यन्त खारिल
चारैतिरबाट घेरिएर रहेको
पनि चारैतिरबाट त्यो खारि
पूर्ण रूपमा घेरेर अवसि
ब्राह्मणश्रेष्ठ! जम्बूद्वीपको क्षे
रहेको छ। तर, प्लक्षद्वीपको
दुई गुणा बढी रहेको बताइ
अधिपति अर्थात् राजा मेधा
भए। तिनीहरूमध्ये सबैभन
उनीभन्दा पछाडिका अर्थात
थियो ॥३॥ उनीहरू पश्चात्
आनन्द, शिव र क्षेमक थि
रूपमा ध्रुव रहेका थिए। ति
राजा अर्थात् अधिपति भएक
आ–आफ्नो अधिकार भए
शान्तवर्ष हो। त्यसपछि क्र
सुखोदयवर्ष, आनन्दमयवर्ष
सातौंमा ध्रुववर्ष रहेको छ ॥५
सुनिश्चित गराउने सातओटा
छन्। हे मुनिश्रेष्ठ! तिनीहरूव
सुन्नुहोस् ॥६॥ तिनीहरूको
छ– गोमेद वर्षपर्वत, चन्द्र व
दुन्दुभि वर्षपर्वत, सोमक व

तेषु पुण्या जनपदाश्चिराच्च म्रियते जनः ।

नाधयो व्याधयो वाऽपि सर्वकालसुखं हि तत् ॥९॥

तेषां नद्यस्तु सप्तैव वर्षाणाञ्च समुद्रगाः ।

नामतस्ताः प्रवक्ष्यामि श्रुताः पापं हरन्ति याः ॥१०॥

अनुतप्ता शिखी चैव विपाशा त्रिदिवा क्रमुः ।

अमृता सुकृता चैव सप्तैतास्तत्र निम्नगाः ॥११॥

एते शैलास्तथा नद्यः प्रधानाः कथितास्तव ।

क्षुद्रशैलास्तथा नद्यस्तत्र सन्ति सहस्रशः ॥१२॥

ताः पिबन्ति सदा हृष्य नदीर्जनपदास्तु ते ।

अपसर्पणी न तेषां वै न चैवोत्सर्पिणी द्विज! ॥१३॥

न त्वेवास्ति युगास्था तेषु स्थानेषु सप्तसु ।

त्रेतायुगसमः कालः सर्वदैव महामते! ॥१४॥

प्लक्षद्वीपादिषु ब्रह्मन् शाकद्वीपान्तिकेषु वै ।

आनन्दमय स्थानमा निवा
धर्माचरणबाट सम्पन्न र पुण्यात्
धेरै मसयसम्म जीवित रहेपछि
उनीहरूको आयु अत्यन्त ला
तिनीहरूलाई कुनै प्रकारको अ
पीडा र व्याधि अर्थात् शारीरिक
सधैँ सुखी जीवन बिताउँछन
वर्षहरूमा अत्यन्त पवित्र सबै
गराइदिने सातओटै नदीहरू रहे
सागरमा विलीन हुन्छन्। म ति
नामका विषयमा बताउनेछु, जस
गर्नाले पनि सबै पापहरू नष्ट हुन
अनुतप्ता, शिखी, विपाशा, त्रि
सुकृता निम्नस्थानबाट बग्ने यी स
नदीहरू रहेका छन् ॥११॥ यी मु
विषयमा तिमीसँग बताइसकेँ र
त्यस प्लाक्षद्वीपमा हजारौँ स–सा
रहेका छन् ॥१२॥ त्यस द्वीपमा
सधैं अत्यन्त प्रसन्न रहन्छन् तथा
पिउनाले तिनीहरू अत्यन्त
यसकारणले हे ब्राह्मणश्रेष्ठ! ती
पनि ह्रास–वृद्धि हुँदैन ॥१३॥
वर्षहरूमा कुनै किसिमको युग
छैन। यसकारण हे महामुनि!
समानको समय अर्थात् व्यवस्
ब्राह्मणश्रेष्ठ! प्लक्षद्वीपदेखि
द्वीपसम्म त्रेतायुगका बराबरको
त्यहाँ कहिल्यै युग–परिवर्तन हुँदै
र व्याधिबाट पूर्ण रूपमा र
निवासीहरू पाँच हजार वर्षसम्म

धर्माः पञ्च तथैतेषु वर्णाश्रमविभागजाः ।

वर्णाश्च तत्र चत्वारस्तान् निबोध वदामि ते ॥१६॥

आर्यकाः कुरराश्चैव विविंशा भाविनश्च ये ।

विप्रक्षत्रियवैश्यास्ते शूद्राश्च मुनिसत्तम! ॥१७॥

जम्बूवृक्षप्रमाणस्तु तन्मध्ये सुमहांस्तरुः ।

प्लक्षस्तन्नामसंज्ञोऽयं प्लक्षद्वीपो द्विजोत्तम ॥१८॥

इज्यते तत्र भगवांस्तैर्वर्णैरार्यकादिभिः ।

सोमरूपी जगत्स्रष्ट्य सर्वः सर्वेश्वरो हरिः ॥१९॥

प्लक्षद्वीपप्रमाणेन प्लक्षद्वीप समावृतः ।

तथैवेक्षुरसोदेन परिवेशानुकारिणा ॥२०॥

इत्येवं तव मैत्रेय! प्लक्षद्वीप उदाहृतः ।

संक्षेपेण मया भूयः शाल्मलं मे निशामय ॥२१॥

शाल्मलस्येश्वरो वीरो वपुष्मांस्तत्सुतान् शृणु ।

तेषान्तु नामसंज्ञानि सप्त वर्षाणि तानि वै ॥२२॥

श्वेतोऽथ हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ।

वैद्युतो मानसश्चैव सुप्रभश्च महामुने! ॥२३॥

(छलकपट वा चोरी नगर्नु), ब्र
अलग रही वेदादिको अध्यय
कर्म वा व्रत) र अपरिग्रह (ि
रहन्छन् । त्यहाँ जुन चार वर्ण
विषयमा तिमीलाई सुनाउँछु ।
द्वीपमा जुन आर्यक अर्थात् उत्त
मानिस, कुरु अर्थात् तपतीका
जन्माएका एक राजा जसका र
र भावी नाम भएका जातिहर
नै क्रमशः ब्राह्मण, क्षत्रिय, वै
ब्राह्मणश्रेष्ठ! त्यस द्वीपमा प
परिमाण भएको एउटा प्लक्ष
छ । जसका नामबाटै यस द्वीप
हो ॥१८॥ त्यस द्वीपमा निवास
स्वभाव वा आचरण भएका
सम्पूर्ण चराचर जगत्का सृष्टि
परमात्मा श्रीहरिको सोमस्व
गर्दछन् ॥१९॥ यो प्लक्षद्वीप अ
भएको इक्षु अर्थात् ऊखुका रस
घेरिएर रहेको छ अर्थात् त्यो
घेरिएको छ ॥२०॥ हे मैत्रेय! र
संक्षेपमा प्लक्षद्वीपका विषय
म तिमीलाई शाल्मलद्वीपका
बताउनेछु ॥२१॥ हे महामुनि! श
अर्थात् स्वामी अत्यन्त पराक्रमी
सातओटा पुत्रहरू भए । तिनीह
हरित, जीमूत, रोहित, वैद्युत,
थियो । उनीहरूकै नामबाट ति
रहेका छन् ॥२२-२३॥ यस प्

तत्रापि पर्वताः सप्त विज्ञेया रत्नयोनयः ।

वर्षान्तव्यञ्जका ये तु तथा सप्त च निम्नगाः ॥२५॥

कुमुदश्चोन्नतश्चैव तृतीयश्च बलाहकः ।

द्रोणो यत्र महौषध्यः स चतुर्थो महीधरः ॥२६॥

कङ्कस्तु पञ्चमः षष्ठो महिषः सप्तमस्तथा ।

ककुद्मान् पर्वतवरः सरिन्नामानि मे शृणु ॥२७॥

योनी तोया वितृष्णा च चन्द्रा शुक्ला विमोचिनी ।

निवृत्तिः सप्तमी तासां स्मृतास्ताः पापशान्तिदाः ॥२८॥

श्वेतञ्च हरितञ्चैव वैद्युतं मानसं तथा ।

जीमूतरोहिते चैव सुप्रभञ्चातिशोभनम् ॥२९॥

सप्तैतानि तु वर्षाणि चातुर्वर्ण्ययुतानि वै ।

शाल्मले ये तु वर्णाश्च वसत्येन्ते महामुने ! ॥३०॥

रत्नहरूको उद्गमस्थल अर्थात
सातओटा पर्वतहरू रहेका छन्;
सात द्वीपहरूलाई विभाजन गरेका
पनि रहेका छन् ॥२५॥ ती पर
पहिलो कुमुद पर्वत, दोस्रो उन्नत
पर्वत तथा चौथो द्रोणाचल प
विभिन्न किसिमका महाअ
हुन्छन् ॥२६॥ त्यसरी नै पाँचौं क
पर्वत, सातौं ककुद्मान् पर्वत यस
पर्वतहरू रहेका छन् । अब म
भएका नदीहरूका विषयम
तिनीहरूको नाम योनी, तोया,
विमोचिनी र सातौं निवृत्ति हो
अत्यन्त पवित्र भएका हुनाले वि
गर्दा पनि मनुष्यहरूका सबै वि
हुन्छन् ॥२८॥ यस शाल्मलद्वीप
वैद्युत्, मानस, जीमूत, रोहित
सुप्रभ नाम भएका चारओटै
सातओटा वर्ष–पर्वतहरू रहेका
यस शाल्मलद्वीपमा कपिल (
देवहूतिमा जन्मिएका विष्णु
अवतारमध्ये पाँचौं अवतार, स
आविष्कारक ऋषि यिनले सग
छोरालाई भष्म पारेको कुरा पुर
सनकादि सात दिव्यपुरुषमध्ये
(अर्थात् कश्यप ऋषिले विन
छोरा, यिनी गरुडका दाजु हु
छैन । यी सूर्यका सारथी हुन्)
किसिमका वर्णले निवास गर्द
ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य र
यज्ञकर्ताहरूले सबैका आत्मास्व

भगवन्तं समस्तस्य विष्णुमात्मानमव्ययम्।

वायुभूतं मखैः श्रेष्ठैर्यज्विनो यज्ञसंस्थितिम् ॥३२॥

देवानामत्र सान्निध्यमतीव सुमनोहरे।

शाल्मलिः सुमहान्वृक्षो नाम्ना निर्वृतिकारकः ॥३३॥

एष द्वीपः समुद्रेण सुरोदेन समावृतः ।

विस्ताराच्छल्मलस्येव समेन तु समन्ततः ॥३४॥

सुरोदकः परिवृतः कुशद्वीपेन सर्वतः।

शाल्मलस्य तु विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः ॥३५॥

ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे सप्त पुत्राः शृणुष्व तान्।

उद्भिदो वेणुमांश्चैव वैरथो लम्बनो धृतिः ॥३६॥

प्रभाकरोऽथ कपिलस्तन्नामा वर्षपद्धतिः।

तस्मिन् वसन्ति मनुजाः सह दैतेयदानवैः ॥३७॥

तथैव देवगन्धर्वयक्षकिम्पुरुषादयः ।

वर्णास्तत्रापि चत्वारो निजानुष्ठानतत्पराः ॥३८॥

दमिनः शुष्मिणः स्नेहा मन्देहाश्च महामुने।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चानुक्रमोदिताः ॥३९॥

यथोक्तकर्मकर्तत्वात स्वाधिकारक्षयाय ते।

देवताहरूले निरन्तर रूपमा ि
यसमा शाल्मल अर्थात् सि
वृक्ष अर्थात् रूख रहेको छ, जु
पनि शान्तिदायक छ ॥३२॥
बराबरको क्षेत्रफलमा फैलिए
मदिरामय समुद्रबाट चारैतिर
छ ॥३३॥ तथा त्यो मदिरामय
दुईगुणा धेरै क्षेत्रफलमा फै
चारैतिरबाट पूर्णरूपमा घेरि
कुशद्वीपका अधिपति अर्थ
सातओटा पुत्रहरू रहेका थिए,
विषयमा सुन्नुहोस्। उनीहरू
वैरथ,लम्बन, धृति, प्रभाकर
ज्योतिष्मान्का यी सात पुत्रह
वर्षहरूको पनि नाम रहेको
दैत्यहरू र दानवहरूसहित म
गन्धर्वहरू, यक्षहरू, किन्न
गर्दछन् ॥३७॥ हे महामुनि!
कर्महरूमा अत्यन्त एकाग्रता
दमन गर्ने, शुष्मी, स्नेह र मन
उदयाचलमा बस्ने पहाडभैं
लाग्दा राक्षसहरू। यी राक्ष
सूर्यलाई उदाउन नदिएर दु
ब्राह्मणहरूले सूर्यमा चढाएक
मदिरामय समुद्रमा खस्छन्)
वर्णहरू रहेका छन्। जो क्रम
र शूद्र नै हुन् ॥३८-३९॥ आफ
गराउनका लागि शास्त्रद्वारा ि
गर्दै त्यही अर्थात् कुशद्वीप

विद्रुमो हेमशैलश्च द्युतिमान् पुष्पवांस्तथा।
कुशेशयो हरिश्चैव सप्तमो मन्दराचलः।
वर्षाचलास्तु तत्रैते सप्त द्वीपे महामुने ! ॥४१॥
नद्यस्तु सप्त तासान्तु शृणु नामान्यनुक्रमात्।
धूतपापा शिवा चैव पवित्रा सम्मतिस्तथा ॥४२॥
विद्युदम्भा मही चान्या सर्वपापहरास्त्विमाः।
अन्या सहस्रशस्तत्र क्षुद्रनद्यस्तथाचलाः ॥४३॥
कुशद्वीपे कुशस्तम्बः संज्ञया तस्य तत् स्मृतम्।
तत्प्रमाणेन स द्वीपो घृतोदेन समावृतः ॥४४॥
घृतोदश्च समुद्रो वै क्रौञ्चद्वीपेन संवृतः।
क्रौञ्चद्वीपो महाभाग श्रूयताञ्चापरो महान् ॥४५॥
कुशद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणो यस्य विस्तरः।
क्रोञ्चद्वीपे द्युतिमतः पुत्राः सप्ता महात्मनः ॥४६॥
तन्नामानि च वर्षाणि तेषां चक्रे महीपतिः ॥४७॥
कुशलो मन्दगश्चोष्णः पीवरोऽप्यन्धकारकः।
मुनिश्च दुन्दुभिश्चैव सप्तैते तत्सुता मुने! ॥४८॥
तत्रापि देवगन्धर्वसेविताः सुमनोहराः।
वर्षाचला महाबुद्धे ! तेषां नामानि मे शृणु ॥४९॥
क्रौञ्चश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः।
चतुर्थो रत्नशैलश्च स्वाहिनी हयसन्निभः।
देवावृत् पञ्चमश्चात्र तथान्यः पुण्डरीकवान् ॥५०॥

कुशेशय, हरि र सातौं मन्दराचल य
रहेका छन्। तथा त्यहाँ सातओटा
रहेका छन्, जसको नामका विष
म तिमीलाई बताउनेछु, ध्यानपुर्वक
तिनीहरूको नाम धूतपापा, शिव
विद्युत्, अम्भा र सातौं मही हो। य
मात्र गर्नाले पनि सबै किसिमक
हुनेछ ॥४३॥ त्यहाँ अन्य पनि हज
र पर्वतहरू रहेका छन्। कुशद्वीप
भएको जङ्गल रहेको छ। त्य
द्वीपको नाम कुशद्वीप रहेको हो
आफ्नै बराबरको क्षेत्रफल ओग
घिउको समुद्रले चारैतिरबाट घेरेव
समुद्र क्रौञ्चद्वीपबाट परिवेष्ठित
हे यशस्वी ऋषि! अब यसभन्
नाम भएको महाद्वीपका विषयमा
जसको क्षेत्रफल कुशद्वीपभन्दा
छ ॥४६॥ क्रौञ्चद्वीपका अधि
महात्मा द्युतिमान्का जुन
थिए; तिनीहरूको नामअनुसार नै
वर्षहरूको नाम राखे ॥४७॥ क्रौ
विद्युतमान्का सातओटा पुत्रहरूव
उष्ण, पीवर, अन्धकारक, मुनि
थियो ॥४८॥ हे बुद्धिमान्! त्य
तथा गन्धर्वहरूद्वारा आफ्ना लागि
अत्यन्त आकर्षक र मनमोहक
रहेका छन्। तिनीहरूको नामक
तिनीहरूमध्ये सबैभन्दा पहिलो
वामनवर्ष पर्वत, तेस्रो अन्धकारव
मुखजस्ता रत्नहरूबाट सम्पन्न
पर्वत, पाँचौ देवावृत् वर्ष-पर्वत, छ
पर्वत र सातौं महापर्वत दुन्दुभि

वर्षेष्वेतेषु रम्येषु तथा शैलवरेषु च।

निवसन्ति निरातङ्काः सह देवगणैः प्रजाः ॥५२॥

पुष्करा पुष्कला धन्यास्तिष्याष्याश्च महामुने! ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चानुक्रमोदिताः ॥५३॥

ते नदीस्तत्र मैत्रेय! याः पिबन्ति शृणुष्व ताः ।

सप्त प्रधाना शतशस्तत्रान्याः क्षुद्रनिम्नगाः ॥५४॥

गौरी कुमुद्वती चैव सन्ध्या रात्रिर्मनोजवा।

क्षान्तिश्च पुण्डरीका च सप्तैता वर्षनिम्नगाः ॥५५॥

तत्रापि विष्णुर्भगवान् पुष्कराद्यैर्जनार्दनः ।

यागै रुद्रस्वरूपश्च इज्यते यज्ञसन्निधौ ॥५६॥

क्रौञ्चद्वीपः समुद्रेण दधिमण्डोदकेन च।

आवृतः सर्वतः कौञ्चद्वीपतुल्येन मानतः ॥५७॥

दधिमण्डोदकश्चापि शाकद्वीपेन संवृतः ।

क्रौञ्चद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन महामुने! ॥५८॥

शाकद्वीपेश्वरस्यापि भव्यस्य सुमहात्मनः ।

सप्तैव तनयास्तेषां ददौ वर्षाणि सप्त सः ॥५९॥

जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मरीचकः ।

[illegible] ॥६०॥

आनन्दमय र मनमोहक वर्षहरू
देवताहरूसहित प्रजाहरूले अत
अर्थात् निडर भएर निवास गर्द
त्यहाँ पुष्कर, पुष्कल, धन्य र
वर्णले निवास गर्दछन्, जुन क्र
क्षत्रिय, वैश्य एवम् शूद्र हुन् ॥
बासिन्दाले जुन-जुन नदीह
तिनीहरूका विषयमा पूर्ण रूप
ध्यानपूर्वक सुन। त्यस द्वीपमा
अन्य सैकडौं स-साना नदीहरू
द्वीपमा सातओटा वर्ष नदीहरूक
सन्ध्या, मनोजवा, रात्रि, क्षा
पुण्डरीका रहेका छन् ॥५५॥ त
धमयुक्त आचरण भएका अत
आदि जातिहरूद्वारा रुद्रस्वरु
श्रीविष्णुको यज्ञ-यज्ञादि
माध्यमद्वारा पूजा र आराधना
क्रौञ्चद्वीपलाई चारैतिरबाट यसै
फैलिएर रहेको दधिमण्डोदक
पूर्ण रूपमा घेरेर रहेको छ ॥५७
दधिमण्डोक अर्थात् त्यो मो
क्रौञ्चद्वीपभन्दा दुईगुणा धेरै क्षेत्र
शाकद्वीपले पूर्ण रूपमा चारैति
शाकद्वीपका अधिपति अर्थात् म
आचरण भएका महात्मा भव्य
थिए। धर्मात्मा भव्यले आफ्न
अलग-अलग सात वर्ष दिएक
सात पुत्रहरू क्रमशः जलद, कु
कुसुमोद, मौदाकि र सातौं महा
उनीहरूकै नामअनुसारका क्रम

पूर्वस्तत्रोदयगिरिर्जलाधारस्तथापरः ।

तथा रैवतकः श्यामस्तथैवास्तो गिरिर्द्विज! ॥६२॥

अम्बिकेयस्तथा रम्यः केसरी पर्वतोत्तम ।

शाकस्तत्र महावृक्षः सिद्धगन्धर्वसेवितः ॥६३॥

यत्रत्यवातसंस्पर्शादाह्लादो जायते परः ।

तत्र पुण्या जनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः ॥६४॥

नद्यश्चात्र महापुण्याः सर्वपापभयापहाः ।

सुकुमारी कुमारी च नलिनी धेनुका च या ॥६५॥

इक्षुश्च वेणुका श्चैव गभस्ती सप्तमी तथा ।

अन्यस्त्वयुतशस्तत्र क्षुद्रनद्यो महामुने ॥६६॥

महीधरास्तथा सन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ।

ताः पिबन्ति मुदा युक्ता जलदादिषु ये स्थिता ॥६७॥

वर्षेषु ते जनपदाः स्वर्गादभ्येत्य मेदिनीम् ।

धर्महानिर्न तेष्वस्ति न संघर्षः परस्परम् ॥६८॥

मर्यादाव्युत्क्रमो नास्ति तेषु देशेषु सप्तसु ।

मृगाश्च मागधाश्चैव मानसा मन्दगास्तथा ॥६९॥

सबैभन्दा पहिले उदयाचल व
त्यसपछि दोस्रोमा जलाधार व
त्यसरी अन्य वर्ष–पर्वतहरू क्रम
श्याम, अस्ताचल, आम्बिकेय र
वर्ष पर्वत केसरी अवस्थित रहे
द्वीपमा सिद्ध र गन्धर्वहरूद्वारा उ
गरिएको एउटा अत्यन्त ठूलो शाक
रूख अवस्थित रहेको छ; जुन
स्पर्श भइसकेपछि हृदयमा प
हुन्छ ॥६३॥ यसप्रकार त्यस द्वीप
सम्पन्न जनसाधारणहरूको ब
अत्यन्त पवित्र रहेको छ। हे म
परम पवित्र एवं सम्पूर्ण पाप तथा
सामर्थ्य भएका सुकुमारी, कुमारी,
वेणुका सातौं गभस्ती नाम भ
छन् ॥६४–६५॥ हे महामुनि! शा
अतिरिक्त अन्य पनि सैकडौं स–स
हजारौं पर्वतहरू रहेका छन् ॥६
प्राप्त भएको स्वर्गलोकको भो
अवधि सकिएपछि जसले पृथ्व
आदि वर्षहरूमा जन्म ग्रहण गर्द
तिनीहरूले अत्यन्त प्रसन्नतापूर्व
पिउँछन् ॥६७॥ शाल्मलद्वीपका
धर्मको विनाश अर्थात् धर्मविरु
आपसमा भै–झगडा अर्थात् एव
गर्ने कार्य तथा मर्यादाको उल्ल
हुँदैन ॥६८॥ त्यस द्वीपमा मृग,
यी चारवर्ण भएकाहरूले ब
तिनीहरूमध्ये मृग सर्वोत्तम ब्राह
हो, मानस वैश्य हो तथा चौथो
हे मुनि! शाकद्वीपमा शास्त्रीय वि
कर्म गर्नेमाथि बताइएअनसरक

शाकद्वीपे तु तैर्विष्णुः सूर्यरूपधरो मुने!।
यथोक्तैरिज्यते सम्यक् कर्मभिर्नियतात्मभिः ॥७१॥

शाकद्वीपस्तु मैत्रेय! क्षीरोदेन समन्ततः।
शाकद्वीप्रमाणेन वलयेनैव वेष्टितः ॥७२॥

क्षीराब्धिः सर्वतो ब्रह्मन् पुष्कराख्येन वेष्टितः।
द्वीपेन शाकद्वीपात्तु द्विगुणेन समन्ततः ॥७३॥

पुष्करे सबलस्यापि महावीरोऽभवत् सुतः ।
धातकिश्च तयोस्तत्र द्वे वर्षे नामचिह्निते ॥७४॥

महावीरं तथैवान्यं धातकीखण्डसंज्ञितम्।
एकश्चात्र महाभाग प्रख्यातो वर्ष–पर्वतः ॥७५॥

मानसोत्तरसंज्ञो वै मध्यतो वलयाकृतिः।
योजनानां सहस्राणि ऊर्ध्वं पञ्चाशदुच्छ्रितः ॥७६॥

तावदेव च विस्तीर्णः सर्वतः परिमण्डलः।
पुष्करद्वीवलयं मध्येन विभजन्निव ॥७७॥

स्थितोऽसौ तेन विच्छिन्नं जातं तद्वर्षकद्वयम्।
वलयाकारमेकैकं तयोर्वर्षं तथा गिरिः ॥७८॥

दशवर्षसहस्राणि तत्र जीवन्ति मानवाः।
निरामया विशोकाश्च रागद्वेषादिवर्जिताः ॥७९॥

मैत्रेय! त्यो शाकद्वीप आफ्नै बराब
रहेको मण्डलाकार स्वरूप भएव
पूर्ण रूपमा घेरिएर रहेको छ ॥७
त्यो क्षीर अर्थात् दूधको सागर
दुईगुणा क्षेत्रफल भएको पुष्कर
घेरिएको छ ॥७२॥ पुष्करद्वीपमा
महाराज सबलका महावीर र धात
पुत्र भए। तिनीहरू दुवैका ना
महावीर खण्ड र धातकि खण्ड न
अर्थात् दुई वर्षहरू भएका छन्
अर्थात् यशस्वी! यस पुष्करद्वी
बयलाकार अर्थात् गोलाकार भएव
प्रसिद्ध वर्षपर्वत रहेको छ ॥७४॥
हजार योजन अग्लो र पचासै हजा
अर्थात् गोलाकार रूपमा फैलि
पुष्करद्वीपरूपी गोलाकारको मध्य
गरिएको जस्तो अनुभव हुने गरी
छ। र यस पर्वतका माध्यमद्वारा
पुष्करद्वीपमा दुई वर्षहरू पनि बने
त्यो पर्वत पनि मण्डलाकार अर्थात
छन् ॥७५–७८॥ त्यो पुष्करद्वी
मनुष्यहरू रोग, शोक र राग–द्वेष
पूर्ण रूपमा रहित भएर दश हज
रहन्छन् ॥७९॥ हे ब्राह्मण! त्यस
अधम अथवा वध्य अर्थात् प्राणदण
पाएको र वधक अर्थात् मार्ने वा दण
भाव कसैमा पनि रहेको छैन र तिन

महावीरं बहिर्वर्षं धातकीखण्डमन्ततः ।

मानसोत्तरशैलस्य देवदैत्यादिसेवितम् ॥८१॥

सत्यानृते न तत्रास्तां द्वीपे पुष्करसंज्ञिते ।

न तत्र नद्यः शैला वा द्वीपे वर्षद्वयान्विते ॥८२॥

तुल्यवेशास्तु मनुजा देवास्तत्रैकरूपिणः ।

वर्णाश्रमाचारहीनं धर्माचरणवर्जितम् ॥८३॥

त्रयीवार्त्तादण्डनीतिशुश्रूषारहितञ्च तत् ।

वर्षद्वयन्तु मैत्रेय भौमस्वर्गोऽयमुत्तमः ॥८४॥

सर्वस्य सुखदः कालो जरारोगादिवर्जितः ।

धातकीखण्डसंज्ञेऽथ महावीरे च वै मुने ॥८५॥

न्यग्रोधः पुष्करद्वीपे ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम् ।

तस्मिन्निवसति ब्रह्मा पूज्यमानः सुरासुरैः ॥८६॥

स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः परिवेष्टितः ।

समेन पुष्करस्यैव विस्तारान्मण्डलं तथा ॥८७॥

एवं द्वीपाः समुद्रैश्च सप्त सप्तभिरावृताः ।

द्वीपश्चैव समद्रश्च समानौ, द्विगुणौ परौ ॥८८॥

आनन्दमय वातावरणमा देवता र
गर्दछन् ॥८१॥ दुई वर्षहरूबाट
पुष्करद्वीपमा सत्य अथवा असत
छैन । त्यस द्वीपमा न अन्य कुनै
नदीहरू नै रहेका छन् ॥८२॥ पुष्क
मनुष्यहरू र देवताहरू एकै कि
एकै प्रकारको स्वरूप भएका हुन
कुनै किसिमको वर्णाश्रमधर्म रहे
युक्त कर्महरूबाट पूर्णरूपमा रहि
दण्डनीति र सेवानीति आदिबाट व
रहेका ती दुवै वर्षहरू मानौं पृथ
स्वर्ग नै हो ॥८३-८४॥ हे मुनि
धातकीखण्ड नाम भएका दुवै व
ऋतुहरूमा अत्यन्त सुखदायक
रोगादिहरूबाट पूर्ण रूपमा विही
पुष्करद्वीपमा प्रजापति ब्रह्माज
निवासस्थान रहेको एउटा न्यग्रो
रहेको छ; जसमा देवता र द
हुनुभएका ब्रह्माजीले निवास
पुष्करद्वीप चारैतिरबाट आफ्नै बरा
अर्थात् अत्यन्त मीठो स्वाद भए
भएको पानीको समुद्रबाट मण्ड
रहेको छ ॥८७॥ यस प्रकार
समुद्रबाट पूर्ण रूपमा घेरिएर
तथा तिनीहरूलाई घेरेर रहेको स
तापनि उत्तरोत्तर दुईगुणा हुँदै गए
समुद्रहरूमा सधैं समान रूपम